

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПРИЖБИЛО ОЛЕКСАНДР ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 343.9.01:159.943

ДИСЕРТАЦІЯ
ІМПУЛЬСИВНА ЗЛОЧИННІСТЬ: КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ВИВЧЕННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-
виконавче право.

Галузь знань – 081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора
філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів
і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Прижбило

Науковий керівник:

Дрьомін Віктор Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

Одеса – 2018

АНОТАЦІЯ

Прижбило О. В. Імпульсивна злочинність: кримінологічні проблеми вивчення та запобігання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право (081 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018.

Дисертація присвячена кримінологічному вивченню імпульсивної злочинності. У дисертації розглянуто імпульсивну поведінку як психологічну основу імпульсивних злочинів та констатовано, що імпульсивній поведінці характерні психологічні умови, коли рішення діяти виникає під впливом сильного збудження, недостатній кількості часу на обдумування, а також за наявності конфліктної ситуації. Злочин, який вчиняється при цьому, є наслідком необдуманого поведінки, яка ґрунтується на запалі, а не на точному розрахунку.

Імпульсивну поведінку відмежовано від різного роду рефлексів та інстинктивних дій, які не усвідомлюються особою та не можуть бути кримінально значимими. Відзначено, що при вивченні кримінально значимої поведінки людини, практично доводиться мати справу з двома видами власне дій (на відміну від рухів) – з вольовими та імпульсивними діями, тому автоматичні дії при вчиненні злочину (рефлекси та інстинкти) не можуть прирівнюватись до імпульсивних злочинних проявів.

На підставі надбань психологічної науки прослідковано, які саме неусвідомлені психічні процеси можуть впливати на імпульсивну злочинну поведінку. Розглянувши взаємозв'язок імпульсивної поведінки та неусвідомлюваних психічних процесів, зроблено висновок, що в імпульсивній поведінці безпосередніми імпульсами виступають неусвідомлені механізми свідомих дій, а саме автоматизовані звички (навички) та неусвідомлені установки.

Відзначено, що імпульсивна поведінка як психологічна основа імпульсивних злочинів – це емоційно-експресивна система поведінкових актів соціально-

психологічного характеру, що загрожують нанесенням шкоди та спонукають особу до злочину під впливом криміногенної мотивації та ситуації.

Обґрунтовано концепцію та дано поняття імпульсивної злочинності як виду деструктивної соціальної активності, яка проявляється в імпульсивних актах злочинної поведінки – імпульсивних злочинах, які розподіляються на дві категорії: імпульсивні злочинні вчинки та імпульсивні злочинні акти. Імпульсивні акти відрізняються мінімальним рівнем усвідомлення перебігу фактичних обставин діяння, їх вирізняє швидкоплинність кримінального етапу злочину, згорнутий процес мотивації. Імпульсивні злочинні вчинки, в свою чергу, побуджуються більш усвідомленими мотивами та вчиняються особою, яка отримує із зовнішнього середовища стимулюючий імпульс потреби і пропускає його крізь свою психіку. Імпульсивні злочинні вчинки здійснюються більш обдуманно, тому особа при їх вчиненні прагне певного результату та здатна оцінити свої дії як з моральної, так і з правової точки зору.

Наведено коло злочинів, які не можуть вважатись імпульсивними: це злочини з конкретною направленістю, в яких є чітко визначений мотив і спеціально сформована мета (господарські, у сфері службової діяльності, у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) тощо); злочини, які мають тривалість в часі (продовжувані, триваючі); багатоепізодні (які передбачають постановку проміжних цілей, а інколи спеціальних знань); вчинені у формі бездіяльності, а також з виною у формі необережності.

Виділено ознаки імпульсивних злочинів: раптовість прийняття рішення вчинити злочин; швидкоплинність ситуації злочину, між прийняттям рішення вчинити злочин і безпосереднім вчиненням завжди існує невеликий проміжок часу, який, як правило, вимірюється в секундах; імпульсивний злочин скоюється на основі одиничного акту поведінки, без внутрішньої боротьби мотивів та зважування рішень; відсутність конкретно визначеної мети злочину, яка знаходиться за межами процесу мотивації, і полягає в задоволенні імпульсу актуальної потреби.

Надано класифікацію імпульсивних злочинів, в залежності від психічний станів особи при вчиненні злочину, виділено чотири види імпульсивних злочинів: 1)

злочини осіб з психічними аномаліями; 2) злочини осіб у стані сп'яніння; 3) злочини, вчинені під дією афективних станів; 4) аномально-афективні злочини. Відзначено, що існують випадки, коли зазначені стани існують окремо при вчиненні імпульсивного злочину, однак дуже часто вони поєднані між собою.

Обґрунтовується застосування терміну «злочинна імпульсивність», як окремого виду співвідношення свідомості і волі під час вчинення злочину. Наголошується на доцільності виділяти вольове ставлення та злочинну імпульсивність, як категорії умислу. Відзначено, що злочин вважається вчиненим зі злочинною імпульсивністю, якщо особа усвідомлювала суспільну небезпечність своїх дій, не передбачала настання суспільно-небезпечних наслідків свого діяння, хоча мала реальну можливість їх передбачити.

Звертається увага на можливість врахування імпульсивності, як пом'якшуючої обставини при вчиненні злочину. Імпульсивність можна розглядати як пом'якшуючу обставину, так як з кримінально-правової точки зору, було б негуманним покладати на суб'єкта імпульсивного злочину, так само як і за вольового ставлення до своїх дій, вимоги передбачити наслідки своєї поведінки в той час, як вольовий критерій злочинної імпульсивності взагалі не включає такого передбачення.

Наголошено, що імпульсивний злочин, як ситуативне діяння, не формує особи злочинця в негативному її розумінні. Такі особи не мають усталеної антисоціальної спрямованості. Їх можна віднести до випадкового та ситуативного типу злочинців.

Охарактеризовано наступні кримінологічно значущі ознаки осіб, що вчинили імпульсивні злочини: соціально-демографічні (вік, рівень освіти, соціальний та сімейний стан); кримінально-правові (вид злочину, співучасть, рецидив, місце, спосіб, знаряддя злочину та пом'якшуючі обставини); психолого-психіатричні (психічні аномалії, афективні стани та психологічні характеристики, що властиві даній категорії злочинців).

За результатами психологічних експертиз із розглянутих вироків підсумовано та узагальнено ознаки осіб, які вчиняють імпульсивні злочини. Це

особи, здатні до здійснення вчинків за першим спонуканням, володіють зниженим рівнем критичних та прогностичних здібностей, морально-етичних якостей, порушення динаміки (гальмування) психічних процесів, мають схильність до акумуляції афективних переживань, непередуманості поведінки, деструктивного способу вирішення конфліктів, невисокий рівень інтелекту, легко піддаються ситуаційно обумовленому стану емоційної напруги, що полегшує реалізацію імпульсивних, випадкових, непередуманих вчинків. Для них характерним є зниження самоконтролю, фрагментарність сприйняття, обмежена змога довільної регуляції своїх дій, звуження свідомості на психотравмуючому об'єкті, емоційна лабільність, дратівливість, а також різке зниження інтелектуального і вольового контролю поведінки з порушенням здатності до прогнозування своїх дій.

Наведено детермінанти імпульсивних злочинів, якими є комплекс наявних у суспільстві матеріальних, духовних, соціально-демографічних, психолого-психіатричних факторів, які обумовлюють особистісну емоційну напруженість та сприяють виникненню ситуації імпульсивного злочину. До них відносяться: недостатній рівень освіти, конфліктні та стресові ситуації, незайнятість суспільною працею, непомірне вживання населенням психоактивних речовин, невротизація та психопатизація суспільства.

Профілактику імпульсивної злочинності в дисертації розглянуто як сукупність видів попереджувальної діяльності щодо завчасного виявлення та усунення об'єктивних і суб'єктивних причин й умов, що породжують злочини та сприяють їх учиненню.

Констатовано, що першочерговим завданням профілактичної діяльності є вплив на причин та умови імпульсивних злочинів, які виступають її детермінантами та є чинниками формування особи, схильної до імпульсивної поведінки. Також завданням щодо профілактики імпульсивних злочинів є загальний та спеціально-кримінологічний вплив на таких осіб, нейтралізація криміногенних факторів як на особистісному так і на ситуаційному рівнях.

Висвітлено основні напрямки спеціально-кримінологічної профілактики імпульсивної злочинності: 1) ситуативна профілактика кризових ситуацій;

2) інформаційно-виховна пропаганда населення; 3) залучення громадськості до профілактики імпульсивних злочинів; 4) зменшення ситуативних детермінант злочинної поведінки. Індивідуальний рівень профілактики має бути представлений комплексом психолого-психіатричних заходів та впливати на психічне здоров'я осіб, схильних до вчинення імпульсивних злочинів.

В дисертації піднято питання віктимологічної профілактики імпульсивної злочинності, під якою розуміється спеціалізований вплив соціальних інститутів на осіб з неправомірною або аморальною поведінкою, а також на фактори, що обумовлюють миттєву віктимізацію осіб, пов'язану з ситуацією імпульсивного злочину.

Проаналізовано основні напрямки віктимологічної профілактики імпульсивної злочинності – загальні та спеціально-віктимологічні. Спеціальна віктимологічна профілактика імпульсивних злочинів першочергово повинна орієнтуватись на жертв з винною схильністю, а саме побутові скандалісти, домашні тирані, а також інші особи, поведінка яких здатна носити аморальний, протиправний і тим самим небезпечний для них характер. Спеціальна віктимологічна профілактика імпульсивної злочинності повинна включати виявлення потенційних жертв, аналіз поведінки та особистісних характеристик яких свідчить про високу ймовірність стати жертвою імпульсивного злочину; застосування до виявленої категорії потенційних жертв заходів навчання, виховання та забезпечення особистої безпеки; психологічний напрям.

Практичне значення отриманих у дисертаційному дослідженні результатів підтверджується їх використанням у: науково-дослідницькій сфері – для подальшої наукової розробки концепції імпульсивних злочинів та механізмів їх профілактики; правотворчості – теоретичні положення, сформульовані та викладені в дисертації, можуть служити науковою базою для подальшого вдосконалення редакції норм кримінального законодавства; правозастосуванні – для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у сфері профілактики імпульсивних злочинних проявів; навчальному процесі – при викладанні курсів «Кримінологія», «Кримінальна психологія», «Віктимологічна профілактика злочинів» а також при

підготовці та написанні підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, практикумів із зазначених дисциплін.

Ключові слова: імпульсивна злочинність, імпульсивний злочин, імпульсивна злочинна поведінка, злочинна імпульсивність, імпульсивні злочинні вчинки, імпульсивні злочинні акти, афективний злочин, механізм імпульсивного злочину, профілактика імпульсивних злочинів, віктимологічна профілактика імпульсивних злочинів.

Список публікацій здобувача:

1. Прижбило О. В. Імпульсивна злочинна поведінка, діяльність та свобода волі: проблеми співвідношення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. №4. С. 224-230.
2. Прижбило О.В. Теоретичні підходи щодо визначення поняття імпульсивної злочинної поведінки. *Право і суспільство*. 2017. № 1 ч.2. С. 216-220.
3. Прижбило О. В. Імпульсивні злочини та особи, що їх вчиняють: кримінологічний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. С. 65–70.
4. Прижбило О. В. Питання кримінально-правової характеристики імпульсивної злочинної поведінки. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. №13. С. 152–159.
5. Прижбило О. В. Щодо детермінації імпульсивної злочинності. *Правові новели*. 2018. №4. С. 262-269.
6. Прижбило А. В. Импульсивные преступления и психические состояния лиц, провоцирующие их совершение. *Legea si viata. Revistă științifico şipractică (RepublicaMoldova)*. 2016. №10. С. 90–94.
7. Прижбило О.В. Імпульсивні афективні злочини. Кримінологічний аналіз. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 15-16 вересня, 2017 р.)*. Харків, 2017. С. 57-62.

8. Прижбило О.В. Ситуативне запобігання злочинності в контексті взаємодії поліції та ЗМІ. *Матеріали круглого столу «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (23 листопада 2017 р.)*. Одеса, 2017. С. 288-290
9. Прижбило О.В. Щодо класифікації імпульсивних злочинів. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.)* У 2-х т. Т.2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 346-348.
10. Pryzhbylo A. Paradoxical crime concept – a type of crime with impulsive behavior. *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine (materials of International scientific practical conference, January 27-28, 2017)*. Sandomierz, Poland. P. 162-164.
11. Прижбило О. В. До питання профілактики імпульсивної злочинності. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя 23-24 березня 2018 року)*. Запоріжжя, 2018. С. 102-105.
12. Прижбило О. В. Окремі питання віктимологічної профілактики імпульсивних злочинів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 року)* У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 258-262.

SUMMARY

Pryzhbylo O. V. Impulsive criminality: criminological issues of research and prevention. – Qualifying research work with rights of manuscripts.

The thesis is the first, in Ukraine, comprehensive criminological research of impulsive crimes, their mechanism and determinants, persons who commit impulsive crimes, and measures to prevent such crimes.

The Ph.D. in Law thesis (Candidate Degree), specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Penal Law (081 – Law). – National University "Odessa Law Academy", Odessa, 2018.

This thesis is on the criminological study of impulsive criminality. The impulsive behavior as a psychological background of impulsive crimes is considered, and is noted that the impulsive behavior is characterized by psychological conditions when a decision to act arises due influence of strong excitement, lack of time for reflection, and in the presence of a conflict situation, too. A crime committed is therefore the result of a rash and hasty behavior based on the neural excitation, and not on the exact calculation.

The impulsive behavior is separated off from reflexes of various kinds and instinctive actions that a person does not perceive and realize and that's why they are not criminally significant. It is noted that in studying criminal significance of the human behavior it is necessary to deal with two kinds of actions (in contrast to movements) – with volitional and impulsive actions, therefore, the automatic actions (reflexes and instincts) can not be equated to impulsive criminal manifestations.

The achievements of psychological science permitted to observe which unconscious mental processes can produce an impact and affect the impulsive criminal behavior. Having considered the relationship between the impulsive behavior and unconscious mental processes, a conclusion is made that unconscious mechanisms of conscious actions, namely the automated habits (skills) and unconscious sets are immediate impulses in the impulsive behavior.

It is noted that the impulsive behavior as a psychological basis of impulsive crimes is an emotional and expressive system of behavioral acts of a socio-psychological nature that threatens to cause harm and prompt a person to commit an offence as affected by criminogenic motivation and situation.

The impulsive criminality is conceptualized as a kind of destructive social activity, which is manifested as the impulsive acts of criminal behavior, i.e. impulsive crimes. These crimes are divided into two categories: impulsive criminal doings and impulsive criminal acts. The impulsive criminal acts have a minimum level of awareness of the

course of actual circumstances of the act, they are transient during the criminal stage of a crime, the process of motivation is cut down and lasts some seconds.

The impulsive criminal doings, in turn, are invoked by more conscious motives and an individual acts receiving from the external environment a stimulating impulse of needs and passing it through his or her psyche. The impulsive criminal doings are performed more deliberately, so the doer wants a certain result and is able to evaluate them both from moral and legal points of view.

The group of crimes that cannot be considered as impulsive is established. These are crimes which have a clear-cut orientation, a clearly defined motive and with a specially figured purpose (economic, in official activity, in the use of computers, etc.); time-based crimes (ongoing, continuing); many-episodes crimes (which involve formulation of some intermediate goals, and sometimes require special knowledge); committed in the form of inactivity, and also with guilt in the form of negligence.

Signs of impulsive crimes are singled out: a sudden decision to commit a crime; the transience of the crime situation though there is always a short - usually some seconds – period of time between a decision to commit a crime and its immediate perpetration; an impulsive crime is committed on the basis of a single behavioral act without internal fight of motives and decisions deliberation; the absence of a specifically defined purpose of a crime that lies outside the process of motivation and is to meet the momentum of an actual need.

The classification of impulsive crimes is given. They are categorized depending on the psychic states of the person committing crime into four types of impulsive crimes: 1) crimes by persons with mental anomalies; 2) crimes by persons in a state of alcoholic intoxication; 3) crimes committed under the influence of affective states; 4) abnormal-affective crimes. It is noted that there are cases when these states appear separately when impulsive crime is committed, however, they are often of the concomitance nature.

The term "criminal impulsiveness" is proposed to designate a special form of consciousness and will correlation during the crime. It is emphasized that is expedient to distinguish between the volitional attitude and criminal impulsiveness as categories of intent. It is noted that a crime is considered to be committed with presence of the criminal

impulsivity if a person was aware of the social danger of his or her actions, but did not foresee the socially dangerous consequences of the act though he or she had real opportunity to do it.

Attention is drawn to the possibility of taking impulsivity into account as extenuation. The impulsiveness can be considered an extenuation since it would be inhumane to impose on the subject of an impulsive crime (as well as in case of volitional attitude to his/her actions) requirement to foresee consequences of his/her behavior while the volitional criterion of criminal impulsivity does not include such prediction at all.

It is stressed that an impulsive crime, as a situational act, does not mould the personality of the perpetrator in the negative sense of it. Thereby, it is a matter of people who had committed impulsive crimes. Such persons have no any built-up anti-social orientation. They can be seen as casual and situational type of criminals.

The following criminologically significant features of persons who had committed impulsive crimes are described: socio-demographic (age, level of education, social and family status); criminal (type of crime, complicity, relapse, place, method, instrument of crime, and extenuation); psychological and psychiatric (mental anomalies, affective states and psychological characteristics inherent to this category of criminals).

According to the results of psychological and psychiatric examinations from the sentences (they are the empirical basis of this research work) a psychological portrait of persons committing impulsive crimes was made: these persons may commit criminal doings at first induction, they have a reduced self-critics, they have a relish for accumulating their affective experiences, unreasoned behavior, destructive way of resolving conflicts. They have a lower level of moral and ethical qualities, prognostic abilities, impaired dynamics (inhibition) of mental processes, a low level of intelligence, and they are easy subjects of situationally conditioned emotional stress. All this facilitates impulsive, randomized, unreasoned actions. They are characterized by self-control decrease, fragmentation of perception, limited ability to arbitrarily regulate their actions, a high level of psychopathisation with tendency to anti-social actions, consciousness centering on the traumatization object, emotional lability, irritability, as well as a sharp decline of their intellectual and volitional behavior control with abased faculty to predict

their actions, a tendency to provocative behavior and conflicts in the state of alcohol intoxication.

The impulsive crimes determinants, which are the complex of material, spiritual, socio-demographic, psycho-psychiatric factors that cause personal emotional tension and contribute to arising of a situation of impulsive crime, are presented. These factors include: insufficient education, conflict and stress situations, unemployment, excessive use of psychoactive substances, neuroticism and psychopathisation of society.

The preventivness of impulsive criminality is considered in the thesis as a set of types of preventive activities aimed at early detection and influence on objective and subjective causes and conditions that give rise to crimes and facilitate them.

It is stated that the primary task of preventivness is influence on causes and conditions provoking impulsive crimes, which are its determinants and are development factors of persons inclined to impulsive behavior. Also, the task of preventing impulsive crimes is general and special-criminological influence on such persons, neutralization of criminogenic factors both at the personal and at situational levels.

The main directions of special-criminological prevention of impulsive crime are: 1) situational prevention of crisis situations; 2) informational and educational propaganda; 3) involvement of the public in the prevention of impulsive crimes; 4) reduction of situational determinants of criminal behavior. The individual level of preventivness should be represented by a set of psychological and psychiatric measures and should influence upon mental health of persons inclined to commit impulsive crimes.

The issue of victimological prevention of impulsive crime is here addressed, too. This prevention implies a specialized influence of social institutions on persons with unlawful or immoral behavior, as well as on factors that determine the instant victimization of persons associated with situation of the impulsive crime.

The main directions of victimological prevention of impulsive crime are analyzed. Special victimological prevention of impulsive crimes should focus on victims with a guilty-related inclination, namely: domestic brawlers, domestic tyrants, as well as other persons with immoral, unlawful behavior which is, therefore, dangerous for themselves. Special victimological prevention of impulsive criminality should include: the

identification of potential victims, whose behavior and personal characteristics indicate at high probability of becoming a victim of an impulsive crime; education and trainings for these potential victims; personal security measures; psychological direction.

The practical significance of results of this research is confirmed by their use in the research area – for further scientific development of the concept of impulsive crimes and mechanisms of their prevention; in law-making – the theoretical positions formulated in the dissertation can serve as a scientific basis for further improvement of the norms of the criminal legislation; in law enforcement – to increase the effectiveness of law enforcement agencies in the field of preventing impulsive criminal manifestations; in education – to teach courses "Criminology", "Criminal psychology", "Victimological prevention of crimes", as well as to write textbooks, manuals, methodological recommendations for these disciplines.

Key words: impulsive criminality, impulsive crime, impulsive criminal behavior, criminal impulsivity, impulsive criminal acts, impulsive criminal instantly's acts, affective crime, mechanism of impulsive crime, prevention of impulsive crimes, victimological prevention of impulsive crimes.

Список публікацій здобувача:

1. Прижбило О. В. Імпульсивна злочинна поведінка, діяльність та свобода волі: проблеми співвідношення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. №4. С. 224-230.
2. Прижбило О.В. Теоретичні підходи щодо визначення поняття імпульсивної злочинної поведінки. *Право і суспільство*. 2017. № 1 ч.2. С. 216-220.
3. Прижбило О. В. Імпульсивні злочини та особи, що їх вчиняють: кримінологічний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. С. 65–70.
4. Прижбило О. В. Питання кримінально-правової характеристики імпульсивної злочинної поведінки. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. №13. С. 152–159.

5. Прижбило О. В. Щодо детермінації імпульсивної злочинності. *Правові новели*. 2018. №4. С. 262-269.
6. Прижбило А. В. Импульсивные преступления и психические состояния лиц, провоцирующие их совершение. *Legea si viata. Revista stiintifico şipractică* (RepublicaMoldova). 2016. №10. С. 90–94.
7. Прижбило О.В. Імпульсивні афективні злочини. Кримінологічний аналіз. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 15-16 вересня, 2017 р.)*. Харків, 2017. С. 57-62.
8. Прижбило О.В. Ситуативне запобігання злочинності в контексті взаємодії поліції та ЗМІ. *Матеріали круглого столу «Communitypolicing – нова парадигма діяльності поліції» (23 листопада 2017 р.)*. Одеса, 2017. С. 288-290
9. Прижбило О.В. Щодо класифікації імпульсивних злочинів. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.)* У 2-х т. Т.2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 346-348.
10. Pryzhbylo A. Paradoxical crime concept – a type of crime with impulsive behavior. *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine (materials of International scientific practical conference, January 27-28, 2017)*. Sandomierz, Poland. P. 162-164.
11. Прижбило О. В. До питання профілактики імпульсивної злочинності. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя 23-24 березня 2018 року)*. Запоріжжя, 2018. С. 102-105.
12. Прижбило О. В. Окремі питання віктимологічної профілактики імпульсивних злочинів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-*

*практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 року) У 2-х т. Т. 2 / відп.
ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 258-262.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМПУЛЬСИВНИХ ЗЛОЧИНІВ	 11
1.1. Імпульсивна поведінка як психологічна основа імпульсивних злочинів	11
1.2. Розмежування імпульсивних та вольових злочинів	31
1.3. Поняття імпульсивної злочинності та імпульсивних злочинів; методика їх дослідження	42
1.4. Класифікація імпульсивних злочинів	53
1.5. Кримінально-правові питання імпульсивного злочину.....	71
 РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ІМПУЛЬСИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ..	84
2.1. Особа, яка вчиняє імпульсивний злочин	84
2.2. Детермінанти імпульсивних злочинів	99
2.3. Етапи механізму імпульсивного злочину.....	116
 РОЗДІЛ 3. ПРОФІЛАКТИКА ІМПУЛЬСИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	130
3.1. Поняття та рівні профілактики імпульсивних злочинів	130
3.2. Віктимологічний аспект профілактики імпульсивної злочинності	151
 ВИСНОВКИ.....	164
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	170
ДОДАТКИ.....	186

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах загострення соціально-економічної і політичної ситуації в країні, складної криміногенної обстановки, зростання не лише фінансової, а й кризи духовності і моралі, вивчення злочинності, що пов'язана з психічними перенавантаженнями, значною невротизацією, психопатизацією та алкоголізацією суспільства, стає особливо важливим. Ці явища націлюють кримінологію на комплексні дослідження обумовленості злочинності стосовно нових процесів і змін, що відбувається в суспільстві.

З позиції Кримінального кодексу України (далі – КК України) вважається, що будь-який умисний злочин є результатом волі злочинця, а воля розглядається як єдина внутрішня рушійна сила мотивації. Більшість визначень поняття злочину в законодавстві та доктрині кримінального права виходять з його усвідомленості та свободи волі при його вчиненні. Парадигма кримінально-правової відповідальності ґрунтується на розумінні злочину як результату вільно прийнятого рішення.

Проте, на сьогоднішній день, як свідчить судова практика, багато злочинів вчиняються без внутрішньої боротьби мотивів та зважування рішень, без заздалегідь сформованої мети особами, які під час вчинення злочину фактично не можуть повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними внаслідок наявності у них певних психічних станів. Такі злочини часто в літературі називають імпульсивними.

Актуальність дослідження визначається тим, що проблема вивчення імпульсивної злочинної поведінки – це проблема розуміння багатьох широко поширених у суспільстві злочинів, їх психологічних механізмів, прогнозування і запобігання цим злочинам.

Теоретичною базою для дослідження стали наукові праці таких вітчизняних учених, як О. В. Авраменко, Ю. П. Аленін, П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, В. М. Бурдін, В. В. Василевич, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Грищук, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, С. Ф. Денисов, В. М. Дрьомін, І. А. Дришлюк, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, Ю. Ф. Іванов, О. В. Козаченко, О. М. Костенко, М. В. Костицький, О. Г. Кулик, О. М. Литвак, О. М. Литвинов,

С. Ю. Лукашевич, В. О. Меркулова, А. А. Музика, С. І. Нежурбіда, В. І. Осадчий, А. В. Савченко, П. П. Сердюк, О. С. Сотула, Є. Л. Стрельцов, В. В. Тіщенко, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. І. Шакур, О. Ю. Шостко, О. О. Ходимчук та інших.

Значним теоретичним підґрунтям дослідження стали монографії А. Ф. Зелінського «Усвідомлене та неусвідомлене в злочинній поведінці» (1986) та «Кримінальна психологія» (1999), А. В. Савченка «Мотив і мотивація злочину» (2002). Кримінологічному аналізу окремих аспектів імпульсивних злочинів, а саме вивченню злочинів осіб з психічними аномаліями присвячена кандидатська дисертація О. О. Ходимчук «Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання» (2005). Деякі проблеми поняття «імпульсивних злочинів» та механізму їх вчинення досліджені в кандидатській дисертації О. Л. Мартенка «Психологічний аналіз окремих кримінально-правових понять (за чинним КК України)» (2005). Кримінально-правовий вимір імпульсивних злочинів досліджувався в кандидатській дисертації А. М. Шабуніної «Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені імпульсивно» (1999).

При дослідженні окремих питань імпульсивних злочинів підґрунтям послужили праці таких зарубіжних учених, як Ю. М. Антонян, А. Бандура, К. Бартол (Curt R. Bartol), П. С. Дагель, С. Дікман, А. І. Долгова, М. І. Єнікеев, А. Г. Заблоцька, А. М. Леонтьєв, Ф. Меллер, В. С. Мінська, В. В. Міцкевич, С. В. Познишев, Д. В. Рівман, Д. М. Узнадзе, Р. Фрейджер, А. М. Шабуніна. Водночас, на даний момент відсутні спеціальні кримінологічні дослідження імпульсивної злочинності. У зв'язку з цим без спеціального дослідження залишаються поняття імпульсивної злочинності та імпульсивних злочинів, їх детермінанти, особи, які вчиняють імпульсивні злочини, пріоритетні заходи їх профілактики тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у межах плану науково-дослідної роботи кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» на 2016-2020 рр. «Теоретико-методологічні засади та прикладні проблеми протидії криміналізації суспільства: інтеграційний вимір» як

складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування концепції та кримінологічне вивчення імпульсивної злочинності.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися наступні завдання:

розглянути імпульсивну поведінку як психологічну основу імпульсивних злочинів;

запропонувати концепцію та поняття імпульсивної злочинності та імпульсивних злочинів, а також описати методику їх дослідження;

охарактеризувати критерії розмежування імпульсивних та вольових злочинів;

розкрити кримінально-правові аспекти імпульсивних злочинів;

здійснити класифікацію імпульсивних злочинів;

охарактеризувати кримінологічні ознаки осіб, які вчиняють імпульсивні злочини;

запропонувати концепцію детермінантів імпульсивних злочинів;

визначити етапи механізму імпульсивного злочину;

обґрунтувати рівні профілактики імпульсивної злочинності;

розкрити віктимологічні аспекти профілактики імпульсивної злочинності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з проявами імпульсивних актів злочинної поведінки.

Предметом дослідження є кримінологічні проблеми вивчення та запобігання імпульсивної злочинності.

Методи дослідження. У дисертаційному дослідженні використано комплекс загальнонаукових і спеціально-наукових методів, які забезпечили об'єктивність аналізу предмета дослідження і стали основою всебічного кримінологічного вивчення імпульсивних злочинів. В основу дисертації покладено діалектичний метод дослідження правових явищ, за допомогою якого досліджено поняття імпульсивних злочинів (підрозділ 1.3). Логічний метод обумовив послідовність

викладення матеріалу, його узгодженість, дав можливість сформулювати визначення та висновки, які впливають із викладеного матеріалу. Метод гіпотези використано при висуненні теоретичної концепції злочинної імпульсивності (підрозділ 1.5). За допомогою системно-структурного методу визначено класифікацію імпульсивних злочинів та їх детермінанти (підрозділи 1.4, 2.2). Формально-логічний метод застосовувався для тлумачення та розмежування понять і деяких наукових категорій (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1). Методи узагальнення й моделювання були використані при дослідженні пропозицій щодо профілактики імпульсивних злочинів, а також деяких змін в законодавстві (підрозділи 3.1, 3.2). Метод вивчення документів (формалізований контент-аналіз) надав змогу здійснити вибірку вироків з Єдиного реєстру досудових рішень (далі – ЄДРСР), за допомогою яких було сформовано та опрацьовано репрезентативну емпіричну базу дисертаційного дослідження (підрозділи 1.3, 2.1).

Емпіричну основу дослідження становить вибірка сукупність 560 вироків з ЄДРСР за злочини, що мають ознаки імпульсивних, опрацьовано методом контент-аналізу понад 11 000 вироків з ЄДРСР за 2010-2015 роки. Також емпіричною базою дослідження є звіти Генеральної прокуратури України про стан злочинності за 2016-2017 роки.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні спеціальним комплексним кримінологічним дослідженням імпульсивних злочинів, їх механізму та детермінант, осіб, які вчиняють імпульсивні злочини, та заходів їх профілактики. За результатами здійсненого дослідження одержано такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

розглянуто імпульсивну поведінку як психологічну основу імпульсивних злочинів, а також її зв'язок з неусвідомленими психічними процесами. Імпульсивна поведінка як психологічна основа імпульсивних злочинів – це емоційно-експресивна система поведінкових актів соціально-психологічного характеру, що загрожують нанесенням шкоди та спонукають особу до злочину під впливом криміногенної мотивації та ситуації;

обґрунтовано концепцію та дано поняття імпульсивної злочинності як виду деструктивної соціальної активності, яка проявляється в імпульсивних актах злочинної поведінки – імпульсивних злочинах, що розподіляються на дві категорії: імпульсивні злочинні вчинки та імпульсивні злочинні акти;

доведено, що імпульсивні злочинні акти характеризуються мінімальним рівнем усвідомлення перебігу фактичних обставин діяння; їх вирізняє згорнутий процес мотивації та швидкоплинність безпосередньо кримінального етапу злочину. Імпульсивні злочинні вчинки побуджуються більш усвідомленими мотивами, вчиняються особою, яка отримує із зовнішнього середовища стимулюючий імпульс потреби і пропускає його через свою психіку. Імпульсивні злочинні вчинки здійснюються більш обдуманно, тому особа при їх здійсненні прагне певного результату та здатна оцінити свої дії як з моральної, так і з правової точки зору;

виділено характерні ознаки імпульсивних злочинів, а саме: раптовість прийняття рішення; швидкоплинність ситуації вчинення злочину; невеликий проміжок часу між прийняттям рішення вчинити злочин і безпосереднім вчиненням; імпульсивний злочин вчиняється на основі одиничного акту поведінки, без внутрішньої боротьби мотивів та зважування рішень; відсутність конкретно визначеної мети злочину, яка знаходиться за межами процесу мотивації і полягає в задоволенні імпульсу актуальної потреби;

на теоретичному рівні запропоновано розподіл умисної форми вини на вольове ставлення (прямий та непрямий умисел) та злочинну імпульсивність, що яскраво би відобразило нетипове для парадигми сучасного законодавства психічне ставлення особи до злочину;

запропоновано термін «афективний злочин», який є різновидом імпульсивних злочинів та означає будь-який реактивний злочинний прояв на суб'єктивно значиму конфліктогенну ситуацію та подразник, який зачіпає істотно важливі, суб'єктивно значущі для особистості потреби та інтереси;

наведено детермінанти імпульсивних злочинів, якими є комплекс наявних у суспільстві матеріальних, духовних, соціально-демографічних, психолого-

психіатричних факторів, що обумовлюють особистісну емоційну напруженість та сприяють виникненню психологічної основи імпульсивної поведінки;

запропоновано рівні та основні напрямки профілактики імпульсивної злочинності. На рівні спеціально-кримінологічної профілактики: ситуативна профілактика кризових ситуацій; інформаційно-виховна пропаганда населення; залучення громадськості до профілактики імпульсивних злочинів; зменшення ситуативних детермінант злочинної поведінки. Індивідуальний рівень має бути представлений комплексом психолого-психіатричних заходів профілактики та впливати на психічне здоров'я осіб, схильних до вчинення імпульсивних дій. Віктимологічний аспект профілактики імпульсивної злочинності передбачає здійснення заходів превентивного характеру на загальному та спеціально-віктимологічному рівнях;

удосконалено:

класифікацію імпульсивних злочинів, які залежно від психічних станів особи поділяються на: злочини осіб з психічними аномаліями; злочини осіб у стані сп'яніння; злочини, вчинені під дією афективних станів; аномально-афективні злочини;

критерії розмежування імпульсивних злочинів з іншими виділеними в літературі реактивними злочинами – звичними та ситуативними. Обґрунтовано, що звичні та ситуативні злочини можуть вчинятись у формі імпульсивних злочинних вчинків. Імпульсивні злочинні акти є окремим видом реактивних злочинів;

дістало подальшого розвитку:

теоретичні аспекти кримінологічних ознак осіб, які вчиняють імпульсивні злочини, зокрема, проаналізовано соціально-демографічні, кримінально-правові, психолого-психіатричні ознаки імпульсивних злочинців;

наукові розробки щодо розподілу вини на вольове ставлення та імпульсивність, зокрема, обґрунтовується застосування терміну «злочинна імпульсивність» як окремого виду співвідношення свідомості і волі під час вчинення злочину;

пропозиції щодо врахування ознак імпульсивності для Особливої частини КК України, а саме, аргументується можливість розгляду імпульсивності як обставини, що пом'якшує покарання.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у: науково-дослідницькій сфері – для подальшої наукової розробки концепції імпульсивних злочинів та механізмів їх профілактики; правотворчості – теоретичні положення, сформульовані та викладені в дисертації, можуть служити науковою базою для подальшого вдосконалення редакції норм кримінального законодавства; правозастосуванні – для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у сфері профілактики імпульсивних злочинних проявів; навчальному процесі – при викладанні курсів «Кримінологія», «Кримінальна психологія», «Віктимологічна профілактика злочинів» а також при підготовці та написанні підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Дисертація виконана та обговорена на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні положення роботи були оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, засіданні круглого столу, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток правового регулювання у Східній Європі: досвід Польщі та України» (м. Сандомир, Республіка Польща, 27–28 січня 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки» (м. Харків, 15-16 вересня 2017 року); Круглому столі «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (м. Одеса, 23 листопада 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 23-24 березня 2018 року); Міжнародній науково-

практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 року).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у дванадцяти публікаціях, п'ять з яких – наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, одна стаття – у зарубіжному періодичному виданні.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (181 найменування), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 193 сторінки, з яких основного тексту – 169 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМПУЛЬСИВНИХ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Імпульсивна поведінка як психологічна основа імпульсивних злочинів

Відповідальність за злочини, які в тій чи іншій мірі детерміновані неусвідомленими психічними процесами, залишається складною та малодослідженою. Безспірною є лише позиція законодавця, що особа вважається неосудною і підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, якщо в момент вчинення злочину не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними. Але якщо в якомусь конкретному випадку поведінкою особи керували неусвідомлені психічні процеси, за відсутності медичного критерію, то відповідальність настає на загальних підставах.

Неусвідомлені психічні процеси та їх роль в поведінці людини почали глибоко вивчатися ще на початку XX століття. Психологія має важливі надбання в їх дослідженні. Заперечення існування неусвідомлених компонентів правової поведінки, яке можна зустріти в літературі, слід вважати проявом певного консерватизму її представників [96, с. 136]. Кримінальний закон може використовувати лише ті поняття, які затверджені психологічною наукою (в тому їх значенні і обсязі). Закон про кримінальну відповідальність, не затверджуючи цих понять, лише опосередковано встановлює їх юридичне значення і кримінально-правові наслідки наявності чи відсутності в діянні цих психологічних фактів [44, с. 87]. Однак в кримінальному законодавстві, а саме в психологічних поняттях, які воно використовує, немає жодної згадки про роль неусвідомлених компонентів психіки людини. Проте лише тільки неусвідомлена злочинна поведінка не може бути кримінально караною. Злочинна поведінка, яка єднає в собі свідоме і неусвідомлене, називається в літературі імпульсивною [168, с. 4].

Джерард Меллер визначає імпульсивність як схильність до непередбачених реакцій на внутрішні чи зовнішні подразники, незалежно від наслідків цих реакцій для імпульсних індивідів або їх оточення [181].

Імпульсивність – особливість поведінки людини (в стійких формах – риса характеру), яка полягає в схильності діяти по першому спонуканню, під впливом зовнішніх обставин або емоцій. Імпульсивна людина не обдумує свої вчинки, не вагається всі «за» і «проти», вона швидко і безпосередньо реагує і нерідко настільки ж швидко кається у своїх діях [134; 135, с. 128].

Психологічне поняття імпульсивності передбачає її розуміння як риси характеру та особливості людської поведінки. Але кримінологічний погляд на імпульсивність є дещо ширшим. Нас буде цікавити не лише психологічний аспект імпульсивності, а дослідження її крізь призму злочинної поведінки.

Злочинна поведінка – процес, який розвивається у просторі та часі і включає зовнішні, об'єктивні діяння, що утворюють склад злочину, а також внутрішні, психологічні явища, що детермінують вчинення злочину [100, с. 108].

Психологічні умови, в яких людина приймає рішення про вчинення злочину, можуть бути різними: 1) відсутність стресів і сильного збудження, при достатній кількості часу на його обдумування (наприклад, прийняття рішення на вчинення замовного вбивства або терористичного акту). В цьому разі рішення породжує розважливу поведінку злочинця, яка враховує логіку розвитку подій; 2) сильне збудження при недостатній кількості часу на обдумування рішення, наявність конфліктної ситуації. Рішення, яке приймається при цьому, викликає необдуману поведінку, яка ґрунтується на запалі, а не на точному розрахунку (наприклад, скоєння вбивства чи зґвалтування на емоційній основі) [13, с. 179-180]. Саме другий варіант психологічних умов властивий імпульсивній поведінці.

Характерною ознакою імпульсивності є невиправдане скорочення періоду розгляду варіантів, що, як правило, передують прийняттю рішення. Це означає, що при певних обставинах індивідуум намагається знайти миттєве вирішення проблеми. Така поведінка очікувана, коли людина відчуває тривогу, провину або загрозу [163, с. 304-305], що яскраво відображено в описовій частині вироку по справі №415/4678/13-к, що винесений 11.03.2014 року Лисичанським міським судом Луганської області:

«Під час вживання спиртних напоїв, між ОСОБА_3 та ОСОБА_2 на ґрунті неприязних стосунків виникла сварка, під час якої потерпілий, обхопивши лівою рукою за шию ОСОБА_3, який сидів на лавці біля столику в бесідці, наніс йому один удар кулаком правої руки в груди, після чого штовхнув його на землю, де продовжив наносити удари ногами по різних частинам тіла, при цьому наніс не менш 7 ударів. В результаті побиття, обвинуваченому ОСОБА_3 було заподіяно тілесні ушкодження у вигляді: розтягнення м'язів шиї, садна верхніх і нижніх кінцівок, внутрішньошкіряного крововиливу підборіддя, які відносяться до легких тілесних ушкоджень. Після отримання тілесних ушкоджень, ОСОБА_3, на ґрунті виниклих неприязних стосунків, схопив кухонний ніж зі столу, за яким вони вживали алкогольні напої, й завдав останньому один удар ножем в живіт, в результаті чого заподіяв потерпілому тілесні ушкодження, які згідно висновку експерта №263 від 21.06.2013 року відносяться до категорії тяжких тілесних ушкоджень за ознакою небезпеки для життя. В судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_3 свою провину за ст. 121 ч.1 КК України визнав повністю, після вчиненого сам викликав швидку допомогу і звернувся до правоохоронних органів. Вбивати ОСОБА_2 він не хотів, у вчиненому щиро розкаювався, відшкодував потерпілому шкоду, відвідував останнього в лікарні» [31].

Як бачимо, обвинувачений наніс потерпілому тілесні ушкодження після того, як потерпілий спочатку душив його, а потім почав наносити удари ногами. Це не безпідставно могло викликати стан тривоги та загрози життю і здоров'ю у сп'янілого обвинуваченого, та змусило його діяти імпульсивно.

С. Л. Рубінштейн стверджує, що імпульсивність характеризується силою спонукань, швидкістю, з якою вони оволодівають моторною сферою і переходять в дію, стійкістю, з якою вони зберігають свою дієву силу. Імпульсивність включає обумовлюючу її вразливість і емоційну збудливість у співвідношенні з динамічною характеристикою тих інтелектуальних процесів, які їх опосередковують і контролюють. Імпульсивність – та сторона темпераменту, якою він пов'язаний з прагненням, з витоками волі, з динамічною силою потреб які спонукать до діяльності, зі швидкістю переходу спонукань в дію [141, с. 672]. Також

С. Л. Рубінштейн вдало та стисло описує механізм імпульсивної поведінки, основні положення якого з впевненістю можемо перенести і на механізм імпульсивної злочинної поведінки: коли дуже сильне емоційне збудження гальмує свідому інтелектуальну діяльність, динамічні моменти починають переважати над смисловим змістом і виборчою спрямованістю дії: велике емоційне збудження створює напругу, при якій будь-який привід може викликати розрядку. Такою розрядкою і є імпульсивна дія. Вона обумовлена переважно динамічними відносинами, а також створеною в особистості напругою. Дія розрядки при цьому часто-густо направляється зовсім не на те і не на того, ким або чим була породжена обумовлена його напруга. Така дія тому і представляється мало мотивованою; «реакція» не адекватна «стимулу»: незначний привід може в таких умовах викликати непомірно великий спалах. У різних людей схильність до емоційних спалахів або вибухів, афективних розрядок різна і залежить від особливостей їх темпераменту. У однієї і тієї ж людини вона різна в різних ситуаціях: афективні вибухи породжують власне лише конфліктні ситуації, в яких індивід піддається дії сильних спонукань, спрямованих в протилежні сторони, тобто несумісних між собою [141, с. 525].

Англійський вчений Джон Евенден є новатором розробки процедур тестування імпульсивної поведінки. У 2008 році він заснував незалежну компанію для розробки веб-процедур нейропсихологічного тестування щодо імпульсивності, стану виконавчих функцій і їх модуляцію емоціями. В своїй статті, присвяченій проблемам імпульсивної поведінки, вчений докладно розглянув цілий ряд підходів до імпульсивності та дав власне бачення визначення імпульсивної поведінки: «Концепція імпульсивності охоплює широке коло дій, які погано продумані, передчасно виражені, надмірно ризиковані, або невідповідні до ситуації і часто призводять до небажаних наслідків» [178, с. 348].

Психологічний механізм імпульсивної поведінки характеризує Ф. В. Бассін. Імпульсивні вчинки він називає «Відщепленням психічної активності від свідомості (психічною дисоціацією)». Воно виражається у виникненні дій, про які суб'єкт пам'ятає, що він їх скоїв, але разом з тим це дії, які недостатньо добре

співвідносяться суб'єктом в момент їх виконання з їх наслідками, недостатньо ясно «протистоять» «Я» суб'єкта, як елементи об'єктивної дійсності [12, с. 161]. Водночас Ф. В. Бассін виділяє ступені вираження відщеплення психічної активності від свідомості: легкий ступінь (випадки імпульсивної поведінки) і різкий (зокрема, патологічні афекти, які не мають адекватного відображення в свідомості).

Імпульсивну поведінку Скотт Дікман визначає як схильність до відсутності усвідомлення, перш ніж діяти, у людей з однаковими можливостями [177, с. 95]. Наслідки відсутності свідомості для когнітивних функцій, як видається, в цілому розглядаються як негативні. Але водночас С. Дікман провів дослідження, в яких зробив висновок про наявність двох типів імпульсивної поведінки: функціональний і дисфункціональний. Функціональний тип імпульсивної поведінки вчений визначає як тенденцію діяти з невеликою долею усвідомлення за оптимальної, тобто вигідної для індивіда ситуації. Дисфункціональний, в свою чергу, означає тенденцію діяти з тією ж невеликою долею усвідомлення, але ця тенденція призводить до труднощів [177, с. 95].

Аналізуючи імпульсивну поведінку як психологічну основу імпульсивних злочинів, слід відзначити роботу Ю. М. Антоняна «Причини злочинності», в якій він досліджував, зокрема, причини окремих видів злочинної поведінки і роль неусвідомленого. Ю. М. Антонян наголошує на тому, що дослідження особи злочинця буде неповним і неефективним без врахування неусвідомлених явищ та процесів [7, с. 167]. Всі спроби зрозуміти людину і її поведінку, в тому числі злочинну, спираючись лише на рівень свідомості, приречені на невдачу. Давно відомо, що далеко не все, що сприймається людиною і управляє її поведінкою, актуально усвідомлюється. Ця неусвідомлена частина психіки (відчуття, образи, смисли, мотивації, сприйняття і т. д.) проявляється в найрізноманітніших мимовільних реакціях і діях [7, с. 170]. Саме так вищезазначена неусвідомлювана частина психіки проявляється і у вчиненні імпульсивних злочинів.

Спираючись на результати емпіричних кримінологічних досліджень, Ю. М. Антонян вважає, що несвідома сфера психіки — це весь незгадуваний досвід індивідуального життя, забуті враження дитинства, психотравмуючі спогади,

витіснені зі свідомості внаслідок їх неактуальності або обтяжливого для суб'єкта характеру, пристрасті, що суперечать моральним установкам індивіда. Звичайно, в названу сферу входять також біологічні інстинкти, реалізація яких неможлива в умовах людського суспільства, і інші неусвідомлювані механізми та збудники свідомих дій, автоматизми і стандарти поведінки, схильність вирішувати ті чи інші ситуації і реагувати на зовнішні впливи певним чином [7, с. 171].

Неусвідомлене має великий вплив на спосіб життя і поведінку особистості, бере активну участь у формуванні мотивів. У осіб, що відрізняються низьким рівнем свідомості, слабкими гальмівними процесами, емоційно насичене неусвідомлюване переживання при провокуючих або хоча б сприяючих обставинах може реалізовуватися в несподівану для самого суб'єкта імпульсивну дію, наприклад, вбивство [7, с. 177].

У п. 3 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» №7 від 24.10.2003 р. передбачається, що суди, визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, повинні виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення тощо). Тобто існує пряма вказівка судам встановлювати мотиви злочину, що насправді часто ігнорується. Передчасні висновки про мотиви тих чи інших злочинів, які робляться об'єктивно та без занурення в глибини людської психіки, є прототипом використання принципу об'єктивного ставлення у вини. Якщо за звичайних обставин вчинення злочину мотиви поведінки проявляються та встановлюються більш-менш чітко, то при вчиненні імпульсивних злочинів істинні мотиви є латентними та криються глибоко в підсвідомості людини.

Проблема імпульсивної злочинної поведінки в кримінології – це проблема розуміння багатьох злочинів, їх особистісних механізмів, а особливо – мотивів. На практиці і в деяких теоретичних працях міцно вкоренилася думка, що все незрозуміле скоюється із хуліганських мотивів. Мотиви ряду злочинів, зокрема убивств, нерідко лежать в глибині людської психіки, не усвідомлюються злочинцем. У зв'язку з цим по багатьом кримінальним справам, особливо по справам про

умисні вбивства і нанесення тяжкої шкоди здоров'ю, ні у слідчого, ні у прокурора, ні у судді часто немає правильного уявлення про справжні мотиви вчиненого злочину. Часто і самих насильницьких злочинців немає розуміння мотиву власної поведінки, у зв'язку з чим вони позбавляються можливості самоаналізу і самооцінки, а звідси і самоконтролю своєї поведінки [7, с. 179-180]. І ось тому приклад:

Вироком Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 22 березня 2013 року по справі №1306/9293/2012 встановлено, що 04.10.2012 року о 16 год. 00 хв., ОСОБА_4, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та знаходячись за місцем свого проживання на подвір'ї будинку №3 по вул. Чорновола в с. Почаєвичі Дрогобицького району Львівської області, під час конфлікту з дружиною ОСОБА_5 кухонним ножом господарсько-побутового призначення наніс удар останній в область шиї, що спричинило смерть потерпілої. До моменту конфлікту ОСОБА_4 в цей день випив приблизно 0,5 л горілки. Дружина помітила це, і між ними почався конфлікт. Він стояв на подвір'ї біля дверей літньої кухні, а дружина на відстані 6-7 метрів, обличчям до нього. В руках тримав ніж, яким чистив яблуко. Конфлікт з дружиною тривав хвилин 10. Дружина висловлювала в його сторону образи, прокльони, від чого він розхвилювався. В якийсь момент опам'ятався, що стоїть на порозі літньої кухні, а дружина лежить біля турніка. В горлі у неї стирчав ніж. Підійшовши до неї, витяг ніж і затиснув рану, щоб дружина була жива. Крикнув до сусідки, щоб викликала швидку медичну допомогу. Коли швидка забрала ОСОБА_5 в лікарню, через деякий час зателефонував до сина, який повідомив, що мама померла. Після цієї звістки пробував покінчити життя самогубством. Визнає, що дане скоїв він, оскільки на подвір'ї окрім нього та дружини нікого не було, однак не вірить, що міг вдарити потерпілу ножом. А як все відбулося не пам'ятає. Щиросердно розкався у вчиненому. Жодного умислу на позбавлення дружини життя не мав [25].

Такі злочини позбавлені будь-якого логічного сенсу. Істинні мотиви подібних випадків злочинної поведінки не піддаються встановленню, так як

криються поза свідомістю осіб. У вирокі бачимо, що суд навіть і не намагався встановити мотиви злочину.

«Звернення до цієї проблеми, вважає Ю. М. Антонян, – дасть можливість вирішити ряд першочергових питань: 1) чому і навіщо скоюються ті злочини, мотиви яких неясні або неочевидні; 2) чому дана людина в конкретній ситуації вчинила саме ці злочинні дії, а не будь-які інші, тобто вивчення неусвідомленого допомагає виявити генезис мотивів кримінально-караної поведінки; 3) яким є вплив неусвідомленого на формування свідомих мотивів злочинної поведінки; 4) яка роль автоматизмів або (і) інших аналогічних елементів несвідомого у вчиненні необережних злочинів» [7, с. 179].

Характеризуючи імпульсивну поведінку як психологічну основу імпульсивних злочинів, варті уваги погляди А. Ф. Зелінського на зазначену проблематику, який наголошував, що імпульсивну поведінку не можна назвати повністю неусвідомленою: «Людина, якщо вона при здоровому глузді, завжди розуміє фактичне ядро свого вчинку; вона віддає собі звіт в тому, що, наприклад, заволодіває чужим, а не своїм майном, б'є когось і т.п. Інша справа, що суб'єкт не замислюється про правову і моральну оцінку поведінки. Ми знаємо, що робимо вчинок, але ми не усвідомлюємо його сенсу, не усвідомлюємо того, що саме ми робимо. Йдеться про неповну, односторонню, звужену усвідомленість діяння, коли є можливість усвідомити його належним чином» [61, с. 74].

У зв'язку з наявністю свідомості, підсвідомості і сфери неусвідомленого, М. І. Єнікеев робить висновок про наявність відносно самостійних різновидів людських реакцій і дій: несвідомо-інстинктивні, вроджені реакції; імпульсивно-реактивні, малоусвідомлені емоційні реакції; звично-автоматизовані підсвідомі дії; дії-навички, звички; свідомо-вольові дії. Ці дії є провідними у взаємодії людини з середовищем і забезпечують її цілеспрямовану діяльність [53, с. 37-38]. Імпульсивній поведінці характерний другий і третій тип реакцій, про які мова буде йти далі.

Щодо імпульсивної поведінки, М. І. Єнікеев зазначає: «В усіх поведінкових стереотипах, які ґрунтуються на підсвідомій установці, мотиви і цілі співпадають (здви́г

мотиву на ціль)» [53, с. 309]. Але тут необхідне певне уточнення. Імпульсивній поведінці не характерна завчасно спеціально сформована ціль. Суб'єкт прагне незаконним шляхом задовольнити імпульс актуальної потреби, будь то біологічна потреба в їжі, чи потреба нанести тілесні ушкодження особі, яка, на його думку, представляє загрозу. Наведемо приклад з судової практики:

Вироком Димитрівського міського суду Донецької області від 01 серпня 2012 року по справі №0513/2476/2012 встановлено, що підсудний ОСОБА_2 22 квітня 2012 року приблизно о 22.00 годині разом зі своєю співмешканкою ОСОБА_4 і ОСОБА_1, який прийшов в гості, всі будучи в стані алкогольного сп'яніння, перебували за місцем проживання ОСОБА_2, де розпивали спиртні напої. В ході розпивання спиртних напоїв ОСОБА_2 попросив ОСОБА_1 допомогти йому підійти до електроплити, щоб підпалити сигарету. Перебуваючи біля електроплити, ОСОБА_2 внаслідок алкогольного сп'яніння втратив рівновагу і, щоб не впасти, вхопився за плече ОСОБА_1, що стояв поруч. Неправильно оцінивши обстановку, і вирішивши, що ОСОБА_2 наніс удар, ОСОБА_1 взяв зі столу кухонний ніж і став ним розмахувати в напрямку ОСОБА_2, заподіявши ОСОБА_2 тілесні ушкодження, а саме порізав йому лобову частину голови. Захищаючись від неправомірних дій нападаючого, ОСОБА_2 відібрав кухонний ніж у ОСОБА_1, при цьому порізавши собі руку, тим самим запобігши можливості подальшого заподіяння собі тілесних ушкоджень. Відібраним кухонним ножем ОСОБА_2 завдав один удар в область шиї ОСОБА_1, заподіявши йому тілесні ушкодження, при цьому не цілився, а вдарив куди попало. Після цього він кинув ніж на підлогу і сам впав біля дивана. Що відбувалося далі, не пам'ятає, так як був сильно п'яний. У вчиненому кається. Засуджений за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони.

Як бачимо, ОСОБА_2 будь-що прагнув захисту. Схопився за лезо ножа рукою, порізавши її, вдарив навмання, що підтверджує наявність вищезгаданого імпульсу актуальної потреби (в цьому випадку – потреби самозахисту), притаманного імпульсивній поведінці.

Свій погляд на імпульсивну поведінку відзначив професор В. О. Туляков. Так, імпульсивна поведінка, що детермінується несвідомим психічним, пов'язується з соціально придбаним в результаті стереотипізації девіантної активності установочним. Установча девіація при тривалій деградації особистості породжує ретретизм як супутню форму мотивування. Ретретизм, забезпечуючи гомеостаз суб'єкта із середовищем, передбачає використання певних видів девіацій для досягнення поставленої мети (утилітарних проступків), які, в свою чергу, сприяють раціоналізації людської активності. Раціональні девіації, багаторазово повторюючись і стереотипізуючись, ведуть до збільшення імпульсивності і т.д. Маючи під собою загальну основу (неможливість задоволення потреб соціально прийнятними способами), зазначені форми девіантності взаємодіють і взаємопроникають один в одного, сприяючи антисуспільному розвитку особистості [156, с. 139].

А. М. Шабуніна вказує, що імпульсивна поведінка – досить постійна риса особистості, зміст якої обумовлений минулим життєвим досвідом суб'єкта. При цьому імпульсивність характеризується діяльністю свідомості, яка виражається в усвідомленості фактичного матеріалу, обмеженого рамками ситуації, в якій протікає імпульсивна поведінка, і в доцільності, яка характеризується наявністю загального стратегічного плану дії, спрямованого на задоволення потреби [168, с. 30].

Також А. М. Шабуніна виділяє найхарактерніші ознаки імпульсивної поведінки: усвідомленість фактичного матеріалу, обмеженого рамками ситуації, в якій протікає імпульсивна поведінка; цілеспрямованість, яка полягає в наявності загального стратегічного плану дії, спрямованого на задоволення потреби; включає два етапи: «виникнення потреби – задоволення потреби», неопосередковані процесом мотивації; має в своїй основі на моторному рівні динамічний стереотип; легко переходить у вольову дію завдяки акту об'єктивізації [168, с. 41].

О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Землянська та М. І. Єнікеев дотримуються спільної позиції і вказують, що імпульсивна поведінка може бути викликана різноманітними причинами: емоціогенною обстановкою при несформованості у індивіда адекватних реакцій; загальною емоційною нестійкістю

індивіда; станом сп'яніння; звичними формами поведінки; психопатичними аномаліями особистості [9, с. 434; 53, с. 309]. Такі причини ми будемо називати психічними станами, і акцентуємо на них увагу в наступних питаннях.

Деякі питання імпульсивної поведінки та імпульсивних злочинів розглядав в своєму дослідженні О. Л. Мартенко. Він пише, що певні різновиди імпульсивної злочинної поведінки зумовлюються: прагненням особи до самоствердження, забезпеченням свого верховенства над оточуючими; звільненням від накопичених негативних емоцій [96, с. 141]. Особливу увагу вчений приділяє стану сильного душевного хвилювання, переживання якого через наявність гіпердомінантного «вогнища» спричиняє гальмування підкоркових зон головного мозку та активізацію імпульсивних, мимовільних захисних та агресивних реакцій. Нездатність вирішити критичну ситуацію соціально адаптованим способом призводить до активізації будь-якої раніше сформованої установки на подолання афектора. Порушується найважливіший механізм діяльності – вибірковість поведінкового акту, змінюється звична поведінка, деформуються життєві позиції, у свідомості починає домінувати лише одне уявлення, відбувається звуження свідомості. На цьому тлі особа починає діяти без усвідомлення повного обсягу ситуації та можливих наслідків [96, с. 141].

Одночасно вчений виключає випадки імпульсивної злочинної поведінки, зумовлені станом сп'яніння та, частково – фізіологічного афекту. Він пояснює це тим, що імпульсивність в даному випадку є наслідком певних психофізіологічних процесів і стає можливою через загальне гальмування кори головного мозку й спричинену цим нездатність адекватного сприйняття дійсності та реагування на неї [96, с. 141]. Тобто, суто психологічна природа імпульсивної поведінки, яка детермінується властивостями особистості та особливостями ціннісно-нормативної регуляції, не властива злочинам, вчиненим в стані алкогольного сп'яніння.

Але не слід забувати, що причиною лєвової частки злочинів є наявність в свідомості особи індивідуальних та своєрідних поглядів та установок, які за певних обставин отримують реалізацію в злочинних посяганнях. Одночасно, причинне підґрунтя злочинності складають певні соціально-психологічні детермінанти, тобто ті чи інші погляди, звички тощо. Сам алкоголь не формує суб'єктивну психологічну

основу злочинної поведінки, не вносить нічого нового в антисуспільну спрямованість особи, а лише являється каталізатором емоційності сприйняття подій та імпульсивності реагування на них.

Науковці, які в своїх роботах писали про імпульсивну поведінку та імпульсивні злочини, неодноразово згадували про роль неусвідомлених психічних процесів. Але ніхто з них не підійшов системно до цієї проблеми та не врахував надбання психології у цьому напрямку.

Тому, опираючись на положення психологічної науки, ми спробуємо показати, які саме неусвідомлені психічні процеси можуть впливати на імпульсивну злочинну поведінку.

На нашу думку, проблему неусвідомлених психічних процесів найбільш вдало узагальнила та висвітлила Ю. Б. Гіппенрейтер у своїй книзі «Введення в загальну психологію». Коротко висвітлимо основні положення, наведені нею з цього приводу.

Всі неусвідомлені процеси можна розбити на три великі класи: (1) неусвідомлені механізми свідомих дій; (2) неусвідомлені збудники свідомих дій; (3) «надсвідомі» процеси.

Надсвідомі процеси є «процесами утворення певного інтегрального продукту великої свідомої роботи, який потім "вторгається" в свідоме життя людини і, як правило, змінює його перебіг» [37, с. 94]. Як правило, до цього класу входять процеси творчого мислення, які не можуть впливати на імпульсивну поведінку.

Зупинимось детальніше на перших двох класах неусвідомлюваних психічних процесів.

До класу неусвідомлених механізмів свідомих дій входять в свою чергу три різних підкласи:

- а) неусвідомлені автоматизми;
- б) явища неусвідомленої установки;
- в) неусвідомлений супровід свідомих дій.

Під неусвідомленими автоматизмами мають на увазі зазвичай дії або акти, які відбуваються «самі собою», без участі свідомості.

Аналіз автоматичних процесів виявляє їх двояке походження. Деякі з цих процесів ніколи не усвідомлювалися, інші ж пройшли через свідомість і перестали усвідомлюватися.

Перші становлять групу первинних автоматизмів, другі – групу вторинних автоматизмів. Перших називають інакше автоматичними діями, других – автоматизованими діями, або навичками.

До групи автоматичних дій входять або вроджені акти, або ті, які формуються дуже рано, часто протягом першого року життя дитини. Наприклад: смоктальні рухи, миготіння, схоплювання предметів, ходьба, конвергенція очей і багато інших [37, с. 68], тобто дії, які відносяться до рефлекторних та інстинктивних.

Одразу хотілося б звернути увагу на взаємозв'язок імпульсивної поведінки та різного роду рефлексів, інстинктивних дій. Допускаючи змішування фізіологічного і психічного рівнів вищої нервової діяльності, деякі дослідники допускають помилку, плутаючи рефлекторні (інстинктивні) реакції з імпульсивними діями [76с. 47; 114, с. 340]. На думку С. Л. Рубінштейна, імпульсивна поведінка виступає як проміжна форма активності між інстинктивною і вольовою: «Імпульсивна дія виникає переважно тоді, коли потяг вимкнувся з інстинктивної дії, а вольове ще не організовано або вже дезорганізовано» [141, с. 554]. Торкаючись даного питання, А. Ф. Зелінський вказує: «Слід виходити з того фундаментального факту, що «несвідоме» – не фізіологічне, а психічне явище. Це відрізняє його від різного роду рефлекторних, інстинктивних реакцій, які не визнаються діями» [62, с. 138]. Тобто рефлекси та інстинкти не можуть мати кримінально-правового значення.

Іншої позиції дотримується В. М. Бурдін, який в своєму дослідженні вказує, що «...інстинкт – явище складніше, ніж рефлекс. На відміну від рефлексів, прояви яких можна чітко помітити у поведінці людини, інстинкти проявляються не так явно. Будь-який рефлекс – це фіксована стандартна реакція на певний подразник. Інстинкти значно слабше прив'язані до конкретного стимулу, ніж рефлекси. Рефлекторна реакція обов'язково буде виконана, тоді як послідовність інстинктивних діянь може бути перервана. Так, інстинкт самозбереження може

обумовлювати рефлекторні рухи, зокрема, коли людина, торкаючись гарячого предмета, різко забирає руку. Не буде помилкою стверджувати, що всі безумовні рефлекси безпосередньо відображають існування того чи іншого інстинкту людини. Водночас, той же інстинкт самозбереження обумовлює і таку цілеспрямовану діяльність як пошук людиною житла, їжі. Таку діяльність людини також можна назвати інстинктивною, проте розглядати її нарівні з рефлекторною було би неправильно» [17, с. 203]. Тому В. М. Бурдін, розрізняючи рефлекси та інстинкти, наголошує на тому, що рефлекторні рухи здебільшого не контролюються та не усвідомлюються людиною, тобто не можуть бути кримінально-значимими, на відміну від інстинктивних, які майже завжди мають цілеспрямований характер.

На нашу думку найбільш точним є судження С. Л. Рубінштейна, який відзначав, що рефлекторних дій поза інстинктивних не існує: власне рефлекторними є тільки рухи, що включаються в різні дії. Інстинктивні дії у власному розумінні слова, тобто дії, які не тільки виходять з органічних імпульсів, але і здійснюються незалежно від свідомого контролю, спостерігаються лише в ранньому дитинстві (як-то: смоктання), в житті дорослої людини вони ролі не грають [141, с. 554].

Таким чином, при вивченні кримінально-значимої поведінки людини практично доводиться мати справу з двома видами власне дій (на відміну від рухів) – з вольовими та імпульсивними діями, тому автоматичні дії (рефлекси та інстинкти) не можуть прирівнюватись до проявів імпульсивної поведінки.

Перейдемо до другої групи неусвідомлених автоматизмів, а саме до автоматизованих дій або навичок. До даної групи дій відносяться ті, які спочатку були усвідомлюваними, тобто здійснювались за участю свідомості, але потім в результаті багаторазового повторення і удосконалення перестали потребувати участі свідомості.

Завдяки формуванню навички досягається двоякий ефект: по-перше, дія починає здійснюватися швидко і точно; по-друге, як уже говорилося, відбувається вивільнення свідомості, яке може бути направлено на освоєння складнішої дії [37, с. 68].

Підсумки з приводу впливу навичок на імпульсивну злочинну поведінку зробимо після аналізу наступного елементу неусвідомлених механізмів свідомих дій – явища неусвідомленої установки.

«Імпульсивні дії регулюються установками – підсвідомими мотивами, загальною особистісною спрямованістю» [9, с. 434], – наголошують О. М. Бандурка, С. П. Бочарова та О. В. Землянська. «Імпульсивна поведінка не є повністю хаотичною. Вона по-своєму логічна, оскільки відповідає глибинній фіксованій установці особистості» [61, с. 76], – писав А. Ф. Зелінський. Характеризуючи імпульсивну злочинну поведінку, А. В. Савченко вказує на те, що кожна імпульсивна дія – це, так би мовити, прискорена реакція на зовнішню ситуацію за участю свідомих і несвідомих компонентів. Адекватна оцінка конкретної життєвої ситуації, що впливає на поведінку, не є повною за умови існування імпульсу. У суб'єкта відсутнє не тільки належне уявлення про ситуацію, але й про той сенс, який він в неї вкладає. Оцінка ситуації визначається особистісними настановами і, отже, протікає за участю та під впливом несвідомого психічного [143, с. 62]. Як бачимо, загальною у вищезгаданих вчених є позиція про наявність в особі неусвідомленої установки на імпульсивну злочинну поведінку.

Як зазначав Д. М. Узнадзе, основним предметом досліджень якого була експериментальна психологія установки, в звичайному акті нашої поведінки ми можемо розкрити наявність двох окремих, істотно різних планів діяльності нашої психіки – плану «імпульсивної» і плану «опосередкованої» діяльності [158, с. 156].

План імпульсивної діяльності Д. М. Узнадзе пов'язує з відсутністю в особі уваги до об'єкта діяльності і наявністю у нього неусвідомленої установки, яка визначає діяльність особи взагалі і, зокрема, роботу його психіки. Імпульсивна поведінка протікає під знаком повної залежності від імпульсів, що впливають з поєднання умов внутрішнього і зовнішнього середовища, – під знаком безпосередньої і безумовної залежності від актуальної ситуації, яка оточує суб'єкта в кожний даний момент [158, с. 157].

Установка – це готовність організму або суб'єкта до вчинення певної дії або реагування в певному напрямку [94, 152; 147, с. 201]. Мається на увазі готовність

особи, що передує вчиненню злочинного діяння. Виникнувши на базі головних чинників поведінки (потреба, ситуація) і інтегрувавши в себе їх характеристики, установка постає тим психологічним механізмом, який керує поведінкою і, отже, складовими його функціями і процесами, опосередковуючи, в кінцевому рахунку, вплив середовища на психіку [159, с. 7].

Основою на вищевикладених положеннях, ми пропонуємо гіпотезу, що імпульсивна злочинна поведінка керується автоматизованими діями (навичками) в сукупності з готовністю проявити дані навички, тобто з неусвідомленою установкою.

Це може підтвердити яскравий приклад імпульсивного злочину з судової практики, який наводиться А. Ф. Зелінським в його роботах: «15-річний учень С. був на гарному рахунку в школі і вдома. Любив ходити з батьком на полювання. Одна з двох рушниць знаходилася в його неподільному володінні. Одного разу С., повертаючись з полювання один, без батька, зустрів двох знайомих школярів. Захотілося звернути на себе їхню увагу, і він жартівливо пригрозив одній з них: «Люда, я зараз тебе підстрелю!». І, швидко зарядив рушницю патроном, не цілячись, вистрілив. Дівчинка померла там же, на вулиці селища. Вбивця був у розпачі і довго не міг зрозуміти, що сталося. Засуджений за необережне вбивство». В одній своїй роботі А. Ф. Зелінський вказує, що С. зарядив рушницю усвідомлено, а натиснув на спусковий гачок, швидше за все, автоматично, як це робив завжди, коли ходив з батьком на полювання. Він не думав про те, про що варто було б думати [60, с. 123]. Тобто мова йде про неусвідомлену автоматизовану дію. В іншій своїй роботі А.Ф. Зелінський пояснює поведінку С. по-іншому: «Думається, що в основі подібних “парадоксальних” злочинів лежать виникаючі з підсвідомості імпульси, які відповідають психологічній установці винного» [61, с. 152].

«Можна припустити, – пише А. Г. Маклаков, – що швидкість і точність реагування людини на який-небудь подразник залежить від навички здійснювати певні дії, тому навичка і установка – це одне й те ж. Однак, слід підкреслити, що поняття навички і установки абсолютно не тотожні. Якщо навичка проявляється під

час здійснення дії, то установка відноситься до періоду, який передує здійсненню дії» [94, с. 152].

Установка – комплексне поняття, що характеризує не якусь одну сторону особистості, а її цілісний стан, і проявляється в схильності до певного типу дій. Вона впливає на ставлення людини до всіх пов'язаних із нею об'єктів і, в свою чергу, формується під впливом об'єктивних умов [96, с. 142]. Не дивно, що злочинну поведінку 15-річного С. можна описувати по-різному. С. мав автоматизовану звичку, – зарядивши рушницю, – вистрелювати. Його установочна готовність діяти певним чином пояснюється раніше здобутими і неодноразово закріпленими навичками на полюванні з батьком. В даному випадку, як правильно зауважив А. Г. Маклаков, навичка і установка збігаються.

При ретельному вивченні впливу психологічних установок на особистість неповнолітніх злочинців, професор С. А. Белічева в ході проведення ряду судово-психологічних експертиз мала можливість близько ознайомитися і провести клінічне психологічне дослідження, яке може слугувати наочною ілюстрацією механізму фіксованої установки в імпульсивних злочинах. Такою ілюстрацією стало дослідження особистості 16-літнього злочинця – Валерія Т.

Валерій був лідером злочинної підліткової групи, яка здійснила чимало важких насильницьких злочинів, включаючи вбивства, зґвалтування, розбійні пограбування. При ближчому знайомстві з Валерієм відразу привернула увагу неузгодженість усвідомлюваних і неусвідомлюваних регуляторів його поведінки. З одного боку, йому характерний нормальний інтелектуальний розвиток (до шостого класу був відмінником), здатність добре розбиратися в людях, правильно оцінювати свої і чужі вчинки. Він дає точні характеристики своїм товаришам, адекватно оцінює їхні переваги й недоліки, самокритичний по відношенню до себе, засуджує себе за жорстокість, «відзначаючи, що вона проявляється спалахами», з якими він не може впоратися.

Дійсно, жорстокість Валерія проявлялася рідкісними спалахами в певних провокуючих ситуаціях. В той же час, у родині і серед товаришів йому була

притаманна спокійна, розважлива поведінка, прагнення уникати сварок, бійок, за що він навіть отримав прізвисько «Тихий».

Сам Валерій пояснює, що жорстокість привив йому батько, який дуже жорстоко поведився з матір'ю, оточуючими, вчив цьому свого улюбленця, старшого сина Валерія. Одним з перших дитячих вражень цього підлітка був спогад, як батько намагався на шарфику повісити молодшого братика. Це закріпилось в ранньому дитинстві за принципом імпринтингу – спогад в буквальному сенсі було повторено в злочинних діях Валерія і його товаришів, коли вони так само вчиняли вбивство людини.

Подібна неузгодженість усвідомлюваної і неусвідомлюваної сфери, спалахи жорстокості, спровоковані певними ситуаціями, які потім піддаються власному серйозному осуду і з якими, проте, самотійно підліток не справляється, свідчать про дію фіксованої установки, сформованої в ранньому дитинстві, яка виявляється на рівні неусвідомлюваних автоматизмів [14, с. 49-50].

Третій підклас неусвідомлених механізмів – неусвідомлений супровід свідомих дій. Існує багато неусвідомлених процесів, які просто супроводжують дію. Ю. Б. Гіппенрейтер зазначає, що в групу процесів третього підкласу входять мимовільні рухи, тонічні напруження, міміка і пантоміміка, а також великий клас вегетативних реакцій, які супроводжують дії і стани людини [37, с. 80]. Даний підклас неусвідомлених механізмів не впливає на імпульсивну злочинну поведінку, так як тут присутній суто фізіологічний компонент.

Наступним класом неусвідомлених психічних процесів є неусвідомлені збудники свідомих дій. Дослідження процесів, які входять в даний клас, передусім пов'язані з ім'ям відомого психолога ХХ ст. Зигмунда Фрейда, творця однієї з теорій несвідомого. В психіці людини З. Фрейд виділяв три компоненти: свідомість, підсвідомість, несвідоме [162, с. 427].

Типовими мешканцями підсвідомої сфери, на думку Фрейда, є приховані, або латентні, знання. Це ті знання, якими людина має в своєму розпорядженні, але які в даний момент в його свідомості не присутні.

Що ж стосується області неусвідомленого, то вона має зовсім інші властивості. Перш за все зміст цієї області не усвідомлюються не тому, що він слабкий, як у випадку з латентними знаннями. Ні, він сильний, і сила його проявляється в тому, що він впливає на наші дії і стани. Отже, перша відмінна властивість неусвідомлених уявлень – це їх дієвість. Друга їх властивість полягає в тому, що вони насилу переходять до свідомості.

Фрейд виділив три основні форми прояву неусвідомленого: сновидіння, помилкові дії (забування речей, намірів, імен; описки, застереження тощо) і невротичні симптоми [37, с. 90-91].

Серед трьох форм неусвідомлюваних збудників свідомих дій, які виділив З. Фрейд, на імпульсивну злочинну поведінку можуть впливати лише невротичні симптоми. Невроз – це завжди реакція людини на несприятливу життєву ситуацію, вплив зовнішніх подразників, сприйняття яких викликає нервово-психічний розлад. Кримінальність невротичного стану пов'язана також із загальною егоцентричною спрямованістю особи, орієнтацією останньої на задоволення своїх непомірних потреб. Звідси підвищені користолобство, зверхнє ставлення до оточення, допустимість силового досягнення мети, агресії. Порушення у визначенні цілей та мотивів, як правило, є наслідком зниженої здатності сприймати та якісно переробляти інформацію [58, с. 622].

Сучасна психіатрія проявляє винятковий інтерес до неусвідомленого. Неврози, наприклад, є тими захворюваннями, у виникненні яких прихильники психоаналізу надають особливого значення ролі неусвідомленого. Саме спостереження за хворими неврозами наштовхнули З. Фрейда на розробку психоаналітичної концепції. В даний час психологи і психіатри дійшли висновку, що неусвідомлювані мотиви є провідними в генезисі неврозів [2, с. 44].

Однак невроз є лише однією з психічних аномалій, які провокують імпульсивну поведінку. За нашими даними, методику збору яких ми відобразимо в наступних питаннях, 25% злочинів було вчинено особами з психічними аномаліями.

О. О. Ходимчук, провівши дослідження впливу психічних аномалій на насильницьку злочинність, зазначила, що в Україні особами з психічними

аномаліями вчиняється понад 36,9% насильницьких злочинів проти особи, серед яких домінують умисні вбивства (48,8%), статеві злочини (17,8%), поєднане з насильством хуліганство (16,7%), умисні тяжкі тілесні ушкодження (16,0%). Найбільш розповсюдженою психічною аномалією серед насильницьких злочинців є хронічний алкоголізм, на нього страждають 34,0% засуджених; психопатії виявлено у 20,7% осіб; розумова відсталість (олігофренія) — 16,0%; наркоманія — 13,3%; органічне ураження головного мозку — 11,3%; статеві розлади — 2,0%. Серед засуджених за вбивство 36,0% мають різноманітні психічні аномалії, а серед тих, хто спричинив тяжкі тілесні ушкодження — 38,3% [165, с. 9].

Механізм імпульсивної поведінки психічно неповноцінних осіб приблизно такий же, як і у інших осіб, які вчинили імпульсивні злочини. Як свідчить судова практика, насильницькі суспільно небезпечні дії психопатів, невротиків і інших відбуваються зазвичай в стані афекту, викликаного неадекватним реагуванням на зовнішні подразники. Спотворення інформації, яка надходить ззовні, обумовлене хворобливим станом психіки, який нерідко поєднуються з алкогольним сп'янінням. Знижена активність свідомості, а значить, верхніх рівнів спрямованості особистості, призводить до домінування її «нижніх рівнів» [61, с. 86], тобто до вирішальної ролі неусвідомлюваних психічних процесів.

Таким чином, розглянувши взаємозв'язок імпульсивної поведінки та неусвідомлюваних психічних процесів, можна дійти висновку, що в імпульсивній поведінці безпосередніми імпульсами виступають неусвідомлені механізми свідомих дій, а саме автоматизовані звички (навички) та неусвідомлені установки. Можна припустити, що вони і є тими самими неусвідомленими мотивами в так званих «безмотивних злочинах», які так важко встановити в практичній діяльності.

Проаналізувавши все вищенаведене ми дійшли висновку, що імпульсивна поведінка як психологічна основа імпульсивних злочинів – це емоційно-експресивна система поведінкових актів соціально-психологічного характеру, що загрожують нанесенням шкоди та спонукають особу до злочину під впливом криміногенної мотивації та ситуації

1.2. Розмежування імпульсивних та вольових злочинів

Винність – одна з обов’язкових ознак злочину. При вчиненні злочину винною може бути тільки особа, яка має вольове відношення до його вчинення.

Воля – це особлива форма людської активності, що припускає регулювання людиною своєї поведінки, гальмування нею ряду інших прагнень і спонукань, організацію послідовності різних зовнішніх і внутрішніх дій відповідно до свідомо поставлених цілей [75].

У класичній теорії кримінального права злочин є результатом свободи волі злочинця, а воля розглядається як єдина внутрішня рушійна сила мотивації. Вся концепція кримінально-правової відповідальності базується на розумінні злочину як результату вільно прийнятого рішення [175, с. 64]. Всі визначення поняття злочину в законодавстві та доктрині кримінального права виходять з його усвідомленості та свободи волі при його вчиненні.

Для розуміння сутності імпульсивної злочинності необхідно порівняти та розмежувати імпульсивні та вольові злочини.

Основною формою людської активності є діяльність, спрямована на задоволення різноманітних потреб. Очевидно, що потреби, частіше за все, не можуть бути задоволені одним вчинком або дією, у зв’язку з чим здійснюється ряд поведінкових актів. Систему поведінкових актів, обумовлених реалізацією певних потреб, що викликають зміни в навколишньому середовищі, називають діяльністю.

В. В. Тіщенко визнає, що у структурі сучасної злочинності дедалі більше місця став займати не масив одиничних злочинів, а сукупності злочинів тієї чи іншої спрямованості, що надає їм характер кримінального промислу, тобто злочинної діяльності. Разом з тим вчений вважає, що діяльнісний підхід дозволяє аналізувати й окремо взяті злочини як певну більш-менш складну систему дій, психофізіологічних актів, учинків, що здійснюється для отримання бажаного злочинного результату [154, с. 139].

В психологічній літературі діяльність розуміється як внутрішня і зовнішня активність людини, спрямована на особистісні зміни, трансформацію предметів та явищ залежно від потреб людини, а також створення нових [20, с. 686].

Діяльність є свідомою, вольовою, мотивованою, цілеспрямованою поведінкою людини, вона виступає однією з форм людської активності і на цьому ґрунті співвідноситься з діянням, причому поняття діяння має більш соціальні та юридичні відтінки, ніж психологічні [143, с. 20].

А. Ф. Зелінський, ретельно проаналізувавши ознаки злочинної діяльності, дав їй таке визначення: «Злочинна діяльність – це система передбачених кримінальним законом діянь і тісно пов'язаних з ними інших передкримінальних і посткримінальних дій, психологічно детермінованих загальним мотивом, реалізація якого планується суб'єктом за допомогою постановки і досягнення окремих проміжних цілей» [60, с. 96].

На думку О. М. Леонтьєва, основною, конструюючою характеристикою діяльності є її предметність: «Власне, в самому понятті діяльності уже імпліцитно міститься поняття її предмета (Gegenstand). Вираз "безпредметна діяльність" позбавлений всякого сенсу. Діяльність може здаватися безпредметною, але наукове дослідження діяльності необхідно вимагає відкриття її предмета» [87, с. 38].

Дискусійним питанням в розумінні сутності імпульсивних злочинів залишається їх співвідношення з діяльністю як активним, ціленаправленим процесом, невід'ємною складовою якої є її предметність. Ґрунтовно вивчивши це питання, В. М. Дрьомін пише: «Слід визнати, що «діяльнісна» концепція злочинності не є всеосяжною. Дана наукова конструкція може бути використана при аналізі практично всіх умисних і необережних злочинів, за винятком так званих «реактивних» злочинів. Хоча статистика не містить відомостей про кількість «реактивних» злочинів в силу складності їх ідентифікації, дослідниками відзначається їх відносно невелика кількість і тенденція до зростання» [49, с. 533].

А. Ф. Зелінський, який докладно вивчав цю проблему, вважає, що реактивні та імпульсивні злочини носять, безумовно, умисний, вмотивований характер, але позбавлені, в більшості своїй, ознак злочинної діяльності: «Випадають характерні для мотивації злочинної діяльності цілепокладання, свідомий вибір, планування, прийняття рішення і коригування дій в процесі їх здійснення» [60, с. 122].

В даному випадку потрібно розмежовувати психологічний зміст поняття «діяльність», яке використовується при аналізі поведінки конкретного індивіда, і соціальний зміст діяльності, що розуміється як соціальна практика [49, с. 533]. Імпульсивний злочин, який отримав кримінально-правову оцінку, не вписується в концепцію злочинної діяльності індивіда в психологічному сенсі, хоча може бути наслідком його психологічних якостей і життєдіяльності в цілому як цілісної особистості.

В. В. Тіщенко наголошує на тому, що імпульсивні вчинки, які не охоплені або частково охоплені свідомістю (у стані фізіологічного чи патологічного афекту, сильного алкогольного чи наркотичного сп'яніння, важкого хворобливого стану) не можна назвати діяльністю. У такому розумінні поняття поведінки ширше діяльності, тому що містить у собі систему дій, учинків, які усвідомлюються чи не усвідомлюються особою [154, с. 142]. Це пояснюється тим, що у випадку імпульсивної злочинної поведінки об'єктивізується психіка. Діяльність, в свою чергу, – це об'єктивізація свідомості [112, с. 53].

Психологи виділяють ще один важливий принцип діяльності – принцип активності, протиставляючи його принципу реактивності. Поняття «реактивність» передбачає дію-відповідь чи реакцію на вплив якого-небудь стимулу. З цієї точки зору активним є стимул, що впливає на особу. Активність з точки зору теорії діяльності є властивість самого суб'єкта, тобто характеризує людину. Джерело активності знаходиться в самому суб'єкті в формі мети, на досягнення якої направлена дія [94, с. 127].

Імпульсивні злочини, які в юридичній літературі також називають «реактивними» [49, с. 533; 60, с. 120] (з лат. *reactio* – реакція), вочевидь, позбавлені активності як принципу діяльності. Імпульсивний злочин не характеризується активністю суб'єкта, а є, зокрема, відповіддю на зовнішній подразник, яким може виступати будь-який акт чи вчинок, суб'єктивно значущий для індивіда. Відповідно, реактивність – це властивість індивіда, яка проявляється в інтенсивності та швидкості реагування на ту чи іншу дію подразника і є невід'ємною ознакою імпульсивної поведінки, що підтверджує приклад з судової практики:

Вироком Косівського районного суду Івано-Франківської області від 25.04.2014 року по справі №347/662/14-к встановлено: ОСОБА_2 проживав разом зі своєю бабусею через протиправне насильство до нього збоку вітчима ОСОБА_3, який ніде не працював, часто зловживав алкогольними напоями та, будучи в стані сп'яніння, на побутовому ґрунті вчиняв конфлікти з ним та його мамою (ОСОБА_5), неповнолітнім братом (ОСОБА_6) і бабцею (ОСОБА_4), систематично принижував їх, бив та спричиняв тілесні ушкодження. Однак, вся родина, побоюючись фізичної розправи зі сторони ОСОБА_3, при зверненні в правоохоронні органи та за медичною допомогою в медичні заклади із заявами, вказували, що отримали тілесні ушкодження в побуті та продовжували терпіти його знущання. 20.01.2014 року близько 01 год. ОСОБА_3 повернувся додому до будинку співжительки ОСОБА_5 в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області, де перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, на побутовому ґрунті, розпочав чергову сварку із сином ОСОБА_5 - ОСОБА_2, під час якої ображав його нецензурними словами та прогнав з будинку, після чого ОСОБА_2 пішов в напрямку центру села Яворів Косівського району. В той же час, ОСОБА_3 розпочав сварку з неповнолітнім ОСОБА_6, який є рідним братом ОСОБА_2, в ході якої наніс йому декілька ударів в область голови та грудної клітки, спричинивши йому фізичну біль, після чого ОСОБА_6 без верхнього одягу вибіг на вулицю. ОСОБА_5, побачивши роздягнутим свого неповнолітнього сина ОСОБА_6, пішла в будинок за одягом, де ОСОБА_3 розпочав з нею сварку, при цьому почав наносити їй удари ногами та кулаками по тілу, поваливши на землю та спричинивши їй тілесні ушкодження у вигляді синця в ділянці правого стегна, які згідно висновку судово-медичної експертизи №11 від 21.01.2014 року відносяться до легких тілесних ушкоджень. Після чого ОСОБА_5 вибігла на вулицю до свого неповнолітнього сина. ОСОБА_5 та ОСОБА_6, усвідомлюючи небезпеку від дій ОСОБА_3, почали втікати від нього, голосно кричати та кликати на допомогу. ОСОБА_2, почувши крики своєї матері та брата, повернувся до домогосподарства, де побачив, що вітчим, який перебував у стані алкогольного сп'яніння, біжить за ними. На фоні емоційної напруги, агресивна поведінка потерпілого ОСОБА_3 в ніч з 19-го на 20-те січня 2014 року по відношенню до

членів родини, викликала у ОСОБА_2 бурхливу емоційну реакцію, спалах люті, гніву, образи, страху, який перебігав по механізму фізіологічного афекту із змінами психічної діяльності у вигляді фрагментарності сприйняття, звуженням і концентрацією свідомості на психотравмуючому об'єкті, різким зниженням інтелектуального і вольового контролю поведінки, із порушенням здатності до прогнозу своїх можливих дій, що підтверджується актом амбулаторної судово-психологічної експертизи №124 від 07.03.2014 року. Таким чином, вищезазначені тривалі протиправні дії ОСОБА_3 призвели до того, що 20.01.2014 близько 01 год. 00 хв. ОСОБА_2, перебуваючи в стані фізіологічного афекту, тобто сильного душевного хвилювання, при різкій зниженій здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними, підбіг до ОСОБА_3, схопив дерев'яну палку, що лежала поруч, та умисно наніс йому близько 4 ударів у життєву важливу ділянку тіла – голову, внаслідок чого настала смерть ОСОБА_3 [29].

Цей приклад яскраво відображає таку ознаку імпульсивного злочину як реактивність, що в даному випадку проявилась в інтенсивності реагування на неправомірну поведінку вітчима – ОСОБИ_3.

Варто відзначити, що злочини з імпульсивною поведінкою позбавлені випереджальної стратегії поведінки особистості, про яку писала Ю. О. Бохонкова: «Випереджальне проактивне опанування (proactive coping) розглядається як комплекс процесів, коли люди передбачають потенційні стресори та діють заздалегідь з ціллю попередження їхнього впливу. Воно розглядається як сукупність процесів саморегуляції та опанування» [15, с. 52]. Мається на увазі, що випереджальна стратегія характерна для вольової поведінки, орієнтована на майбутні вчинки особи, є засобом самопрофілактики від різних деструктивних явищ і орієнтована на загальне благополуччя людини.

Обов'язковою ознакою злочинної діяльності визнається її цілеспрямованість, тобто прагнення до певної мети. Цілеспрямованість не означає заперечення емоцій як енергетичної (динамічної) сили мотиву. У той же час правопорушнику доводиться робити і вольові зусилля. Як уже зазначалося, воля допомагає подолати страх перед небезпекою викриття і покарання, підсилює одні мотиви, послаблює або

нейтралізує інші. Воля – це довільне створення спонукань до діяльності дійовою особою. Поведінкова активність, що протікає без жодних вольових зусиль, стає імпульсивною або звичною [60, с. 95]. Діяльність вичерпує себе, якщо протікає поза вольовою регуляцією, якщо перестає існувати боротьба різнонаправлених мотиваційних тенденцій. Якщо в такій боротьбі провідна роль належить безпосереднім внутрішнім спонукам особи, то не може йти мови про вольову поведінку.

В процесі розмежування імпульсивних та вольових злочинів доцільно торкнутись так званої проблеми «свободи волі».

Детермінізм та індетермінізм – два основних філософських напрямки, які створені для розв'язання проблеми свободи волі. Детермінізм заперечує свободу волі. Характеризуючи детермінізм, М. О. Лоський писав: «Доля людини залежить, згідно детермінізму, частково від поведінки самої людини, але ця поведінка в кожному її прояві не вільна, вона необхідно обумовлена природою тіла людини чи її характером, впливом середовища, спадковості і т.д.» [89, с. 23-24].

Індетермінізм являє собою таку точку зору, яка допускає хотіння, що не знаходиться в причинному зв'язку з одними тільки зовнішніми обставинами, ні з зовнішніми обставинами у зв'язку з самою особою [88, с. 329]. Опирається на індетерміністичні погляди означає визнати свободу, яка не опирається ні на які підстави, а також – заперечити мотивування людиною будь-яких своїх рішень діяти так чи інакше.

Проблема свободи волі, в першу чергу, – психологічна проблема. Не зважаючи на це, в кримінальному праві та кримінології їй приділяється достатньо уваги, зокрема при вивченні особи злочинця. А. М. Шульга зазначає: «Питання про свободу волі в юриспруденції є важливим, оскільки воно безпосередньо пов'язане ще з одним питанням – питанням про відповідальність особистості за вчинене» [171, с. 89].

Ми вважаємо, що свобода волі індивіда – це його здатність вільно визначати лінію своєї поведінки на основі когнітивних здібностей, а також властивість передбачати соціальні, моральні та правові наслідки своєї діяльності.

Парадигма вольової поведінки припускає, що між спонуканням діяти і самою дією завжди є перехідний стан, у якому суб'єкт може передбачати і розуміти значення наслідків своїх можливих дій і в порядку саморегуляції робити свій вольовий вибір: здійснити дію або ні. У цьому проявляється так звана свобода волі особистості [171, с. 88-89].

Разом з тим А. М. Шульга згадує проблему розмежування волі та волевиявлення, яка більшою мірою досліджувалася в цивільному праві щодо питання дійсності правочинів. Але для кримінальної науки розмежування волі та волевиявлення є не менш важливим, особливо в світлі вивчення імпульсивних злочинів. Однією з ознак вольової поведінки особи являється єдність волі та волевиявлення як зовнішнього акту прояву останньої. Однак, волевиявлення є актом, який не завжди відповідає волі особи.

Варта уваги думка В. К. Грищука з цього приводу про те, що людина, маючи і силу, і волю, не завжди має їх органічне об'єднання – силу волі. Сила її емоцій буває часто сильнішою сили волі, сили розуму, що закономірно призводить до порушення приписів соціальних норм. Крім того, потрібно пам'ятати, що автономія свободи волі людини залежить, як відомо, не тільки від особистісних, суб'єктивних, внутрішніх чинників, а й від об'єктивних, зовнішніх чинників суспільної реальності [40, с. 121].

У юридичній літературі можна зустріти вираз «порок волі». У психології таке поняття відсутнє, тому, визнаючи деякий умовний характер даного терміну, разом з тим слід зазначити, що він вживається юристами для позначення певних емоційно-вольових особистісних порушень, розладів поведінки, деякої інтелектуально-вольової неповноцінності процесів регуляції суб'єктом своїх значущих з правової точки зору і власних інтересів дій, коли він не міг повною мірою керувати ними. Такий знижений рівень вольової регуляції суб'єктом своїх дій, що не виходить за межі психічної норми, в рамках осудності виражається у зниженні здатності суб'єкта всебічно оцінювати ту чи іншу значущу для нього ситуацію і приймати рішення адекватно їй і своїм можливостям, повною мірою керувати своїми діями, спрямованими на досягнення поставлених цілей [139, с. 105].

Науковці волевиявленням називають дію, яка викликає, змінює або припиняє права та обов'язки, тобто зовнішнім виявом волі [105, с. 207].

При прийнятті будь-якого рішення (в т.ч. раптового, злочинного) існує дві його сторони: внутрішня (суб'єктивна), яка характеризується волею особи, і зовнішня (об'єктивна) – волевиявлення, – дії, акти, вчинки. При порочній волі волевиявлення не відповідає істинним намірам особи, не відповідає її внутрішнім якостям при нормальному психічному стані.

Воля є потужною спонукальною силою, що входить до мотиваційної сфери поведінки, зокрема протиправної. У той же час деякі злочини вчиняються тільки тому, що суб'єкт не може мобілізувати та правильно налаштувати волю, щоб протистояти своїм бажанням, прагненням, установкам та звичкам [117, с. 227].

Парадигма юридично значущої поведінки у вітчизняній юриспруденції припускає наявність у людини свободи волі, проте воля і волевиявлення особистості в її поведінці можуть як збігатись, так і не збігатись [171, с. 90].

Воля не тільки не протистоїть мисленню, але й без мислення вона просто неможлива: щоб волевиявлятися, людина повинна мислити. Воля – це зовнішнє здійснення мислення в дії [149, с. 124].

На нашу думку, імпульсивні злочини можуть характеризуватися так званим «пороком волі» особистості, коли спонукання, створене ситуацією та детерміноване особливими психічними станами, без боротьби мотивів одразу переходить в дію. Така поведінка здебільшого не відповідає істинній волі особи, виникає без достатньо усвідомленого процесу мотивації, хоча не виключає наявності неусвідомлюваного мотиву. Тому імпульсивний злочин ми називаємо не актом волі, а лише зовнішнім її проявом без достатнього усвідомлення – актом волевиявлення.

Загалом при вивченні поведінки людини доводиться мати справу з мимовільними, довільними і вольовими діями. Довільні та вольові дії включаються в зміст вольової поведінки людини. Від них слід відрізняти мимовільні дії [20; 57, с. 378].

Безсумнівно, що мимовільні (наприклад, рефлексорні) акти руху, які відбуваються поза контролем свідомості та не виражають волю особи, не можуть

утворити дію як ознаку об'єктивної сторони злочину, наприклад, рухи, внаслідок яких завдано шкоди охоронюваному законом благу, якщо вони зумовлені реакцією організму на біль від ураження струмом, вогнем тощо [69, с. 121].

В залежності від ступеня усвідомленості довільних дій, розрізняють:

- обдумані довільні дії, яким притаманний високий рівень свідомості, розумності;
- імпульсивні дії, які характеризуються недостатньою усвідомленістю та обдуманістю і вирізняються підпорядкуванням емоціям у процесі їхнього виконання [57, с. 379].

Так яким же є співвідношення імпульсивних дій, як різновиду довільних, та вольових дій, як скерованих на досягнення свідомо поставленої мети й пов'язаних з подоланням труднощів?

Останні дослідження психологів вказують на те, що вольові і довільні дії мають спільні функції, спільний структурний елемент, але різний зміст. Так, з феноменом вольових дій і довільністю пов'язують такі функції, як свободу і гальмування спонтанної активності. Аби діяти вільно, за власним вибором, необхідно мати можливість не підкорятися зовнішньому примусу (на підставі сформованих стереотипів або фіксованих установок) чи внутрішньому коду (за «наказом» умовного або безумовного рефлексу). Точніше, як довільні, так і вольові дії характеризуються тим, що в людини формується здатність будувати свою поведінку усвідомлено, звільняючись як від влади свого природного стану, так і від влади певної життєвої ситуації [57, с. 379]. Це положення дещо потребує уточнення.

Здатність – властивість індивіда здійснювати, виконувати, робити що-небудь, поводити себе певним чином; в тому числі мається на увазі психічний та фізичний стан індивіда, в якому він спроможний виконувати певний вид продуктивної діяльності [172]. Здатність індивіда контролювати свою поведінку оцінюється, зокрема, з позиції можливості усвідомлювати себе і дотримуватися установлених суспільних норм, правильно сприймати, інтерпретувати і адекватно реагувати на традиційну і незвичну ситуації [130].

Скоріш за все в словах вищенаведеного положення, «як довільні, так і вольові дії характеризуються тим, що в людини формується здатність будувати свою поведінку усвідомлено, звільняючись як від влади свого природного стану», йдеться про обдумані довільні дії. При імпульсивній поведінці дії не можуть повною мірою усвідомлюватись, не можуть бути повністю звільнені від влади того чи іншого психічного стану людини та певної життєвої ситуації. Доказом цьому є те, що психічні стани, які безсумнівно впливають на поведінку людини при вчиненні злочину, представляли себе у кожному злочинному прояві, відібраному до емпіричної бази дослідження (п.1.3.). Недарма психічний стан особи стане основою для ключового критерію класифікації імпульсивних злочинів (п.1.4.). До таких станів ми відносимо: випадки алкогольного та наркотичного сп'яніння, психічні аномалії неспокійного рівня та афективні стани. Саме за наявності цих психічних станів свідомо-вольовий контроль послаблюється і особа найбільш схильна до імпульсивної поведінки.

Слід зазначити, що імпульсивним злочинам також характерна мета. Метою, в даному випадку, є негайне задоволення імпульсу актуальної потреби, подолання суб'єктивно значимого подразника. Однак, усвідомлюється лише фактична сторона імпульсивної дії, що означає розуміння відомостей про об'єкт посягання та фактичні обставини діяння. Мета, як кінцевий результат діяння, не є складовою частиною процесу мотивації та не знаходиться в свідомості суб'єкта при імпульсивній поведінці. Імпульсивний злочинець не здатен діяти за власним вільним вибором, через швидкоплинну напружену ситуацію підкоряється зовнішньому примусу та внутрішнім психічним переживанням.

І насамкінець, для співвідношення імпульсивної та вольової поведінки слід згадати про два рівні психічної активності, які згадував Д. М. Узнадзе.

Перший рівень, названий імпульсивною активністю, реалізується у зв'язку з конкретними, чуттєво означеними предметами. Вона здійснюється на основі імпульсивної (миттєвої) установки практичної поведінки – цілісного стану суб'єкта, який виникає під дією ситуації та імпульсів актуалізованої потреби. Завдяки

установці поведінка відрізняється доцільністю, в той час як про наявність у суб'єкта уваги говорити не доводиться [158, с. 156-157].

Психічна активність другого рівня пов'язана з загальними об'єктами дійсності і являє собою більш складну структуру, при формуванні якої суб'єкт робить ситуацію предметом пізнання. Це процес, названий Д. М. Узнадзе об'єктивацією. План об'єктивації виникає при затримці задоволення актуальної потреби в зв'язку з обстановкою, що змінилася, або у випадках виникнення якоїсь перешкоди на шляху. Перед суб'єктом постає питання про подальшу програму поведінки. Провідна роль від установки переходить до активованого мислення на основі об'єктивації. Поведінка тут вже не може протікати так само гладко і безперешкодно, як це буває при імпульсивних вчинках. В результаті цього акту поведінка піднімається на більш високий рівень – на рівень опосередкованої пізнавальними актами поведінки, звільненої від дії безпосередніх імпульсів [158, с. 160-161].

Третій рівень психічної активності виділив послідовник школи Д. М. Узнадзе – Ш. О. Надірашвілі. Цей рівень психічної діяльності відноситься вже до соціальної поведінки особистості. Це вольова активність, яка регулюється системою ціннісних орієнтацій, моральних принципів, як вони фіксуються в свідомості індивіда [104, с. 89].

Таким чином, важко не помітити, що злочини з імпульсивною та вольовою поведінкою знаходяться не просто на різних, а й на протилежних рівнях психічної активності людини.

Таким чином, порівнявши вольові та імпульсивні злочини, представимо результат у вигляді таблиці:

Критерії розмежування злочинів	Вольові злочини	Імпульсивні злочини
Наявність конкретно визначеної цілі	Характерно	Не характерно
Наявність свідомості	Повністю відображається в свідомості	Усвідомлення лише фактичної сторони злочинного акту

Предметність діяльності	Характерна	Не характерна
Наявність випереджальної стратегії поведінки	Характерно	Не характерно
Наявність боротьби мотивів	Характерна	Не характерна
Механізм злочинної поведінки	Розгорнутий	Згорнутий: починається імпульсом потреби і закінчується актом її задоволення
Джерело поведінки	Особистість як суб'єкт волі	Імпульс актуальної потреби
Момент формування мотивації	Період мотивації передуює вольовому акту	Скорочена мотивація, будується безпосередньо під час вчинення дії

Підводячи підсумок, вважаємо, що співвідношення вольових та імпульсивних злочинів дало можливість глибше зрозуміти суть останніх. Імпульсивним злочинам не характерні ознаки діяльності. Такі злочини позбавлені принципу активності, який в даному випадку замінюється на принцип реактивності, тобто реакції на вплив якого-небудь стимулу. Особа не може бути названа повноцінним суб'єктом волі, якщо діє під впливом станів, що послаблюють свідомо-вольовий контроль, пригнічують здатність правильно сприймати, інтерпретувати і адекватно реагувати на критичну ситуацію. Такі злочини здебільшого не відповідають істинній волі особи, вчиняються без достатньо усвідомленого процесу мотивації та без внутрішньої боротьби мотивів.

1.3. Поняття імпульсивної злочинності та імпульсивних злочинів; методика їх дослідження

Злочинність як різновид соціальної активності [58, 139; 116, с. 81] проявляється в деструктивній поведінці (діяльності, вчинках).

Деякі вчені під злочинністю розуміють схильність (властивість) людей та їх спільнот до деструктивності у формі кримінальних правопорушень, а також реальні прояви останньої [79, с.126, 129, 131; 84, с. 370].

Ми вважаємо, що імпульсивна злочинність є свого роду схильністю до деструктивної соціальної активності, яка представлена імпульсивними поведінковими актами – імпульсивними злочинами, які є її складовими.

КК України не містить складів безпосередньо імпульсивних злочинів. Це означає, що передумовою імпульсивних злочинів є людська поведінка, яка має яскраво виражений експресивний характер, тобто – імпульсивна поведінка, що є психологічною основою таких злочинів.

Якщо вести мову про імпульс актуальної потреби, який особа задовольняє злочинним способом, то складовими імпульсивної злочинності можуть бути і злочини проти власності (потреба в заволодінні певною річчю – крадіжки, грабежі, розбої), і злочини проти статевої свободи та недоторканості (потреба в задоволенні статевої пристрасті – зґвалтування тощо). Тобто імпульс, що виникає у особи на будь-якому рівні психічної регуляції і через який вчиняється злочин, автоматично відносить цей злочин до числа імпульсивних.

Для змістовного розуміння поняття імпульсивного злочину, дозволимо собі деякою мірою поквалитись та в рамках цього питання умовно розподілити дані злочини на:

- імпульсивні злочинні вчинки,
- імпульсивні злочинні акти.

Імпульсивні злочинні вчинки (вчинок – соціально оцінюваний акт поведінки, що побуджується усвідомленими мотивами [34, с. 370]) – здійснюються особою, отримуючи із зовнішнього середовища стимулюючий імпульс (економічний, політичний, правовий, соціокультурний і т. д.), і пропускаючи його через свою психіку. Трансформуючи цей імпульс на себе, особа співвідносить його зі своїми потребами, інтересами, можливостями, бажаннями, сподіваннями і цільовими установками. В результаті з безлічі варіантів з'являється рішення діяти саме так, а не інакше. Це рішення переростає у вчинок, який може оцінюватись як з морального, так і з правового боку, і який призводить до певного результату. До даної групи імпульсивних злочинів за певних ситуаційних умов можуть відноситись значна кількість насильницьких і корисливих злочинів.

Імпульсивні злочинні акти. Акцентуємо, що акт поведінки – це одинична дія. Головною їх ознакою є швидкоплинність кримінального етапу злочину, який характеризується згорнутим процесом мотивації, прийняття та виконання рішення, та який вимірюється, як правило, в секундах. У вигляді імпульсивних злочинних актів можуть вчинятись, зокрема: вбивство, у тому числі – в стані сильного душевного хвилювання (ст. 115, 116 КК), нанесення різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, у тому числі – в стані сильного душевного хвилювання (ст. 121, 122, 123, 124, 125 КК), вбивство та нанесення тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118, 124 КК) тощо.

Наведемо приклад імпульсивного злочинного акту.

Вироком Васильківського міськрайонного суду Київської області по справі №1008/389/12 від 02.11.2012 року встановлено:

ОСОБА_2 знаходився за місцем свого проживання. Протягом дня до нього декілька разів заходив ОСОБА_3, який деякий час у нього проживав та допомагав йому по господарству. Крім ОСОБА_3 того дня до нього заходили ще знайомі – сусіди по дачі, з якими він вжив 1 чарку горілки. Увечері, коли на дворі стемніло, до його будинку знову прийшов ОСОБА_3, який був у стані сильного алкогольного сп'яніння та сів на диван і вони разом дивились телевізор. Через деякий час ОСОБА_3 встав з дивану та, підійшовши до телевізора, розвернув його у свій бік. Він зробив ОСОБА_3 зауваження, оскільки йому стало погано видно та через те, що телевізор був старий та погано працював і його не можна було ворухити. На вказане зауваження ОСОБА_3 не зреагував та далі продовжував лежати на дивані і дивитись телевізор. Більше вони не розмовляли. Оскільки в той день він себе дуже погано почував і в нього підвищилась температура, він задрімав, при цьому він до підборіддя був вкритий ковдрою, бо його «морозило». Прокинувся він від того, що його хтось душив за шию. Він злякався та схопив те, що перше потрапило йому в руку, це виявився ніж і вказаним ножем він наніс удар. Відразу він ОСОБА_3 не впізнав, бо в будинку було темно. Після удару ОСОБА_3 відійшов від нього та спочатку сів на диван, на якому він перед цим лежав, а потім ліг. Оскільки ОСОБА_3 не ворухився, він заспокоївся та ліг далі спати. Коли прокинувся зранку,

то побачив, що ОСОБА_3 лежить на дивані і не ворухиться, він спробував штовхнути його милицею, але той так і не поворухнувся. Оскільки він за станом здоров'я не може самотійно рухатись, то став чекати, доки до його будинку хтось прийде. Коли до будинку зайшов його сусід ОСОБА_4, він йому повідомив, що ОСОБА_3 не ворухиться та попросив його викликати працівників міліції. Засуджений за ст. 118 КК «Вбивство при перевищенні меж необхідної оборони...».

Подібні злочини ми відносимо до імпульсивних злочинних актів, так як формою їх вчинення є одинична дія, як правило – реакція на подразник. Такі злочини вчиняються по першому спонуканню, коли ситуація позбавляє суб'єкта можливості та часу обдумувати свої рішення, зважувати мотиви дії та приймати обґрунтоване рішення.

Імпульсивні злочини вчиняються по першому спонуканню, без роздумів про їх соціальне та правове значення та наслідки. Бездумність – головна особливість імпульсивного злочину, виниклий намір негайно переходить в відповідну дію без спроб обдумати подальший вчинок і його наслідки [8, с. 127].

На основі аналізу Особливої частини КК України, вважається доцільним навести коло злочинів, які не можуть вважатись імпульсивними.

По-перше, це злочини з конкретною направленістю, в яких є чітко визначений мотив і спеціально сформована мета (господарські злочини, злочини у сфері службової діяльності, у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) тощо). З числа імпульсивних злочинів виключаються також злочини, які мають тривалість у часі (продовжувані, триваючі); багатоепізодні (які передбачають постановку проміжних цілей, а інколи спеціальних знань). Імпульсивна дія – це дія-розрядка, вчинена спонтанно і не передбачає поетапності реалізації.

По-друге, виникає питання, чи може бути формою вчинення імпульсивних злочинів бездіяльність? На перший погляд може здатись, що так. Адже в конкретній життєвій ситуації поведінку людини можуть загальмувати деякі психічні стани та процеси (зокрема, алкогольне сп'яніння) і викликати так званий стан ступору або розсіяності в момент, коли необхідно та обов'язково діяти. В результаті «ступору»

може звузитись свідомо-вольовий контроль за середовищем і особа проявить бездіяльність. Однак, джерелом імпульсивної поведінки є імпульс актуальної потреби, який минув свідомо-вольовий контроль і безпосередньо вилився у дію. Імпульсивність характеризується швидкістю реакції на ситуацію, а не знерухомленістю. Імпульсивність та бездіяльність цілком протилежні по своїй суті явища. Тому імпульсивні злочини вчиняються лише у формі дії.

По-третє, до імпульсивних злочинів ми не відносимо злочини, вчинені з виною у формі необережності. «На відміну від реактивних злочинів необережні злочини мають стійкі ознаки широко розповсюдженої предметної діяльності і соціальної практики. Не випадково в останні роки в країні реєструється до двадцяти відсотків необережних злочинів» [49, с. 534], – пише В. М. Дрьомін.

Визнаючи неможливість вчинення імпульсивних злочинів з необережною формою вини, ми повинні підтвердити це наступним фактом: злочинну самовпевненість взагалі не слід розглядати в ракурсі імпульсивних злочинів, так як в інтелектуальних та вольових ознаках останньої присутнє передбачення настання суспільно-небезпечних наслідків та розрахунок на їх відвернення; в характеристиці злочинної недбалості відсутня вказівка на необхідність усвідомлення суспільної небезпеки дій особи. Пояснюється це тим, що суб'єкт, який припускає недбалість, не передбачає, що в результаті саме його дій буде завдано шкоди суспільним інтересам. Однак суб'єкт, здійснюючи ту чи іншу дію, ставить перед собою певну ціль. Така ціль фактично не збігається з наслідками. Тому особа не може вважати свої дії суспільно небезпечними. Такому положенню немає місця в імпульсивному злочині, бо суб'єкт усвідомлює фактичну сторону своєї дії, на чому неодноразово наголошувалось в юридичній літературі [8, с. 127; 61, с. 74; 143, с. 61; 168, с. 41].

Також слід навести позицію А. П. Закалюка, який абсолютно справедливо вказує на те, що необережні злочини скоюються в певному соціальному середовищі, яке характеризується конкретними формами людської активності (діяльності). Зокрема, він виділяє: природне середовище, в якому людина діє за схемою «людина–природа»; суспільно організоване середовище, в якому людина здійснює ті

чи інші види професійної діяльності (експлуатація транспорту, обслуговування техніки, надання медичних, комунальних послуг і т. п.) [59, с. 677-678].

Для розуміння поняття імпульсивного злочину доцільно розглянути його з ракурсу виділених в юридичній літературі, так званих «реактивних злочинів».

Існує категорія випадкових злочинів, які вчиняються несподівано не тільки для оточуючих, але і для самого правопорушника. У психологічному плані така суперечлива поведінка є найчастіше реакцією на зовнішні впливи в широкому її розумінні, включаючи вплив на психіку особи наркотиків, алкоголю, отруєнь, травм головного мозку та ін. [60, с. 117]. Такого роду злочини А. Ф. Зелінський називає реактивними і поділяє, в свою чергу, на три види: імпульсивні, звичні та ситуаційні. Вчений наголошує, що така класифікація досить умовна і усілякий реактивний злочин носить випадковий (ситуаційний) характер. Але імпульсивні та звичні злочини відрізняються мінімальною усвідомленістю і максимальною залежністю від внутрішніх імпульсів.

Аби зрозуміти сутність саме імпульсивних злочинів та відрізнити їх з поміж інших, порівняємо їх з іншими видами реактивних злочинів (ситуативних та звичних).

Ситуативні злочини, як один з різновидів реактивних, вчений відносить до найбільш усвідомлених. І взагалі, ситуативні злочини інколи ототожнюються з імпульсивними. «Імпульсивні правопорушення в значній мірі залежать від ситуації, і в цьому сенсі їх можна назвати також ситуаційними» [61, с. 73], – вважає А. Ф. Зелінський. Далі він вдало уточнює свою позицію і наголошує: «Тут важлива не стільки сама ситуація, скільки уявлення про неї, зміст, який вкладає людина в таку обстановку» [61, с. 73].

Професор М. В. Костицький імпульсивні злочинні прояви відносить до ситуативних: «У ситуативних злочинах можуть проявитися підсвідомі і безсвідомі особливості психіки конкретної людини. До ситуативних слід відносити також такі злочини, в яких визначальну роль відіграють афектогенний, стресовий чи фрустраційний характер ситуації та імпульсивна протиправна поведінка, зумовлена

безсвідомими психологічними механізмами» [65, с. 18]. Ми маємо дещо інший погляд.

Імпульсивний злочин не завжди є ситуативним та вчиняється несподівано. Як відомо, особистість злочинця формується досить довгий період під впливом взаємодоповнюючих чинників мікро- та макросередовища: організація політичної влади, поширення норм етики та моралі через ЗМІ, рівень та умови виховання, найближче оточення, сформовані звички і т.д. Слід погодитись з думкою М. І. Єнікєєва, який вважає, що імпульсивні злочинні акти не можна розглядати як різновид випадкових (ситуативних) злочинів. Вони, як правило, закономірно обумовлені індивідуальними особливостями імпульсивних злочинців. Імпульсивність поведінки не може беззастережно розглядатися як пом'якшуюча відповідальність обставина. У багатьох випадках вона характеризує сталу соціально-негативну якість особистості, її вкрай знижену соціальну відповідальність [53, с. 311]. Такої ж позиції дотримується і О. Л. Мартенко, зазначаючи, що вчинення імпульсивного злочину є у певному сенсі закономірним для даної особи, коли сам характер ситуативних обставин дозволяє судити, що є для неї криміногенним [96, с. 140]. Ф. С. Сафуанов займає подібну позицію і зазначає, що злочинні дії виникають не у відповідь на будь-які психотравмуючі впливи, а в нейтральних ситуаціях: ініціативно або у відповідь на найслабші провокуючі стимули, без достатнього опосередкування, самоконтролю і прогнозування. Іншими словами, в генезисі імпульсивної агресії провідним фактором є не ситуаційний, а індивідуально-психологічний [110].

Таким чином, імпульсивний злочин не обов'язково спонтанний, нерідко він є результатом проблем свідомості самого злочинця, деформованості його соціальних та психічних установок, а також невмінням вчасно мобілізувати свою волю, перешкодити виникненню стану, що призведе до імпульсивної розрядки [125, с. 218].

Ситуативні злочини вчиняються в результаті несприятливих зовнішніх факторів формування та життєдіяльності осіб, які, на перший погляд, характеризуються більше позитивно, ніж негативно (однак під впливом

несприятливої зовнішньої ситуації припускаються аморальних вчинків). Наведемо приклад з судової практики.

Підсудний ОСОБА_1, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, увійшовши в будинок, побачив, що його співмешканка ОСОБА_2 була оголена та спала на дивані поряд з ОСОБА_3. Знаходячись в будинку, на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин через ревності, кухонним ножом, який взяв зі столу в іншій кімнаті будинку, наніс ОСОБА_2 два колото-ріжучих удари в праву половину живота, від яких настала смерть ОСОБА_2 [28].

Такі ситуативні злочини, на нашу думку, можна ототожнювати з імпульсивними злочинними вчинками. З матеріалів справи бачимо, що розвиток даної ситуації проходив поступово, протягом певного проміжку часу, від побаченої в кімнаті оголеної дівчини з невідомим хлопцем, до пошуку знаряддя злочину (ножа) в іншій кімнаті будинку та нанесення декількох ударів потерпілій. Тобто тут спостерігається певна воляова та більшою мірою усвідомлена регуляція поведінки, що не притаманно імпульсивним злочинним актам.

Тепер зупинимось на співвідношенні імпульсивних та звичних злочинів.

Власне звичні злочини – це звичні вчинки, що виконуються свідомо, але під домінуючим впливом неусвідомлюваних спонукань [61, с. 91]. Такими спонуканнями є: прагнення відкрито показати свою зневагу до оточуючих чи суспільства в цілому; явно протипоставити свою поведінку громадському порядку; показати зневагу до особистої гідності людини і результатів її праці, а також до правил людського співіснування; прагнення виявити кримінально-карне бешкетування, хвастощі, п'яну хвацькість, свою «сміливість» і таким чином познущатися над беззахисним; виявити хоча б на короткий час свою «перевагу» над іншими законослухняними громадянами, а також інші негідні прояви. Усі перелічені спонукання можуть діяти окремо, але значною мірою у певному поєднанні [72, с. 299].

Звичні злочини являють собою складні соціально-психологічні явища, в основі яких лежить потреба в певній поведінці, яка має для особи моральне або правове значення і закріпилася під впливом обставин і в результаті багаторазового

задоволення. Звичні злочини показують ставлення індивіда до суспільства, оточуючих людей, до самого себе.

За своїм психологічним механізмом звична форма злочинної поведінки багато в чому схожа з імпульсивною. Вона також іноді вражає своєю нелогічністю. А. Ф. Зелінський зазначав, що звичний злочин, як правило, більш усвідомлений по співвідношенню свідомості і неусвідомленого, за ступенем «відщеплення» поведінки від свідомості він займає проміжне місце між вольовими та імпульсивними злочинами [61, с. 91].

Яскравим прикладом звичного злочину є хуліганство. Звичним для особи є зневажливе ставлення до існуючих правил і норм поведінки в суспільстві. Хуліганськими вчинками людина прагне протиставити себе іншим громадянам, суспільству, державі. Для осіб, які діють з хуліганськими мотивами характерна антисоціальна спрямованість поведінки в цілому, вона для них є звичною.

А. Ф. Зелінський виключає з імпульсивних злочини так званих антисоціальних психопатів, які відрізняються передусім моральними дефектами і повною відсутністю соціальних емоцій, духовних інтересів, здатності до співпереживання [61, с. 85], тобто виключає й хуліганство. Це виключення характерно лише для виділених нами імпульсивних злочинних актів.

Наше бачення співвідношення імпульсивних злочинів з іншими виділеними в юридичній доктрині реактивними злочинами проілюструє схема:

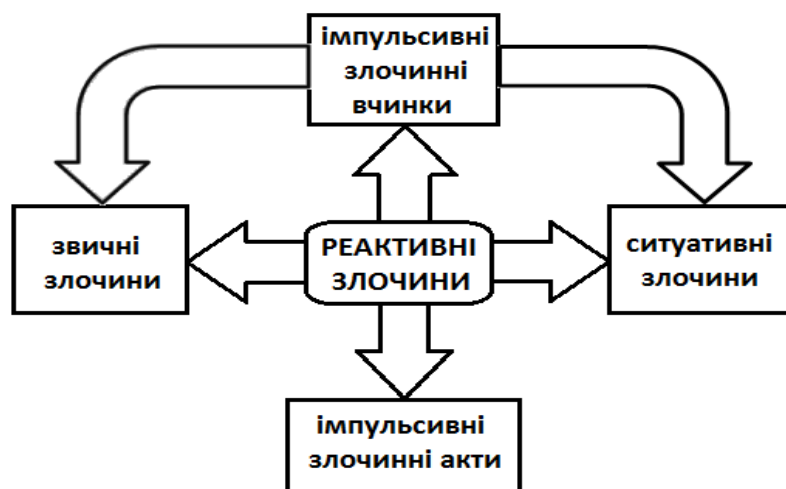

Схема демонструє, що ми розуміємо імпульсивні злочини як різновид реактивних. Імпульсивними злочинами є імпульсивні злочинні вчинки та імпульсивні злочинні акти. Імпульсивні злочинні акти – найменш усвідомлені. Звичні та ситуативні злочини можуть вчинятись у формі імпульсивних злочинних вчинків. Імпульсивні злочинні акти є одиничними актами поведінки з моментальним процесом мотивації, головною ознакою яких є швидкоплинність, яка від моменту формування мотиву до прийняття рішення вимірюється в секундах. Надалі імпульсивні злочинні акти ми будемо називати просто «імпульсивні злочини», так як емпірична база дослідження побудована саме на них.

Для кримінологічного аналізу імпульсивних злочинів та збору емпіричної бази було обрано метод вивчення документів, а саме його різновид – контент-аналіз, який дозволив зафіксувати кримінологічно значущі для дослідження відомості.

Джерелом інформації виступив ЄДРСР, в якому було проведено відбір генеральної сукупності вироків за імпульсивні злочини.

Тепер щодо самого відбору.

Визначивши сутність поняття імпульсивного злочину, а також порівнявши вольові та імпульсивні злочини, ми виділили **ознаки імпульсивних злочинів**: раптовість прийняття рішення; швидкоплинність ситуації вчинення злочину; невеликий проміжок часу між прийняттям рішення вчинити злочин і безпосереднім вчиненням; імпульсивний злочин вчиняється на основі одиничного акту поведінки, без внутрішньої боротьби мотивів та зважування рішень; відсутність конкретно визначеної мети злочину, яка знаходиться за межами процесу мотивації і полягає в задоволенні імпульсу актуальної потреби.

Відповідно до даних ознак вівся відбір до генеральної сукупності, а саме відбирались вироки за злочини, які, на нашу думку, найбільш яскраво відобразили вищеперелічені ознаки: вбивства, в т.ч. вбивство в стані сильного душевного хвилювання, вбивство матір'ю новонародженої дитини, а також вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, вбивство при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 115 «Умисне вбивство»; ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання»; ст. 117 «Умисне вбивство

матір'ю своєї новонародженої дитини»; ст. 118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»); нанесення тілесних ушкоджень різної тяжкості (легкі, середні, тяжкі), в т.ч. нанесення тяжкого тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання, а також заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»; ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»; ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»).

Перед вибіркою було поставлене конкретне завдання, а саме: було складено опитувальник, до якого ми віднесли всі кримінологічно значущі ознаки імпульсивних злочинів, які нам дозволяла відібрати інформація, що міститься у вироках, а саме: стать, освіта, зайнятість, сімейний стан, наявність судимості, момент задуму вчинення злочину, місце, спосіб та засоби злочину, висновки судових психолого-психіатричних експертиз, наявність стану сп'яніння, пом'якшуючі та обтяжуючі обставини злочину. Також, при можливості, ми аналізували мотивування та посткримінальну поведінку злочинців.

На підставі отриманих результатів було зроблено висновки про існування певних закономірностей імпульсивних злочинів, їх причин та умов, особливостей осіб, що вчинили імпульсивні злочини тощо. Згрупувавши отримані результати та провівши розрахунки, ми отримали дані, які використали при написанні 2-го розділу дисертаційного дослідження.

Завдяки методу вивчення документів, а саме за допомогою формалізованого контент-аналізу, було опрацьовано понад 11 000 вироків з ЄДРСР за 2010-2015 роки та відібрано з них 560 вироків за злочини, що містили ознаки імпульсивних. Це дало змогу провести не лише теоретичне, а й емпірично обґрунтоване кримінологічне дослідження імпульсивних злочинів та дійти висновків щодо заходів їх профілактики.

1.4. Класифікація імпульсивних злочинів

Розкриваючи обсяг поняття імпульсивного злочину, необхідно перейти до його поділу на види. Але, перед цим вважається за доцільне проаналізувати наукові погляди щодо можливих варіантів класифікації імпульсивних злочинів.

В юридичній літературі імпульсивні злочини розподіляються на такі, що:

- можуть вчинятися як з умисною, так і з необережною формою вини;
- не мають відношення ні до умислу, ні до необережності.

Так, Т. Г. Шавгулідзе, який досліджував кримінально-правове значення афекту, відносить афективні злочини до числа імпульсивних. Вчений вважає за можливе вчинення імпульсивного афектованого злочину з виною у формі прямого умислу або зі злочинною недбалістю [169, с. 24-25]. Прямий умисел при вчиненні імпульсивного злочину Т. Г. Шавгулідзе обґрунтовує наявністю усвідомлення суспільної небезпечності діянн: «...завдяки виникненню установки при імпульсивній, в тому числі і афективній поведінці, актуалізується та область знань, яка необхідна в даній ситуації для досягнення мети і яка охоплена установкою. При цьому актуалізується знання, яке не тільки відноситься до фактичної сторони предметів, явищ і їх взаємозв'язку, а й знання про їх оціночну сторону [169, с. 24-25]. Також вчений підкріплює доводами і наявність бажання настання злочинного результату, так як імпульсивна поведінка, зокрема в афекті, відбувається саме заради цього результату. «У таких випадках спостерігається яскраво виражене бажання досягнення злочинної мети, і саме це бажання є джерелом активності, поведінки. Таким чином, в афективному злочині можна спостерігати всі необхідні елементи прямого умислу» [169, с. 24]. Така позиція дещо потребує уточнення. Імпульсивним злочинам дійсно характерна мета, якою є негайне задоволення імпульсу актуальної потреби, подолання суб'єктивно значимого подразника. Однак, усвідомлюється лише фактична сторона імпульсивної дії, що означає розуміння відомостей про об'єкт посягання та фактичні обставини діянн. Мета як кінцевий результат діянн не є складовою частиною процесу мотивації та не знаходиться в свідомості суб'єкта при вчиненні імпульсивного злочину. Імпульсивний злочинець не здатен діяти за власним вільним вибором, не ставить перед собою конкретну мету

як кінцевий результат, а підкоряється зовнішньому примусу та внутрішнім психічним переживанням.

При імпульсивних злочинах, наголошує Т. Г. Шавгулідзе, виключається можливість злочинної самовпевненості: «Психічні процеси, характерні для самовпевненості (розрахунок на запобігання суспільно небезпечних результатів), властиві процесу обдумування, тобто пов'язані з вольовою, але не з імпульсивною поведінкою» [169, с. 25]. Саме тому вчений робить висновок, що імпульсивні злочини також можуть вчинятись з виною у формі злочинної недбалості. Ми маємо дещо інший погляд, який обґрунтовувався в попередньому розділі, і дійшли висновку про неможливість вчинення імпульсивного злочину з необережною формою вини.

В. Г. Заблоцька пише, що в основі необережних злочинів, вчинених в екстремальних ситуаціях, лежать звуженість області уявлення суб'єкта про екстремальну ситуацію, його неможливість передбачити результати ситуації, що розгортається, і своїх дій, нехтування шкідливістю можливих результатів поведінки суб'єкта, втрата контролю над використовуваними засобами злочину. Для багатьох злочинців цієї категорії характерні небачення ознак можливої небезпеки в екстремальній ситуації, дефекти оціночної діяльності при прийнятті рішень, недостатня розвиненість процесів самоконтролю. Всі злочини, що здійснюються в екстремальних ситуаціях, імпульсивні, спонтанні, без спеціально сформованої мети [56, с. 77].

Наводячи приклади з судової практики, А. Ф. Зелінський зазначає, що іноді імпульсивні злочини кваліфікуються як необережні, частіше – як умисні. В тому й іншому випадку виявляється певна натяжка у визначенні форми вини [61, с. 88]. І це дійсно так. При роботі з ЄДРСР ми також зустрічались з такими випадками, коли судді допускали помилки, розглядаючи провадження щодо злочинів з імпульсивними ознаками. Наведемо один із таких прикладів.

Вирок Цюрупинського районного суду Херсонської області по справі №664/1560/13-к від 04.06.2013 року кваліфікує злочин за ст. 124 – «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони

або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»: ОСОБА_2, знаходячись в стані алкогольного сп'яніння, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх наслідки, проте легковажно розраховуючи на їх відвернення, тим самим проявивши злочинну самовпевненість, діючи з метою захисту своїх інтересів, захищаючись від суспільно-небезпечного посягання – нападу групи осіб, наніс удар неустановленим в ході проведення досудового розслідування предметом колючо-ріжучої дії в область грудної клітини ззаду зліва ОСОБА_3, що перебував в числі нападаючих. Лежачи, він відчував, як йому наносять удари в область обличчя, тулуба, ніг. Через певний час він згадав, що в нього в кармані знаходиться брелок у вигляді манікюрного набору, серед якого знаходився й ніж. Тоді він встав, дістав зазначений ніж та почав ним махати в різні боки. В цей момент він відчув, як ніж дістав одного з хлопців. У вчиненому щиросердно розкався [33]. Таким чином, парадоксальним є те, що діяння кваліфікувалось як умисне, але у вироку знаходимо, що суб'єкт проявив злочинну самовпевненість, тобто необережну форму вини.

Нами знову ж таки підтримується точка зору, відповідно до якої імпульсивні злочини не мають відношення ні до умислу, ні до необережності. Кримінальне право ще не опрацювало вироблених психологічною наукою більшості психічних процесів, які відіграють роль у вчиненні імпульсивних злочинів. Тому імпульсивний злочин не завжди може відповідати законодавчому трактуванню форм вини. П. С. Дагель, один із перших вчених, який торкнувся дослідження проблеми імпульсивних злочинів, писав: «Цілком очевидно, що дані форми злочинної поведінки не вкладаються ні в умисел, ні в необережність» [43, с. 71]. Такої ж позиції в своєму дослідженні дотримується і А. М. Шабуніна [168, с. 66].

Проаналізувавши юридичну літературу, ми відзначили, що лише А. Ф. Зелінський та П. С. Дагель писали про класифікацію безпосередньо імпульсивних злочинів, обравши критерієм психічний стан особи злочинця.

Залежно від того, які психічні стани винних осіб призвели до ослаблення свідомого контролю і викликали імпульсивну поведінку, А. Ф. Зелінський розрізняє чотири види імпульсивних злочинів: 1) вчинені в стані глибокого алкогольного

сп'яніння; 2) афективні, тобто вчинені в стані сильного душевного хвилювання; 3) злочини осіб, які перебувають у хворобливому стані; 4) так звані «парадоксальні», або «швидкоплинні» [61, с. 80].

Дискусійним є виділення парадоксальних злочинів в межах критерію психічного стану особи злочинця.

Парадоксальні (швидкоплинні) злочини є найбільш складними за структурою мотивації. Вони вчиняються без будь-яких очевидних причин, а тому пояснити їх дуже важко. Дика нелогічність цих злочинів заганяє у глухий кут як юристів, так і психологів [143, с. 63].

«Зустрічаються випадки імпульсивної злочинної поведінки при відсутності будь-яких видимих причин, що послаблюють свідомий контроль», – відзначає А. Ф. Зелінський. Ми їх умовно називаємо парадоксальними, а також швидкоплинними. Парадоксальними – тому що вони представляють собою парадокси душевної діяльності, які важко пояснити, а швидкоплинними – тому що вони відбуваються в поспіху, як моментальна і абсолютно несподівана реакція на загалом-то звичайну ситуацію [61, с. 87].

«Особливе занепокоєння викликають так звані швидкоплинні, безмотивні злочини, мотиви яких злочинець не може пояснити. Привід, який їх викликав, не відповідає тяжкості наслідків» [36, с. 71], – акцентує Л. А. Волкова, ототожнюючи швидкоплинні та безмотивні злочини. Однак парадоксальні (швидкоплинні) злочини, лише на перший погляд можуть здатися безмотивними.

Слід погодитися з думкою А. В. Савченко, який вважає, що в основі «парадоксальних» злочинів знаходяться імпульси, що виходять з підсвідомості, відповідаючи психологічній настанові винного. Саме ці спонуки і є мотивами [143, с. 63]. Таким чином, мотиви при вчиненні таких злочинів є завжди, але вони не усвідомлюються особами, що їх вчиняють. Ось чому навіть у суб'єктів злочину інколи виникають труднощі в обґрунтуванні мотивів своєї поведінки.

Ми вважаємо, що парадоксальність таких злочинів в тому, що їх можна відносити як до імпульсивних злочинних вчинків, так і до імпульсивних злочинних

актів. До вчинків – так як мотивом може стати звична форма поведінки, до актів – тому що головною їх ознакою є також швидкоплинність.

Потрібно відзначити, що в залежності від того, які психічні стани осудних осіб призвели до втрати свідомого контролю і викликали імпульсивну поведінку, П. С. Дагель виділяє три види імпульсивних злочинів: 1) вчинені в стані глибокого алкогольного або наркотичного сп'яніння; 2) афективні, тобто вчинені в стані сильного душевного хвилювання, 3) вчинені в результаті автоматичної реакції суб'єкта, звичного автоматизму. «Зазначені стани, – пише П. С. Дагель, – рідко зустрічаються в чистому вигляді, зазвичай поєднуються один з одним. Так в стані сильного сп'яніння особа буває схильна до афективних реакцій, а її пристосувальне поводження носить характер автоматизму» [43, с. 71].

Дана класифікація дуже схожа на класифікацію А. Ф. Зелінського. Однак тут відсутні злочини осіб з хворобливими станами, тобто з аномаліями психіки. А третій вид злочинів, вчинених в результаті автоматичної реакції суб'єкта, звичного автоматизму, є аналогічним «парадоксальним злочинам», виділеним А. Ф. Зелінським.

Виникає питання, чому майже всі вчені, які в своїх роботах вказують на класифікацію імпульсивних злочинів, здебільшого обирають критерієм психічний стан особи, який впливає на імпульсивну поведінку? На нашу думку, можна дати однозначну відповідь на це питання. За вищенаведених психічних станів провокуюча роль неусвідомлених імпульсів проявляється найбільш яскраво. В несприятливих умовах ці стани знижують критичність аналізу ситуації індивідом, інформативність різноманітних конфліктних ситуацій та опірність до їх впливу.

У найзагальнішому вигляді можна припустити, що наявність вищезазначених психічних станів підвищує роль несвідомих явищ і процесів в злочинній поведінці в тому сенсі, що справжні мотиви такої поведінки усвідомлюються менше, ніж за нормального стану роботи психіки. Тому, керувати своєю поведінкою особі з даними психічними станами складніше. Отже, в цьому і проявляється криміногенність психічних станів, які провокують імпульсивну поведінку.

Деякі науковці класифікують імпульсивні злочини в залежності від причин імпульсивної злочинної поведінки. Злочин не існує поза поведінкою людини. Злочинна поведінка – це процес, який охоплює не тільки суспільно-небезпечні дії, а й минуле особи, психологічні детермінанти, які визначають походження та розвиток протиправного вчинку.

Так, в залежності від причин, які викликали імпульсивну поведінку, О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Землянська та М. І. Єнікеев виділяють імпульсивні злочини, що супроводжуються: 1) емоціогенною обстановкою при несформованості у індивіда адекватних реакцій; 2) загальною емоційною нестабільністю індивіда; 3) станом сп'яніння; 4) звичними формами поведінки; 5) психопатичними аномаліями особистості» [9, с. 434; 53, с. 309].

Як бачимо з вищенаведеного, більшість авторів дотримуються подібної точки зору щодо класифікації імпульсивних злочинів. Психічний стан особи, обраний критерієм даної класифікації, дозволяє зробити висновок про природу таких злочинів. Експресивність, бездумність, емоційність імпульсивного злочину ставить перед дослідниками чимало завдань з приводу профілактики вчинення імпульсивних злочинів та психічних станів, які їх провокують [126, с. 348].

Вивчення класифікації імпульсивних злочинів надасть змогу більш детально розробити спеціальні заходи профілактики, які будуть властиві саме даній особливій категорії злочинів, у вчиненні яких відіграють роль, зокрема, неусвідомлювані психічні процеси та багато інших ситуативних факторів.

Щодо власного погляду на класифікацію імпульсивних злочинів, ми погоджуємось з думкою вчених, що критерієм класифікації імпульсивних злочинів має бути психічний стан особи злочинця. Але при опрацюванні емпіричної бази, якою є 560 відібраних вироків (з 11000) про обвинувачення за злочини, які містять ознаки імпульсивних, ми простежили певну закономірність. А саме, всі злочини, що потрапили до генеральної сукупності, мали спільну ознаку – у всіх них суб'єкт злочину знаходився у тому чи іншому психічному стані, наявність якого підтверджувалась актом психолого-психіатричної експертизи. Такими станами виявились психічні аномалії, стан сп'яніння, різноманітні афективні стани, що були

юридичною підставою для стану сильного душевного хвилювання, а також аномально-афективні стани, коли той чи інший стан афекту поєднувався з алкогольним сп'янінням або з психічними аномаліями.

Тому, в залежності від психічного стану, імпульсивні злочини ми класифікували наступним чином:

- 1) злочини осіб з психічними аномаліями;
- 2) злочини осіб у стані сп'яніння;
- 3) злочини, вчинені під дією афективних станів;
- 4) аномально-афективні злочини.

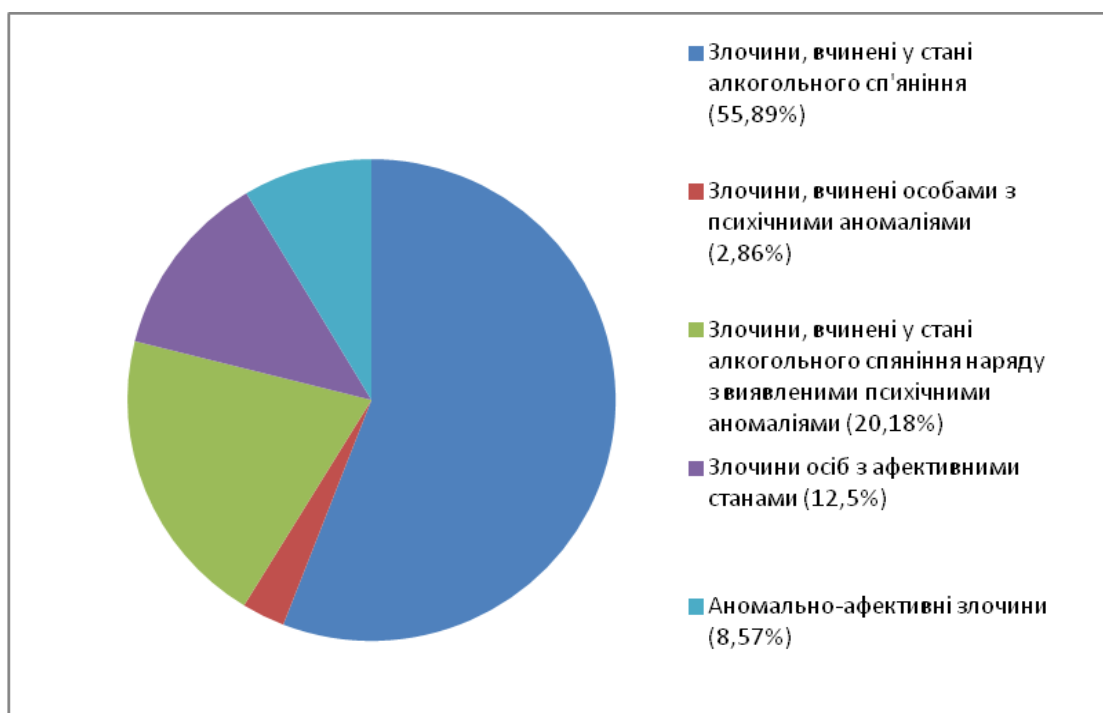
В деяких випадках зазначені стани спостерігаються окремо, однак дуже часто вони поєднані між собою.

Таблиця 1. Кількість відібраних вироків по обвинуваченню за злочини, які містять ознаки імпульсивних, та види імпульсивних злочинів в залежності від психічних станів.

Відібрані вирок		Вид імпульсивного злочину в залежності від психічного стану особи						
стаття	кількість	алкогольн е сп'яніння	Психічн а аномалія	Алкоголь не сп'яніння + психічна аномалія	Афективни й стан	Аномально-афективні		
						Афективний стан+ алкогольне сп'яніння	Афективни й стан+психіч на аномалія	Афект+ алкоголь+ психічна аномалія
115	183	92	4	69	4	14		
116	52				31	14	5	2
117	4		2		2			
118	36	22	1	8	1	3		1
121	170	120	7	36	6	1		
123	15				10		5	
124	100	79	2		16	2		1
Всь ого :	560	313	16	113	70	34	10	4

Виявилось, що переважають імпульсивні злочини, вчинені у стані алкогольного сп'яніння (Рис. 1).

Рисунок 1. Питома вага кожного з видів імпульсивних злочинів, відібраних з ЄДРСР (всього 560)

Зупинимось більш детально на кожному з вищезазначених видів окремо.

Імпульсивні злочини, що вчиняються особами з психічними аномаліями. Імпульсивні злочини осіб, які перебувають у стані хвороби, обумовлені психічними аномаліями, що не виключають осудності. «За свідченням фахівців, – пише А.Ф. Зелінський, – пограничні форми нервово-психічних розладів призводять до соціальної дезадаптації, при якій спостерігається різна за ступенем вираженості дезорганізація особистості, зниження прогностичних здібностей, посилення егоїстичних тенденцій» [61, с. 84].

Згідно з дослідженнями М. І. Єнікеєва, серед осіб, направлених на судово-психіатричну експертизу в зв'язку з вчиненням злочинів і визнаних осудними, встановлено такі види психічних аномалій: ураження центральної нервової системи органічного походження – 18,66%, психопатичні риси характеру – 18,24%, ураження центральної нервової системи травматичного походження – 18,04%, хронічний алкоголізм – 16,06% [55, с. 91].

Самі розповсюджені психічні аномалії, які відносяться до пограничних станів психіки серед злочинців виділив Ю. М. Антонян. Найпоширенішою психічною аномалією є алкоголізм, криміногенне значення якого загальновідоме.

Решта аномалії у напрямку зниження розподіляються серед обстежених наступним чином: психопатія, залишкові явища черепно-мозкових травм, органічні захворювання центральної нервової системи, олігофренія певною мірою легкої дебільності, наркоманія, судинні захворювання з психічними змінами, реактивні стани, шизофренія в стадії стійкої ремісії і епілесія [2, с. 13-14].

Хворобливі стани психіки спотворюють інформацію, що надходить ззовні. Але, незважаючи на це, за імпульсивними діями таких осіб стоїть особистісна орієнтація і внутрішня психічна установка, а також можливість, нехай і обмежена, керувати своїми діями і розуміти їх зміст. Саме тому такі особи визнаються осудними і несуть відповідальність за злочини.

Стимулами імпульсивних злочинів можуть служити й інші хворобливі стани, крім психічних аномалій. Майже у всіх хворих на тяжкі захворювання (що тягнуть за собою небезпеку для життя) спостерігається почуття депресії, страху, тривоги, іноді – агресії. Такі хвороби можуть провокувати сильну тілесну і душевну втому. Можна припустити, що тяжкі невиліковні хвороби (зокрема онкологічні) призводять до «невротизації» особистості і збільшення небезпеки психологічних зривів. При цьому джерела таких стресів не завжди усвідомлюються людьми. Підвищена дратівливість, що виникає більшою мірою через вимушене вживання спеціальних медикаментів, які містять наркотичні засоби і негативно впливають на психіку хворого, може призвести до імпульсивної (інколи і протиправної) поведінки.

Імпульсивні злочини, вчинені у стані сп'яніння. Криміногенна роль алкогольного сп'яніння не викликає ніяких суперечок. Серед осіб, винних у насильницьких злочинах, часто фігурують особи в стані алкогольного сп'яніння. Наведемо деякі статистичні дані, представлені Генеральною прокуратурою України. За 2015-2016 роки органами досудового розслідування направлено до суду 33398 проваджень за злочини проти життя та здоров'я особи з обвинувальними актами. 10382 обвинувачених осіб в межах даних проваджень перебували у стані алкогольного сп'яніння, що складає 31%.

Відразу слід згадати, що сп'яніння буває двох видів: фізіологічне і патологічне. При фізіологічному сп'янінні у особи послаблюється функціонування

гальмівних процесів нервової діяльності і самоконтролю. Звичайне фізіологічне сп'яніння настає поступово. Особа усвідомлює, що алкоголь одурманює її, порушує нормальний стан психіки, швидкість реакції, координацію рухів тощо. Продовжуючи вживати алкоголь, особа приводить себе в стан сильного сп'яніння, що хоч і порушує психічні процеси, але не вважається хворобливим станом.

Інший зміст має патологічне сп'яніння, яке може настати для особи раптово, навіть при вживанні невеликих доз алкоголю. Патологічне сп'яніння є хворобливим станом, належить до короточасних психічних розладів і якісно відрізняється від тяжкого ступеня звичайного побутового сп'яніння. За патологічного сп'яніння присутні психологічний і медичний критерії неосудності [67, с. 110]. Тому, в подальшому мова йтиме тільки про звичайне фізіологічне сп'яніння, яке не є хворобливим станом і не виключає осудності.

Безперечно, не всі злочини в стані алкогольного сп'яніння вчиняються імпульсивно. Іноді вони готуються заздалегідь, до сп'яніння, а здійснюються після вживання алкоголю. І хоча в момент реалізації злочинного наміру суб'єкт погано орієнтувався в обстановці, його поведінка була запрограмована свідомістю і волею, а тому носить не імпульсивний, а вольовий характер. З іншого боку, було б неправильним вважати, що тільки глибоке сп'яніння призводить до імпульсивних злочинів. Середній і навіть легкий ступінь сп'яніння, не усуваючи здатності особи усвідомлювати свої дії, стимулює вплив інших факторів, що послаблюють свідомий контроль, зокрема, сильного душевного хвилювання і психічних розладів [61, с. 80].

Ступінь фізіологічного сп'яніння буває різним. Іноді особи, які вчинили злочин у стані сильного алкогольного сп'яніння, посилаються на те, що зовсім не пам'ятають, як вчинили злочин і чим були зумовлені їх дії. Зловживання алкоголем дійсно знижує самоконтроль людини, формує моральну нестійкість, агресивні мотиви. З'являється нерозбірливість у виборі засобів для досягнення різних антисоціальних цілей. Внаслідок ослаблення самоконтролю та порушення процесів мислення, поведінка людини різко відрізняється від звичайної, штовхаючи на несподівані, незрозумілі вчинки. У зв'язку з цим вченими ставиться питання про можливість усвідомлення такою особою своєї поведінки в момент вчинення

злочину, а також визнання його осудним. Деякі автори дотримуються позиції, що стан сп'яніння часто зливається з неосудністю (А. Б. Сахаров, І. М. Тверда). Зокрема, І. М. Тверда вказує, що при обґрунтуванні кримінальної відповідальності вчені намагаються довести, що в момент вчинення суспільно небезпечного діяння в стані глибокого сп'яніння, в діях цих осіб відсутній медичний критерій неосудності і на цій підставі вважають таких осіб осудними [152, с. 7]. На основі аналізу даних психіатричної науки і судової практики І. М. Тверда показує хибність такої точки зору, так як «...в даний час наукою доведено, що глибоке ураження найважливіших психічних функцій при глибокому сп'янні входить в поняття “тимчасового розладу душевної діяльності”» [152, с. 7]. Така позиція І. М. Твердої викликає питання. По-перше, немає жодного посилання на наукові дослідження, де б стан глибокого сп'яніння розцінювався як тимчасовий розлад психіки (інша справа – патологічне сп'яніння). По-друге, більшість вчених відзначає, що при фізіологічному сп'янні не наступають ті суттєві зміни в психічному стані особи, які характерні для психічного захворювання. У стані глибокого фізіологічного сп'яніння особа не втрачає повною мірою здатності усвідомлювати характер вчинених дій і керувати ними [68, с. 157; 137, с. 188].

В деяких випадках стан алкогольного сп'яніння дійсно звужує свідомість та не дозволяє повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. З 560-ти вироків, обмежену осудність було встановлено у 18 випадках, 4 з яких – наряду зі станом алкогольного сп'яніння. Доказом цьому є виявлення в багатьох вироків з ЄДРСР (а саме в відомостях актів судових психолого-психіатричних експертиз) визначення, що «...стан алкогольного сп'яніння суттєво вплинув на поведінку особи в досліджуваній ситуації, оскільки є деструктивним фактором, який знижує можливість суб'єкта контролювати свої дії, критично їх оцінювати та передбачати їх наслідки» [24].

«Для кримінологічного аналізу алкоголізму, – пише Ю. М. Антонян, – важливо відзначити, що алкоголізація супроводжується інтелектуальним зниженням, розладами пам'яті, уваги, працездатності та іншими проявами алкогольної енцефалопатії. Значно послаблюється контроль за своєю поведінкою,

яка позбавляється складності і опосередкованості, все більше починає спонукатись неусвідомленими мотивами. Багато дослідників посталкогольних станів особистості відзначають високий рівень занепокоєння, депресії, безсилля, відчуття постійної втоми, низьку витривалість і фрустрацію, замкнутість і почуття ізолюваності, підвищену чутливість, схильність до імпульсивних реакцій на конкретні ситуації і т. д.» [2, с. 75].

Таким чином, в стані алкогольного сп'яніння суб'єкт не може в повній мірі адекватно та критично оцінювати криміногенну ситуацію. У суб'єкта відсутнє не тільки належне уявлення про ситуацію, а й про сенс, який він в неї вкладає, що свідчить про наявність імпульсивної поведінки. Мотивом такої поведінки є безрозсудна, часом безглузда рішучість здійснити протиправний акт, що виражається в необдуманому суспільно небезпечному діянні [119, с. 92].

Афективні злочини. Б. В. Сидоров в монографії з приводу проблем афекту писав про діалектичну єдність розуму, а саме про усвідомленість, цілеспрямованість і емоціональність як різні, але разом з тим необхідні сторони єдиного психічного процесу, який включає процес мотивації, прийняття рішення і його реалізації в зовнішній поведінці особи. Поява емоцій і почуттів, включення їх в психічну діяльність, пов'язану з мотивацією поведінки і прийняттям рішення, означають психічний процес, який, як відомо, охоплює і душевні переживання, і оціночне ставлення суб'єкта до предмету свого переживання на рівні свідомості, і вольовий контроль за несвідомими проявами виникаючих переживань у вигляді автоматизованих інстинктивних або імпульсивних дій [145, с. 24].

«Найбільш гостро імпульсивність проявляється в стані афекту», – вважає А. Г. Заблоцька [56, с. 80].

Афект (від лат. *Affectus* – душевне хвилювання, пристрасть) – це раптово виникле в гострій конфліктній ситуації надмірне нервово-психічне перезбудження, що виявляється в тимчасовій дезорганізації свідомості (її звуження) і крайній активізації імпульсивних реакцій [54, с. 235].

Одразу слід відзначити, що мова не йде про патологічний афект як тимчасовий розлад психічної діяльності, наслідком якого є визнання особи

неосудною в момент вчинення злочину. Стан афекту та стан сильного душевного хвилювання – не одне і те ж. Стан афекту – це психічний стан особи, який може бути підставою для юридичної кваліфікації дій як стану сильного душевного хвилювання, за наявності протизаконного фізичного чи психічного насильства з боку потерпілого. Тобто стан сильного душевного хвилювання – термін, обраний законодавцем для кваліфікації діянь, що вчинені за наявності афективних станів [123, с. 58].

Афективний стан не завжди характеризується лише фізіологічним афектом. Визначальним, з психологічної точки зору, для наявності стану сильного душевного хвилювання є встановлення деструктивного впливу емоційного стану, в якому перебуває особа, на її свідомість, а отже, і на поведінку. Таким впливом безумовно характеризується афект. Проте глибина часткового звуження свідомості та порушення регуляції поведінки досягає того ж рівня, що і при афекті, якщо особа перебуває у таких емоційних станах як стрес та фрустрація. Відтак за наявності лише станів, що характеризуються з психологічної точки зору, може мати місце стан сильного душевного хвилювання [1, с. 8].

Також необхідно зауважити, що з афективними станами вчиняються не лише злочини, передбачені ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» та ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», а й інші злочини. Дуже часто афективні стани діагностуються експертами-психологами при вчиненні злочинів, передбачених ст. 115 «Умисне вбивство»; ст. 117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»; ст. 118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»; ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»; ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця».

Таблиця 2. Частота діагностування афективних станів у злочинців, діяння яких не пов'язані зі станом сильного душевного хвилювання.

Відібрані вироки, крім ст.116 та 123		Кількість діагностованих експертами-психологами афективних станів
Стаття КК України	кількість	
115	183	18
118	36	5
121	170	7
124	124	19

В межах психологічного поняття «афективний стан» виокремлюються патологічні та непатологічні (непсихотичні) розлади психічної діяльності у континуумі: афективна реакція – афекти (простий, аномальний, фізіологічний) – афект патологічний [111, с. 56; 153, с. 226].

Зазвичай експерти, проводячи психологічні експертизи, виявляють простий афект (афект, що супроводжується емоціями страху, гніву, фрустрації, вираженого емоційного напруження тощо) та фізіологічний афект при вчиненні злочинів. Афективна реакція, як найбільш легка форма прояву афективного стану, залишилась поза полем зору експертів-психологів.

Афективна реакція – непсихотичний психічний розлад, який виникає у відповідь на дію подразника (зовнішнього або внутрішнього), може бути як короткочасним (хвилини), так і подовженим (години), проявляється емоційними, вегетативними, моторними порушеннями як в межах окремих симптомів, так і їх сукупністю [153, с. 226].

Загальними критеріями діагностики афективної реакції є:

1. Наявність конфліктогенної ситуації, яка виникає раптово (або на фоні довготривалої конфліктогенної ситуації має місце дія додаткового інтенсивного подразника) та зачіпає найбільш індивідуально значимі для особистості потреби (загроза життю, здоров'ю, самоповазі, соціальному престижу тощо).
2. Розвиток афективного стану безпосередньо після виникнення конфліктогенної ситуації.
3. Наявність емоційних проявів у вигляді гніву, страху, розпачу, відчуття ненависті, образи, невдоволення, люті тощо.
4. Наявність моторних проявів (рухове збудження різного ступеня інтенсивності).

5. Тривалість – до декількох годин [111, с. 58].

Провівши відбір вироків по обвинуваченню за імпульсивні злочини, ми неодноразово зустрічали вищезазначені ознаки в описовій частині вироків (близько 400), але не включили їх до нашої генеральної сукупності по причині відсутності даних щодо проведення експертиз.

На даний час ми можемо говорити про два поняття: 1) афект (психологічний термін); 2) сильне душевне хвилювання (кримінально-правовий термін, який відповідає психологічному поняттю «афект» при наявності протизаконного фізичного чи психічного насильства з боку потерпілого).

З цього приводу, вважається доцільним запропонувати термін «афективний злочин», який є різновидом імпульсивних злочинів та означає будь-який злочинний реактивний прояв на суб'єктивно значиму конфліктогенну ситуацію та подразник, який зачіпає істотно важливі, суб'єктивно значущі для особистості потреби та інтереси.

Судові експерти уточнюють, що у категорію «сильне душевне хвилювання», яка є юридичною категорією, відноситься до компетенції слідства та суду, входять: фізіологічний афект, аномальний афект, кумулятивний афект, фрустрація, емоційне збудження, емоційне напруження. Це збірна категорія афективних станів, що відповідають визначенню сильного душевного хвилювання. Афективний стан, на відміну від фізіологічного афекту, можливо встановити на фоні алкогольного сп'яніння, проте лише при легкому ступеню алкогольного сп'яніння, а при середньому та тяжкому – ні. Зазвичай вважається, що вміст алкоголю в крові більш ніж 2 ‰ означає середній ступінь сп'яніння, тобто афективний стан можливий при концентрації алкоголю в крові до 2‰ [27].

Отже, фізіологічний афект – це одна з форм афективного стану, яка може бути діагностована лише у разі відсутності алкогольного сп'яніння, на відміну від інших афективних станів, що можуть бути підставою сильного душевного хвилювання. Але і з цього правила ми знайшли виключення.

В 12-ти з 560-ти відібраних нами з ЄДРСР вироках, у злочинців, які вчинили злочини в стані алкогольного сп'яніння, експертами-психологами було виявлено також стан фізіологічного афекту при вчиненні злочину. Це наступні вироки:

- 1) Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 02 лютого 2011 по справі №1-2/2011;
- 2) Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 12.07.2011 по справі №1-45/11;
- 3) Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 09.02.2012 по справі №1-477/2011;
- 4) Жовківського районного суду Львівської області від 29.03.2013 по справі №444/16/13- к;
- 5) Сніжнянського міського суду Донецької області від 15.03.2013 по справі №244/22/13- к;
- 6) Білозерського районного суду Херсонської області від 13.08.2014 по справі №648/5143/13-к;
- 7) Новоушицького районного суду Хмельницької області від 08.09.2014 по справі №680/516/14-к;
- 8) Залізничного районного суду м. Львова від 04.08.2015 по справі №462/3580/14-к;
- 9) Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 19.06.2012 по справі №1-857/11;
- 10) Жовтневого районного суду м. Мариуполя Донецької області від 25.06.2010 по справі №1-113/10;
- 11) Новоодеського районного суду Миколаївської області від 22.09.2014 по справі №482/776/14-к;
- 12) Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 25.08.2015 по справі №1-221/11.

Також ми виявили 10 випадків, коли афективний стан було встановлено наряду з психічними аномаліями та 34 випадки афективних станів у осіб з алкогольним сп'янінням. Чотири імпульсивних злочини поєднали в собі всі три

стани: афект, алкоголь та психічні аномалії. Це дозволило виділити своєрідний підвид афективних злочинів – **аномально-афективні імпульсивні злочини**.

Аномальний афект має два різновиди: 1) афект, що розвинувся в стані сп'яніння (алкогольне, наркотичне чи токсичне); 2) афект, що розвинувся у осіб з психічними аномаліями.

Аномальний афект, який в науковій літературі вважається підвидом фізіологічного, має свої характерні ознаки: а) короткотривалість накопичення; б) більш глибоке, ніж у здорових осіб, звуження свідомості; в) порушення динаміки мислення аж до зупинення; г) стереотипна поведінка, яка охоплює руховий автоматизм [107, с. 101; 150, с. 430].

В одному з вироків ЄДРСР знаходимо: «Наявність легкого алкогольного сп'яніння дозволяє більш точно позначити стан випробуваного як аномальний афект, який більшою мірою, ніж класичний, може надавати дезорганізуючий вплив на психічну діяльність через сумачії як афектогенних, так і інших несприятливих факторів; стан аномального афекту (як і класичного фізіологічного) є психологічним еквівалентом юридичного поняття "сильне душевне хвилювання"» [23].

Згідно з даними, отриманими В. Б. Первомайським, В. Р. Ілейко та А. В. Каніщевим, група «аномального афекту» за своїми клінічними проявами наближалася до групи «фізіологічного афекту». Хоча перебіг і симптоматика афективного стану мала деякі відмінності, обумовлені наявністю у його структурі психічних розладів, що спостерігались у підекспертного до виникнення афективного стану (прояви їх загострення та декомпенсації); тобто прояви афективного стану відображали взаємодію і взаємовплив психогенно обумовленої афективної реакції та ґрунту, на якому вона виникла. Таке поєднання, при менш вираженому по глибині афективному реагуванні, у порівнянні з таким же при фізіологічному афекті, обумовлювало істотність впливу на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними, тобто наявність психіатричної передумови визнання особи обмежено осудною [111, с. 56].

Відомо, що під впливом алкоголю, наркотичних засобів чи психотропних речовин у людини відбуваються деякі порушення в структурі свідомості та

емоційній регуляції поведінки, що призводить до спрощеного сприйняття подій, до переоцінки своїх можливостей, неадекватного розуміння причин своїх невдач та помилок, пониження самоконтролю, оцінки ситуації більш конфліктною. Експериментальні дані психологів показують, що у стані сп'яніння вдвічі збільшується кількість ситуацій, які сприймаються як загрозливі, у поведінці домінують агресивно-захисні форми [119, с. 68].

Афекти, що виникають на ґрунті психічних аномалій, формуються в результаті хронічної затримки емоційного реагування, що створює великий запас необжитих образ, підвищує чутливість психіки до різного роду неприємностей, веде до розширення спектру психотравмуючих впливів та накопичення негативних емоцій. До моменту емоційного вибуху у збудливих та гальмівних психопатів формується більш високий рівень емоційної напруги. Звуження свідомості протікає набагато виразніше, ніж у здорових осіб. Під час афекту у таких осіб можливість усвідомлювати, рефлексувати свої дії, давати собі звіт про них та довільно їх регулювати знижується більшою мірою, ніж у здорових осіб, хоча і не втрачається повністю. Крім того, на відміну від психічно здорових осіб, у яких афективні дії були реакцією на реальну ситуацію (образа, насильство, зрада, наклеп тощо), викликаючи гнів, лють, бажання відімести кривднику, у психопатичних особистостей афективні дії виникають не тільки в реальних, але й в умовних психотравмуючих ситуаціях [107, с. 101].

Отже, поняття «аномально-афективні імпульсивні злочини» дозволить більш точно визначити своєрідність імпульсивних афективних злочинів, вчинених особами, у яких через психічні аномалії та стан сп'яніння відбуваються інакші, ніж за звичайних афективних станів, зміни в свідомості.

Насамкінець слід відзначити, що головною ознакою імпульсивного афективного злочину, як і інших видів, є раптовість реагування суб'єкта злочину. Але раптовість реагування саме в афективних імпульсивних злочинах має певну особливість. Раптовість тут не означає, що дія суб'єкта на подразник виникає миттєво. З цього приводу слушну позицію зазначила В. С. Мінська: «Проміжок часу між закінченим негативним впливом на людину (закінчення дії (бездіяльності)

потерпілого) і початком злочинних дій суб'єкта, необхідний для прийняття рішення, повинен бути не більше, ніж час, протягом якого зберігається стан сильного душевного хвилювання» [98, с. 104].

Виходячи з сукупності криміногенних явищ та процесів, які є джерелом міжособистісних конфліктів, імпульсивні злочини можна об'єднати в дві групи:

1) сімейно-побутові. Це злочини, вчинення яких провокують тривалі негативні сімейно-побутові конфлікти між злочинцем і жертвою. Подібні конфлікти відбуваються у місцях мешкання злочинця або потерпілої особи (квартира, дача, придомова територія, гуртожиток тощо).

2) ситуативно-обумовлені. Сюди переважно відносяться випадкові провокуючі зіткнення ситуативного характеру між злочинцем і потерпілим. Подібні випадкові сутички відбуваються у громадських місцях, розважальних закладах, місцях відпочинку, спільного перебування (вулиці, парки, кафе, ресторани, транспорт тощо).

1.5. Кримінально-правові питання імпульсивного злочину

На сьогоднішній день Закон про кримінальну відповідальність представляє вину двома формами: умислом та необережністю. Вітчизняний законодавець вже довгий час презюмує вольове ставлення суб'єкта до злочину. А це значить, що будь-який умисний чи необережний злочин є результатом волі злочинця, а воля розглядається як єдина внутрішня рушійна сила мотивації. Більшість визначень поняття злочину в законодавстві та доктрині кримінального права виходять з його усвідомленості та свободи волі при його вчиненні. Вся концепція кримінально-правової відповідальності базується на розумінні злочину як результату вільно прийнятого рішення [175, с. 64].

Як правило, проблеми кваліфікації діяння закінчуються встановленням у діянні суб'єкта умислу або необережності, а в подальшому вирішується питання про його винність у вчиненні злочину. Будь-які нюанси психологічних явищ не враховуються. Не враховується також і емоційний стан при вчиненні злочину, за винятком стану сильного душевного хвилювання, передбаченого лише в декількох

статтях КК України. Тим часом, ці обставини можуть відігравати суттєву роль при визначенні меж кримінальної відповідальності.

Для розуміння сутності імпульсивного злочину доцільно, перш за все, уяснити, що імпульсивність як психологічний термін належить до суб'єктивних ознак злочину, які відбувається в психіці особи злочинця під час вчинення суспільно-небезпечного діяння.

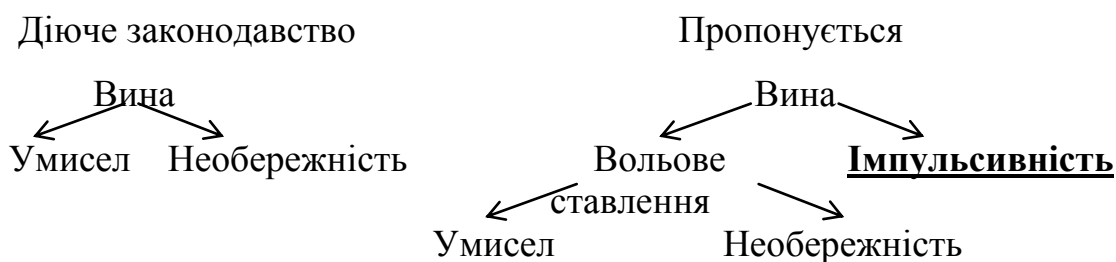
Імпульсивний злочин розуміється нами не як якийсь окремих склад (група складів) злочину з Особливої частини КК, а як злочин, який вчиняється з особливим психічним ставленням до своїх дій та наслідків.

Вольова поведінка в кримінальному законі представлена двома формами вини – умислом та необережністю. Визначення імпульсивної поведінки та злочинів в кримінальному законодавстві не передбачено.

В кримінальному законодавстві України не згадується емоційна складова суб'єктивної сторони злочину, тим самим виключається наявність будь-якої інакшої, ніж вольова, поведінки при вчиненні злочину. Це стосується й імпульсивної поведінки, як альтернативи вольового ставлення до вчиненого злочину. Але в доктрині деякі автори, зокрема А. Ф. Зелінський, наводячи приклади вчинення злочинів, мотиви яких важко пояснити, зазначав, що «...імпульсивні злочини, які визнаються умисними, насилу "вписуються" в законодавче визначення умислу» [60, с. 123].

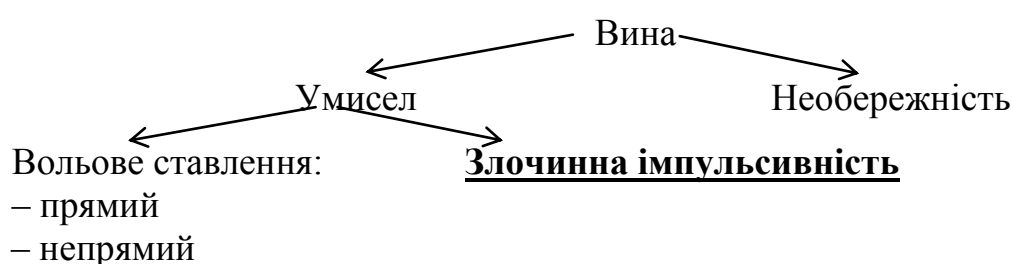
Викликає інтерес позиція А. М. Шабуніної, яка з цього приводу в теоретичному плані запропонувала розподілити вину на дві категорії – вольову та імпульсивну (Рис. 1) [168, с. 95].

Рис. 1:

Ми не маємо таких радикальних поглядів щодо форм вини, але, разом з тим, вважаємо, що імпульсивність яскраво би відобразила нетипове для парадигми сучасного законодавства психічне відношення особи до злочину, поєднала би ознаки певних складів злочинів, яким вона може бути властива. На теоретичному рівні доцільним буде запропонувати термін «злочинна імпульсивність» як співвідношення окремого виду свідомості і волі під час вчинення злочину. На нашу думку, є правильним виділити вольове ставлення та злочинну імпульсивність як категорії умислу (Рис. 2).

Рис. 2:

Даний розподіл дозволив би упорядкувати класифікацію існуючих в кримінальних правовідносинах психологічних явищ, які на даний момент ще не знайшли свого відображення в кримінальному законодавстві. Мова йде про емоційні стани, які не враховуються законодавцем, однак можуть відігравати суттєву роль при вчиненні деяких видів злочинів.

В аналізі змістовних ознак злочинної імпульсивності ми будемо додержуватись конструкцій, які містяться в КК України. Тому злочинну імпульсивність ми будемо розглядати з точки зору характеристики інтелектуальної та вольової ознак.

Інтелектуальна ознака вини визначається мисленням суб'єкта, його свідомістю, яка ґрунтується на знанні об'єктивної дійсності, її явищ і зв'язків. Вольова ознака вини виконує функцію регулятора поведінки при вчиненні злочину [71, с. 54].

На основі аналізу ст. 23, 24, 25 КК України інтелектуальна ознака психічного ставлення включає усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого

діяння, передбачення неминучості або можливості суспільно-небезпечних наслідків або їх непередбачення.

Для усвідомлення суспільної небезпеки вимагається, щоб належний суб'єкт хоча б у загальних рисах розумів зокрема те, що вчинюване ним діяння носить антисоціальний характер, здатне за своїми фактичними властивостями спричинити шкоду відносинам, що охороняються законом, тобто посягати на певний об'єкт кримінально-правової охорони [52, с. 195]. Усвідомлення суспільної небезпечності своїх дій в моральному та правовому сенсі відрізняється від суто психологічного усвідомлення своїх вчинків. Особа може чітко усвідомлювати характер своїх дій, але при цьому не встигнути розглянути їх з моральної та правової точки зору.

При імпульсивній дії особа усвідомлює фактичну сторону свого діяння. Це дозволяє суб'єкту відображати в своїй свідомості дані про об'єкт, фактичні обставини діяння та його зміст [168, с. 67].

Тобто усвідомлення суспільно-небезпечного характеру вчиненого діяння означає розуміння його фактичного змісту і суспільного значення. Фактичний зміст вчиненого імпульсивного злочину усвідомлюється більш-менш чітко. За усвідомлення соціального значення вчинків, зокрема їх суспільної небезпеки, відповідають вищі диспозиції структури особистості (згідно з диспозиційною теорією особистості В. А. Ядова) [174, с. 31], які в момент вчинення імпульсивного злочину пригнічуються та висуваються на другий план.

Поведінкою індивіда в кожній конкретній ситуації керує не якийсь окремий диспозиційний рівень, а одразу вся диспозиційна система. Принципово важливо враховувати, що вони (мається на увазі психічні процеси) зазвичай протікають відразу на різних рівнях і що в той же час будь-яке зовнішнє протиставлення «вищих» психічних процесів «нижчим» неправомірно, тому що всякий «вищий» психічний процес передбачає «нижчі» і відбувається на їх основі. Мислити тут однопланово, шукати мотиви вчинку тільки на одному рівні, в одній площині – значить свідомо позбавити себе можливості зрозуміти психологію людини і пояснити її поведінку [140, с. 184].

В той же час кожен диспозиційний рівень незалежний від іншого. Залежно від конкретної ситуації і внутрішнього стану суб'єкта провідна роль належить певному рівню диспозиції або навіть конкретному диспозиційному утворенню. У стресовій ситуації і під впливом хворобливого стану відбувається «розхитування» диспозиційної системи, в результаті чого збільшується регулятивна значимість її нижчих ланок, що призводить до хаотичної, імпульсивної поведінки [61, с. 47].

Імпульсивне діяння – результат реалізації установок особи, який виражає її соціальні позиції. Тому А. М. Шабуніна робить закономірний висновок, що імпульсивне діяння – це вчинок особистості, який має соціальне значення та означає небажання мобілізувати волю в момент його здійснення [168, с. 70].

Завдяки виникненню установки при імпульсивній, в тому числі і афективній поведінці, актуалізується та область знань, яка необхідна в даній ситуації для досягнення мети, охопленої установкою. При цьому актуалізуються не тільки ті знання, що відносяться до фактичної сторони предметів, явищ і їх взаємозв'язку, а й знання про їх оціночну сторону. В цьому випадку фактична і оціночна сторони поведінки єдині і розрізнено не відчуються. Тому особа, яка вбиває в стані афекту, знає не тільки те, що від пострілу може померти людина, але і те, що вона убивця, що здійснює суспільно-небезпечну поведінку [169, с. 23-24]. Саме такого мінімуму знань, на думку Т. Г. Шавгулідзе, достатньо, щоб говорити про усвідомлення суспільної небезпеки.

З приводу можливості усвідомлення суспільної небезпечності своїх дій П. С. Дагель пише: «Людина, визначаючи свою поведінку, усвідомлює (або здатна усвідомлювати) не тільки фактичні ознаки свого вчинку, але і його соціальний зміст, його роль у суспільному житті. Саме на цьому базується відповідальність як якість особистості, тому вина являє собою психічне ставлення не тільки до фактичних ознак, а й до соціально-політичних властивостей діяння, є не тільки психологічним, а й соціально-політичним явищем. Лише при наявності усвідомлення (можливості усвідомлення) суспільної небезпеки, вчинене особою діяння і саме ця особа заслуговують негативної оцінки з боку держави» [44, с. 64-65].

Тобто, навіть якщо суб'єкт імпульсивного злочину усвідомлює лише фактичну сторону свого діяння (без усвідомлення суспільної небезпечності), це ніяк не позбавляє його відповідальності, оскільки будь-яка осудна людина здатна віддавати собі звіт у своїх діях, здатна усвідомлювати як фактичні ознаки, так і соціальне значення своїх дій. Мета імпульсивного злочину співпадає з потребами, які лежать в основі психологічної установки людини, а злочин – це результат реалізації установки. Тому, з приводу усвідомлення суспільної небезпечності як однієї з ознак інтелектуального моменту вини, можна зробити висновок, що усвідомлення характеру дії та її фактичного перебігу буде пов'язано і з усвідомленням її суспільної небезпечності.

Інтелектуальний момент психічного ставлення включає не тільки усвідомлення, але й передбачення суспільно небезпечних наслідків.

Передбачення означає, що у свідомості даної особи склалося певне уявлення про можливі або неминучі наслідки свого діяння. При цьому передбачення має тут конкретний характер. Особа чітко уявляє розвиток причинного зв'язку, тобто те, що саме від її конкретного діяння настануть або можуть настати конкретні суспільно небезпечні наслідки [68, с. 157].

«Розумове уявлення особи про результати своєї дії або бездіяльності» [22, с. 74], – так характеризує передбачення суспільно-небезпечних наслідків Р. В. Вереша. Розумове уявлення особи про результат своєї дії, тобто модель бажаного результату в механізмі імпульсивного злочину відсутнє. Імпульсивна поведінка протікає лише тут і зараз, в даний момент. «Передбачити теперішнє неможливо» [22, с. 75]. Отже, при імпульсивній злочинній поведінці не може йти мова про аналіз майбутнього результату, тобто про передбачення суспільно небезпечних наслідків.

В кримінальному законодавстві вольові ознаки винного психічного ставлення визначаються шляхом вказівки на 1) бажання настання, 2) свідоме припущення і 3) розрахунок на відвернення суспільно небезпечних наслідків [44, с. 36].

При вчиненні імпульсивного злочину особа не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, а відповідно не може бажати, свідомо припускати чи розраховувати на їх відвернення. Таким чином, вольовий критерій злочинної імпульсивності полягає у відсутності вольових зусиль щодо передбачення суспільно небезпечних наслідків при наявності хоча й обмеженої, але потенційної можливості такого передбачення.

Тому, злочин вважається вчиненим зі **злочинною імпульсивністю**, якщо особа усвідомлювала суспільну небезпечність своїх дій, не передбачала настання суспільно-небезпечних наслідків свого діяння, хоча мала реальну можливість їх передбачити.

В літературі виділяють інші види умислу, окрім прямого та непрямого, які мають практичне значення та впливають на кваліфікацію. За часом виникнення і формування умисел може бути: заздалегідь обдуманий (коли виникнення умислу має місце за певний час до вчинення суспільно небезпечного діяння); такий, що виник раптово (тобто виникає не очікувано і відразу реалізується); а також його різновид – умисел у стані афекту (виникає раптово, внаслідок сильного душевного хвилювання, породжений протизаконним насильством або тяжкою образою з боку потерпілого). Залежно від спрямованості і ступеня конкретизації бажаних наслідків умисел може бути конкретизований (простий або альтернативний) та неконкретизований [99].

Вищезазначені види умислу, виділені в науковій літературі, є похідними від законодавчо закріплених (прямого та непрямого). Науковці вимушені були шукати вихід, та хоча б на теоретичному рівні пропонувати види умислу, які б охоплювали певні випадки психічного ставлення суб'єкта до злочину, упущені в Кримінальному законі. Так було запропоновано розподілити умисел за часом виникнення на заздалегідь обдуманий, раптово виниклий, а також його різновид – афектований.

Злочинна імпульсивність, в нашому розумінні, – це категорія умислу, яка б змогла вирішити проблему упорядкування існуючих в кримінальних правовідносинах психологічних явищ, які на даний момент ще не знайшли свого раціонального відображення в кримінальному законодавстві. При законодавчому

закріпленні злочинної імпульсивності, класифікація «за часом виникнення» також знайде своє місце в КК України, а саме: заздалегідь обдуманий умисел може бути наявний лише за вольового ставлення до злочину. Злочинній імпульсивності властива раптовість виникнення задуму вчинити злочин, а також найголовніша характеристика раптовості – швидкоплинність злочину. Афективний вид умислу, як різновид раптового, теж знаходиться в межах категорії «злочинна імпульсивність», якщо особа діяла з наявними у неї афективними станами.

Щодо врахування ознак злочинної імпульсивності в Особливій частині КК, А. М. Шабуніна пропонує виключити з назв і диспозицій статей Особливої частини КК слово «умисний» у всіх відмінках і родах. Це дозволить у разі відсутності вказівки в диспозиції статті на необережне діяння вважати аналізований злочин умисним або імпульсивним [168, с. 153].

Як і за вольового ставлення, при вчиненні імпульсивного злочину особа усвідомлює фактичну сторону суспільно небезпечного діяння, в рамках якого і лежить злочинний результат, який особа не передбачала, хоча мала реальну можливість та могла передбачити. Помістивши імпульсивні злочини з умисними в межах однієї статті, ми тим самим визначаємо для них загальні санкції, встановлені і для умисних злочинів. На нашу думку, така позиція є справедливою. А в кожному конкретному випадку суд буде призначати покарання в межах санкцій. Можливо, в деяких випадках він буде застосовувати покарання в мінімальних межах, оскільки ступінь обдуманості імпульсивного діяння набагато нижче ступеня обдуманості умисного.

З психологічної точки зору, при вивченні поведінки людини практично доводиться мати справу з двома видами власне дій (на відміну від рухів) – з вольовими та імпульсивними діями [141, с. 602]. Імпульсивний злочин виражає емоційну складову та залежить від психічного стану, в якому перебував суб'єкт під час його вчинення.

Тому вважається доцільним звернути увагу на можливість розгляду імпульсивності як емоційного стану, який може відноситись до інших обставин, що пом'якшують покарання та впливають на кваліфікацію злочину. Також варіантом може стати самостійний пункт в ч. 1 ст. 66, як «вчинення злочину імпульсивно»,

який поглинув би п. 7 ст. 66 КК «вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання...».

Імпульсивність можна розглядати як пом'якшуючу обставину, оскільки з кримінально-правової точки зору було б негуманним покладати на суб'єкта імпульсивного злочину (так само як і за вольового ставлення до своїх дій) вимогу передбачити наслідки своєї поведінки в той час, як вольовий критерій злочинної імпульсивності взагалі не включає такого передбачення [121, с. 153].

Ще раз наголосимо, що до психічних станів, які являються кримінально значимими та можуть за певних життєвих ситуацій підштовхнути до вчинення імпульсивних злочинів, ми відносимо психічні аномалії, які не виключають осудності (непсихотичного рівня), афективні стани (афективна реакція, сильне емоційне збудження, напруження, страх, фрустрація, фізіологічний афект, аномальний афект), та в деяких випадках стан сп'яніння (алкогольне та наркотичне).

Перші два психічних стани не повинні викликати заперечень, так як певною мірою звужують свідомість, тягнуть за собою особистісні зміни, які впливають на відхилення в поведінці, тим самим провокуючи вчинення злочинів.

Однак, на стані сп'яніння слід зупинитись більш детальноше. В науці немає однозначного вирішення питання віднесення станів сп'яніння до обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання. Деякі вчені категорично відносять стан сп'яніння до обставин, що обтяжують покарання (М. І. Бажанов, І. І. Карпець, Л. Л. Кругліков, І. М. Федорчук). Пом'якшувальною обставиною стан сп'яніння вважають В. М. Бурдін, В. І. Зубкова. Інші вчені наголошують, що, залежно від характеру злочину, в одних випадках стан сп'яніння обтяжує, в інших – пом'якшує покарання (Б. С. Бейсенов, А. А. Габіані).

Український законодавець також не займає категоричну позицію. Але однозначно, що стан сп'яніння не може визнатись судом пом'якшувальною обставиною через те, що ст. 67 КК України відносить до обставин, що обтяжують покарання, вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів. Разом з тим, за ч. 2 ст. 67 КК, суд за власним переконанням може не

вважати стан сп'яніння обтяжуючою обставиною. Таким чином, КК України дозволяє суду піти двома шляхами: 1) визнати стан сп'яніння обтяжуючою обставиною; 2) визнати стан сп'яніння нейтральним станом відносно до злочину, але навести мотиви такого рішення у вирокі.

Навряд чи на сьогоднішній день можна повністю раціоналізувати позицію законодавця щодо визнання стану сп'яніння лише обтяжуючою обставиною. В. М. Бурдін знаходить аж п'ять причин, які ставлять дану позицію під сумнів: 1) не зрозуміло, за яким критерієм визначати, які за характером злочину можуть бути обумовлені станом сп'яніння, який при цьому підвищує ступінь суспільної небезпеки, а які ні; 2) стан сп'яніння з психологічної точки зору може полегшити вчинення будь-якого злочину, незалежно від його характеру, дуже важко з процесуальної точки зору довести, що стан сп'яніння обумовив чи не обумовив вчинення конкретного злочину; 3) взагалі спірним є віднесення стану сп'яніння до обставин, які обтяжують покарання, адже обумовити вчинення злочину, зокрема підвищити агресивність, послабити соціальний контроль за своєю поведінкою, можуть не тільки психоактивні речовини, а й добровільне тривале безсоння, медитація, вплив атмосферних явищ, заняття єдиноборствами та ін.; 4) стан сп'яніння відповідно до законодавчого визначення п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України повинен визнаватися обставиною, яка обтяжує покарання, і в тих випадках, коли мало місце випадкове передозування медикаментами, яке викликало стан сп'яніння, коли особу призвели до стану сп'яніння шляхом насильства чи обману, або ж, коли особа опинилася у такому стані випадково, через незнання властивостей відповідних речовин; 5) держава не повинна одночасно заохочувати вживання окремих видів речовин, що викликають стан сп'яніння (йдеться про алкогольні напої) і в той же час посилювати кримінальну відповідальність за вчинення в такому стані злочинів. Про те, що держава зацікавлена у вживанні алкогольних напоїв, свідчить хоча б те, що дохідна частина бюджету значною мірою формується за рахунок надходжень, пов'язаних із виготовленням та продажем алкогольних напоїв; крім того, навіть на державних телеканалах успішно рекламуються алкогольні напої [18, с. 181-182].

Ми також наполягаємо, що стан сп'яніння не завжди повинен оцінюватись як обставина, що обтяжує покарання, а в деяких випадках має впливати на покарання в бік його пом'якшення, зокрема у випадку поодинокого вживання алкоголю особою, яка не має антисоціальної спрямованості, не відноситься до злісних та особливо злісних злочинців, але випадково вчинила злочин. Аргументуючи свою позицію, наведемо два цілком схожі випадки вчинення імпульсивних злочинів, які кваліфікувались за ст. 118 КК (умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця), де суб'єктом була особа у стані алкогольного сп'яніння.

Перший випадок:

Вироком Рівненського міського суду Рівненської області від 04 липня 2011 р. по справі №1-416\11 встановлено, що 13 грудня 2010 року, біля 02 години 00 хвилин, знаходячись у квартирі АДРЕСА_1, ОСОБА_3, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, з метою захисту свого життя і здоров'я від суспільно-небезпечного посягання ОСОБА_4, яке виразилось у застосуванні фізичного насильства у вигляді удару правою рукою в ліву поверхню грудної клітки, пошкодженні майки та штанів ОСОБА_3 з метою примусити останню вступити із нападником в статеві відносини, маючи умисел на протиправне заподіяння смерті іншій людині, заподіяла ОСОБА_4 тяжку шкоду, яка явно не відповідає небезпечності посягання та обставинці захисту і виразилась в умисному нанесенні останньому, за допомогою кухонного ножа, колото-різаного поранення лівої половини грудей з ушкодженням серця, що призвело до вираженої внутрішньої і зовнішньої кровотечі та масивної крововтрати, яке і стало безпосередньою причиною смерті ОСОБА_4, згідно висновку експерта №613/601 від 21 грудня 2010 року. Свою вину обвинувачена визнала та показала, що ОСОБА_4 почав приставати до неї та наполягати, щоб вона вступила з ним у статеві відносини. Вона була проти і попросила, щоб ОСОБА_4 не чіпав її. Однак ОСОБА_4 не зупинявся та продовжував свої дії. Після цього вона почала відштовхувати його від себе і встала із ліжка. ОСОБА_4 підвівся за нею і намагався покласти на ліжку. У результаті даної штовханини вона спиною та рукою вдарилась в двері та шафу. Після цього

вона вибігла та направила в іншу кімнату. За нею слідом пішов ОСОБА_4, який схопив її за майку, в яку вона була одягнена, та розірвав її по шву з лівої сторони, та розірвав бретельки. Побачивши це, ОСОБА_4 на декілька секунд заспокоївся, а вона відійшла в кінець кімнати, де стояв стіл, за яким вони вживали спиртне і почала кричати до ОСОБА_4, щоб він її не чіпав. Однак, він на її зауваження не реагував і підбіг до неї та взявши її, за що саме вона не пам'ятає (можливо за руки чи шию) намагався завести до кімнати в якій вони лежали на ліжку. У цей час вона побачила ніж, який лежав на столі. У подальшому вона відштовхнула ОСОБА_4 та побачивши, що він не реагує, а далі продовжує свої дії, взяла вищевказаний ніж у праву руку та сказала, щоб ОСОБА_4 не підходив до неї. Однак, ОСОБА_4 не слухав, а далі продовжував свої дії, а саме кинувся до неї. Коли потерпілий підбіг до неї, то вона намагаючись захиститись, розмахнулася ножем, але в цей момент ОСОБА_4 близько наблизився і вона заподіяла йому ножове поранення в ділянку лівої частини грудей. Побачивши кров, їй стало погано. Що трапилось після цього не пам'ятає. У подальшому вона викликала швидку допомогу. Через декілька хвилин приїхала швидка допомога, однак медикам хлопця врятувати не вдалось.

Обтяжуючою обставиною покарання підсудної суд визнав, у відповідності до ст. 67 КК України, вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння [32].

Другий випадок:

Вироком Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 18.09.2013 року по справі №695/1010/13-к встановлено, що обвинувачена ОСОБА_4, 15.12.2013 року, близько 20-30 год., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та знаходячись в будинку, де також перебував її колишній чоловік ОСОБА_8, перебуваючи під впливом повсякденних та систематичних знущань, образ та приниження гідності від останнього, будучи фізично слабшою і захищаючи своє життя та здоров'я від його протиправного посягання, яке виразилось в нанесенні їй безпосередньо перед вчиненням злочину легких тілесних ушкоджень, усвідомлюючи реальне посягання, в зв'язку з отриманням погроз застосування насильства, небезпечного для життя та здоров'я, з метою припинення незаконних дій з боку потерпілого, який насильно утримував ОСОБА_4 і наносив останній удари

кулаками рук в різні частини тіла, перевищуючи межі необхідної оборони діями, які явно не відповідають небезпечності посягання, завдала ОСОБА_8, який також перебував в стані алкогольного сп'яніння, один удар ножем в область правої передньої поверхні грудної клітки, чим спричинила останньому тілесні ушкодження, від чого настала смерть потерпілого. Вину не визнала та пояснила, що захищалась від потерпілого, який кричав, що «випустить зараз їй кишки». Вона дуже злякалася і почала від нього вириватися, відштовхувати його, намагаючись відчинити замок, двері та втекти. В момент, коли вона виривалась від ОСОБА_8, вона почула, як той ойкнув та заходився бігати по будинку. Вона відразу ж викликала швидку допомогу. **Обставин, що обтяжують покарання обвинуваченій, відповідно до ст. 67 КК України, судом не встановлено [26].**

Як бачимо, у двох подібних випадках з судової практики, в одному суд визнав стан алкогольного сп'яніння обтяжуючою обставиною, в іншому – ні. Ми вважаємо, що за такої ситуації злочину, коли суб'єкт був вимушений захищати ті чи інші права та свободи (у нашому випадку право на життя та здоров'я, статеву свободу та недоторканість), навіть перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, суд не повинен враховувати це обставиною, що обтяжує покарання, як це було зроблено в другому прикладі. Тому, коли ми говоримо про визнання стану сп'яніння пом'якшуючою обставиною, то маємо на увазі 1) не визнавати стан сп'яніння обтяжуючою обставиною; 2) застосовувати запропоновану нами пом'якшуючу обставину «вчинення злочину імпульсивно».

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ІМПУЛЬСИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

2.1. Особа, яка вчиняє імпульсивний злочин

Імпульсивний злочин як ситуативне діяння не формує особи злочинця в негативному її розумінні. Тому в підрозділі мова буде йти про осіб, що вчинили злочини з імпульсивними ознаками. Такі особи не мають усталеної антисоціальної спрямованості. Їх можна віднести до випадкового та ситуативного типу злочинців.

Про імпульсивних злочинців та їх поведінку згадував видатний юрист і психолог, професор С. В. Познишев. Вчений писав: «Імпульсивні злочинці зважуються на злочин без внутрішньої боротьби; і якщо відсутність моральної боротьби сама по собі не дає ще підстави зарахувати злочинця в розряд імпульсивних, то, визнавши злочинця імпульсивним за іншими даними, можна сміливо зробити висновок, що у нього не було перед злочином внутрішньої, моральної боротьби» [113, с. 130].

С. В. Познишев виділяв ознаки імпульсивних злочинців, а саме: здатність діяти за імпульсами, які безпосередньо народжуються з живих антиципацій відомих відчуттів, – заради того, щоб усунути те, що доставляє неприємні відчуття, або отримати приємні відчуття від самого процесу вчинення злочину, або від його плодів. Одночасно вчений розрізняв два типи імпульсивних злочинців.

Перший тип – злочинці з обмеженою або частковою імпульсивністю, – мають схильність нерозбірливо добувати собі певні приємні почуття, керуючись одними міркуваннями особистої зручності і ризику. У них немає таких комплексів морального і соціального характеру, які могли б послужити джерелом імпульсів до задоволення цієї схильності відповідно до моральної та соціальної оцінки способів її задоволення.

Другий тип – злочинці з широкою або повною імпульсивністю, – здатні задовольняти в формах імпульсивних злочинів набагато ширше коло потреб, ніж злочинці першого типу. Їх нахил до злочину складніший за своєю структурою,

звичайно важче піддається впливу і являє собою більш широкий базис для злочинної діяльності. В них помітна вже схильність до способу життя, який більш-менш різко ухиляється від нормального і пристосований до того, щоб доставляти суб'єкту ті почуттєві задоволення, до яких він схильний [113, с. 131-132].

Щодо особливостей даного типу особи злочинця професор М. В. Костицький пише, що він характеризується домінуючою роллю у вчиненому злочині криміногенної, конфліктної ситуації, значним впливом віктимної поведінки потерпілого і несприятливого збігу обставин. Злочин у цього типу особи перебуває в протиріччі з усією її попередньою поведінкою, соціальними і ціннісними орієнтаціями, життєвою позицією, суспільно-корисною її діяльністю. У вчиненому злочині проявляються приховані іноді навіть від самого суб'єкта дефекти його моральної і правової свідомості, недоліки і упущення виховання, соціалізації [65, с. 18].

Особа, яка вчиняє імпульсивний злочин в несприятливій провокуючій ситуації, як правило, не характеризується стійкими антисуспільними поглядами. Одночасно такій особі характерна відсутність стійких моральних принципів, в результаті чого вона піддається впливу випадково сформованої криміногенної ситуації. Такий злочинець приймає рішення вчинити злочин тому, що не володіє стриманістю, необхідною для подальшого обдумування свого вчинку в умовах емоційного напруження. Злочин в такому випадку не є закономірним проявом особистості, й одночасно не може змінити загальної тенденції її розвитку. Імпульсивні злочинні акти являються поодинокими, а тому не можуть залишити в свідомості особи досвіду злочинної діяльності, про що свідчить досить великий відсоток імпульсивних злочинних актів, вчинених вперше.

Імпульсивний тип злочинців серед інших (екстазмічного, диспозиційного, аномістичного та конформного) виділяє В. В. Міцкевич. Імпульсивний тип включає осіб, які вчинили злочини під впливом стимулів, викликавших у них поведінкову реакцію, майже не контрольовану і не керовану свідомістю. Імпульсивні реакції відображають наявну у злочинців латентну готовність до вчинення злочину, розгальмовану і актуалізовану у кримінальній ситуації в результаті перенесеного

ними нервово-психічного збудження (раптово виниклих негативних емоцій і почуттів, дистресових станів, проявів фізіологічного або патологічного афекту), найчастіше під впливом алкоголю або наркотиків. Спектр вчинюваних імпульсивними типами злочинів досить широкий, але здебільшого містить насильницькі злочини: кримінально-карані хуліганства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, вбивства та ін. Основою злочинної поведінки при цьому виступають спонтанно виниклі квазі- та соціально неприйнятні потреби особистості [101, с. 5].

Імпульсивні злочини дозволяють виділити імпульсивних злочинців як тип, з властивим лише йому переліком ознак. Даний перелік повинен включати в себе не тільки психолого-психіатричні атрибути, але й моральні та соціологічні риси, без яких повна кримінологічна картина неможлива. До останніх слід віднести, наприклад, соціально-демографічні дані, рольові особливості і т. д. У імпульсивних злочинців переважають нормальні психічні явища і процеси (окрім осіб з психічними аномаліями), а тому такі особи зберігають в основному свої соціальні зв'язки, в переважній більшості випадків вони працездатні, дієздатні і осудні.

Охарактеризуємо наступні кримінологічно значущі ознаки осіб, що вчинили імпульсивні злочини: соціально-демографічні, кримінально-правові, психолого-психіатричні.

Соціально-демографічна характеристика включатиме: вік, рівень освіти, соціальний та сімейний стан.

Кримінально-правова характеристика ґрунтується на правових категоріях, таких як вид злочину, співучасть, рецидив. Також вважається доцільним в межах кримінально-правової характеристики навести деякі дані, які характеризують об'єктивну сторону злочину (місце, спосіб, знаряддя злочину та пом'якшуючі обставини). Це дозволить більш повно зрозуміти характерну специфіку осіб, які скоюють саме імпульсивні злочини.

Психолого-психіатрична характеристика злочинця дає можливість розкрити дію безпосередніх причин і умов, що впливають на злочинну поведінку особистості, таких як психічні аномалії, афективні стани та психологічні характеристики, властиві даній категорії злочинців.

Видається доцільним наводити вищезазначені характеристики осіб окремо за видами імпульсивних злочинів, одночасно спостерігаючи певні їх тенденції.

Почнемо з **імпульсивних злочинів, що вчиняються в стані алкогольного сп'яніння**. Такі злочини, як показало наше дослідження, є найбільш розповсюдженими серед імпульсивних.

Соціально-демографічні ознаки.

Статевий розподіл показав:

Серед 313 випадків **імпульсивних злочинів у стані алкогольного сп'яніння**, чоловіками було вчинено 184 (58,7%), жінками – 129 (41,3%).

Серед 129 випадків **імпульсивних злочинів, які вчинили особи з психічними аномаліями**, чоловіками було вчинено 93 (72%), жінками – 36 (28%).

Серед 70 випадків **імпульсивних злочинів, які вчинили особи з афективними станами**, чоловіками було вчинено 29 (41,4%), жінками – 41 (58,6%).

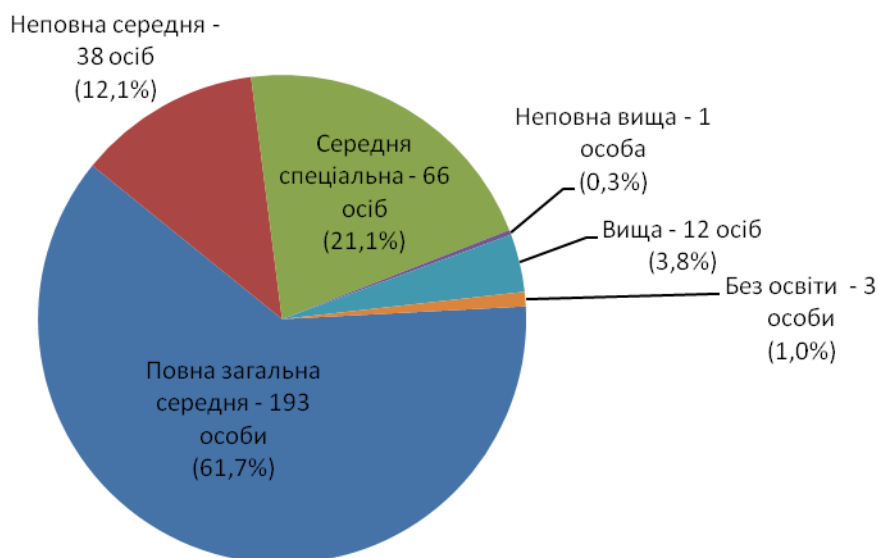
Серед 48 випадків **імпульсивних злочинів, які вчинили особи з аномальним афектом**, чоловіками було вчинено 27 (56,3%), жінками – 21 (43,7%).

Простежується, що імпульсивні злочини в стані алкогольного сп'яніння з психічними аномаліями та з аномально-афективними станами більше вчиняли чоловіки. Жінки переважають лише серед злочинів з афективними станами, що закономірно для сфери сімейного побуту, де афект формується під впливом негативних обставин сімейних відносин (цьому сприяє більша вразливість емоційно-вольової сфери, притаманна жінкам).

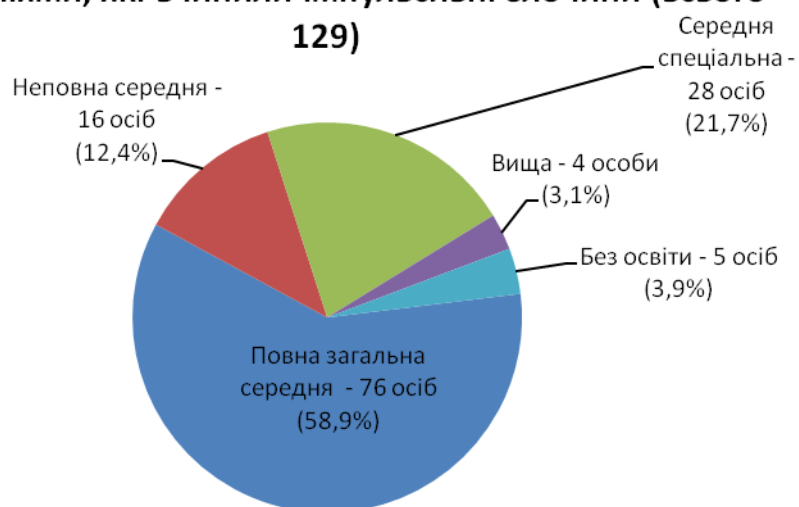
Освіта. Одним з важливих компонентів формування особистості є освіта. Освітній рівень прямо пов'язаний з формуванням правил поведінки в суспільстві, а тому впливає на людські потреби, інтереси, звички, ціннісні орієнтації, а також і на форми реагування в конкретних життєвих ситуаціях. Тим самим він накладає істотний відбиток на поведінку індивідуума в суспільстві. Тому інформація про рівень освіти імпульсивних злочинців має істотний кримінологічний інтерес.

Зобразимо освітній рівень осіб, що вчинили імпульсивні злочини, за допомогою діаграм (1-4).

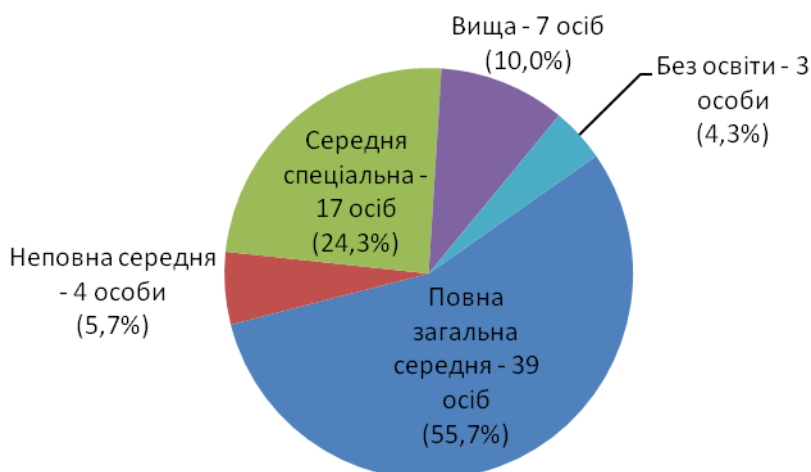
Діаграма 1. Освітній рівень осіб, які вчинили імпульсивні злочини у стані алкогольного сп'яніння (всього 313)

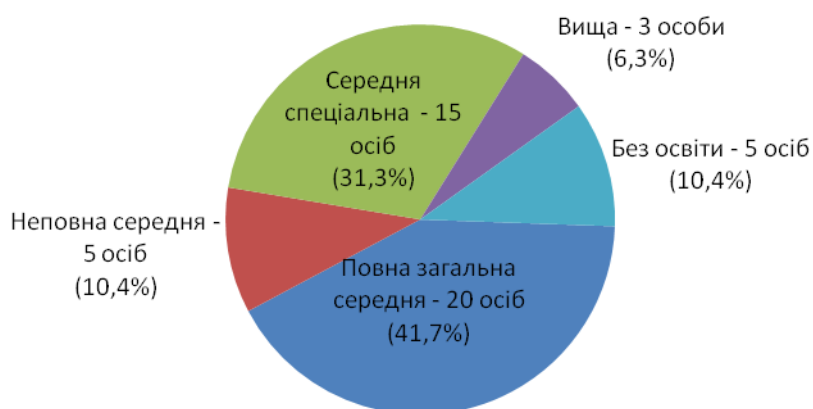
Діаграма 2. Освітній рівень осіб з психічними аномаліями, які вчинили імпульсивні злочини (всього 129)

Діаграма 3. Освітній рівень осіб, які вчинили імпульсивні злочини з афективними станами (всього 70)

Діаграма 4. Освітній рівень осіб, що вчинили імпульсивні злочини з аномальним афектом (всього 48)

Дослідження показало, що імпульсивні злочинці не відрізняються високим рівнем освіти. У більшості випадків (50-60%) рівень освіти імпульсивних злочинців тяжіє до середнього. В 20-30% випадків зустрічалась середня спеціальна освіта. Біля 10% – неповна середня освіта. Значно рідше (в середньому 5%) особи мали вищу освіту. Однак імпульсивні злочинці з афективними станами вищу освіту мали у 10% випадків.

Соціально-рольові характеристики. Особливе кримінологічне значення має ознака, яка відбиває місце особи, що вчинила злочин, у суспільстві, її соціальний статус. Йдеться про вид зайнятості під час вчинення злочину [81, с. 100].

Дослідження вироків показало, що особи, які вчинили імпульсивні злочини, мають наступні характеристики **соціального стану**.

Імпульсивні злочини у стані алкогольного сп'яніння (всього 313) вчинили:

Непрацюючих – 237 осіб (75,7%); працевлаштованих – 68 осіб (21,7%); пенсіонерів – 8 осіб (2,6%).

Серед імпульсивних злочинців з психічними аномаліями (всього 129):

Непрацюючих – 105 осіб (81,4%); працевлаштованих – 18 осіб (13,9%); пенсіонерів – 6 осіб (4,7%).

Імпульсивні злочини з афективними станами (всього 70):

Непрацюючих – 36 осіб (51,5%); працюючих – 22 особи (31,4%); пенсіонерів – 12 осіб (17,1%).

Серед імпульсивних злочинців з аномальним афектом (всього 48):

Непрацюючих – 32 особи (66,7%); працюючих – 11 осіб (22,9%); пенсіонерів – 5 осіб (10,4%).

Таким чином, в середньому біля 70-75% злочинців були не працевлаштованими. Безробітні особи досить широко представлені серед осіб, що вчинили імпульсивні злочини.

Сімейний стан імпульсивних злочинців має наступні показники:

Серед осіб, які вчинили імпульсивні злочини у стані алкогольного сп'яніння:

Одружених – 102 особи (33%); неодружених, в т.ч. розлучених – 211 осіб (77%).

Серед осіб з психічними аномаліями, які вчинили імпульсивні злочини:

Одружених – 45 (34,9%); неодружених, в т.ч. розлучених – 84 (65,1%).

Серед осіб, які вчинили імпульсивні злочини з афективними станами:

Одружених – 31 особа (44,3%); неодружених, в т.ч. розлучених – 39 осіб (55,7%).

Серед осіб, які вчинили імпульсивні злочини з аномальним афектом:

Одружених – 16 (33,3%); неодружених, в т.ч. розлучених – 32 (66,7%).

Отже, до 70% осіб, що вчинили імпульсивні злочини, не перебували в сімейних відносинах. Значна частина з них розлучена.

Кримінально-правова характеристика ґрунтується на правових категоріях, таких як вид злочину, співучасть, рецидив. Вважається доцільним в межах кримінально-правової характеристики навести деякі дані, які характеризують об'єктивну сторону злочину (місце, спосіб та знаряддя злочину, пом'якшуючі обставини). Це дозволить більш повно зрозуміти характерну специфіку осіб, які скоюють саме імпульсивні злочини.

Спочатку наведемо дані, що стосуються кримінально-правової характеристики всіх видів імпульсивних злочинів, після чого зробимо відповідні висновки.

Зупинимо свою увагу на **імпульсивних злочинцях, які вчинили злочини у стані алкогольного сп'яніння (всього 313).**

Таблиця 1. Вид злочинів, що вчинили злочинці у стані алкогольного сп'яніння

Стаття Особливої частини КК, за якою кваліфіковано злочин	Кількість осіб, що вчинили злочин
115 «Умисне вбивство»	92
118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»	22
121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»	121
124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»	78

Рівень рецидиву: вперше вчинили злочин, раніше не судимі 285 осіб (91,1%). Судимих виявлено 26 осіб (8,3%). Судимих більше 1 разу – 2 особи (0,6%).

Місце злочину: в житлових приміщеннях (будинки, квартири) імпульсивні злочини вчинили – 284 особи (91%); на вулицях (в т.ч. парки, сквери) – 24 особи (7,7%); в розважальних закладах (кафе, бари і т.д.) злочини вчинило 5 осіб (1,3%).

Спосіб злочину: 1 удар – 250 осіб (79,9%); кілька ударів – 57 осіб (18,1%); удушення – 2 особи (0,6%); кидання – 3 особи (1%); постріл – 1 особа (0,4%).

Знаряддя злочину: ніж – 271 (86,5%); руки (кулаки) – 27 осіб (8,5%); дерев'яні бруски та палки – 4 (1,2%); рушниця – 1 (0,4%); пусті пляшки – 2 (0,6%); інші побутові предмети (сокира, молоток, лопата, викрутка, коса) – 8 (2,8%).

Перейдемо до **кримінально-правової характеристики імпульсивних злочинців з психічними аномаліями (всього 129).**

Таблиця 2. Вид злочинів, що вчинили злочинці з психічними аномаліями

Стаття Особливої частини КК, за якою кваліфіковано злочин	Кількість осіб, що вчинили злочин
115 «Умисне вбивство»	73
117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»	2
118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»	9
121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»	42
124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»	3

Рівень рецидиву: раніше не вчиняли злочинів та не були судимі 111 осіб (86,1%). Судимих виявлено 15 осіб (11,6%). Судимих більше 1 разу – 3 особи (2,3%).

Місце злочину: в житлових приміщеннях (будинки, квартири) імпульсивні злочини вчинили – 116 осіб (89,9%); на вулицях (в т.ч. парки, сквери) – 12 осіб (9,3%); в розважальних закладах (кафе, бари і т.д.) злочин вчинила 1 особа (0,8%).

Спосіб злочину: 1 удар – 87 осіб (67,4%); кілька ударів – 38 осіб (29,4%); удушення – 3 особи (2,4%); постріл – 1 особа (0,8%).

Знаряддя злочину: ніж – 100 (77,5%); руки (кулаки) – 13 осіб (10%); дерев'яні бруски та палки – 6 (4,5%); пістолет – 1 (0,8%); приклад рушниці – 1 (0,8%); пусті пляшки – 2 (1,6%); інші побутові предмети (сокира, молоток, монтировка, коса) – 6 (4,8%).

Щодо кримінально-правової характеристики **імпульсивних злочинців, які вчинили злочини з афективними станами (всього 70).**

Таблиця 3. Вид злочинів, що вчинили злочинці з афективними станами

Стаття Особливої частини КК, за якою кваліфіковано злочин	Кількість осіб, що вчинили злочин
---	-----------------------------------

115 «Умисне вбивство»	4
116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання»	31
117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»	2
118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»	1
121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»	6
123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»	10
124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»	16

Рівень рецидиву. Раніше не вчиняли злочинів та не були судимі 67 осіб (95,7%). Судимих виявлено 3 особи (4,3%).

Місце злочину: в житлових приміщеннях (будинки, квартири) імпульсивні злочини вчинили – 51 особа (72,9%); на вулицях (в т.ч. парки, сквери) – 16 особи (22,9%); військова частина – 1 особа (1,4%); в розважальних закладах (кафе, бари і т.д.) злочини вчинили 2 особи (2,8%).

Спосіб злочину: 1 удар – 33 особи (47,2%); кілька ударів – 29 осіб (41,4%); удушення – 2 особи (2,8%); постріл – 6 осіб (8,6%).

Знаряддя злочину: ніж – 40 (57,1%); руки (кулаки) – 13 осіб (18,9%); дерев'яні бруски та палки – 4 (5,6%); вогнепальна зброя – 6 (8,6%); пусті пляшки – 1 (1,4%); інші побутові предмети (сокира, молоток) – 6 (8,4%).

Щодо кримінально-правової характеристики **імпульсивних злочинців з аномальним афектом (всього 48).**

Таблиця 4. Вид злочинів, що вчинили злочинці з аномальним афектом

Стаття Особливої частини КК, за якою кваліфіковано злочин	Кількість осіб, що вчинили злочин
115 «Умисне вбивство»	14
116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання»	21
118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»	4
121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»	1

123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»	5
124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»	3

Рівень рецидиву. Раніше не вчиняли злочинів та не були судимі 46 осіб (95,8%). Судимих виявлено 2 особи (4,2%).

Місце злочину: в житлових приміщеннях (будинки, квартири) імпульсивні злочини вчинили – 40 осіб (83,3%); на вулицях (в т.ч. парки, сквери) – 7 осіб (14,6%); в розважальних закладах (кафе, бари і т.д.) злочини вчинила 1 особа (2,1%).

Спосіб злочину: 1 удар – 30 осіб (83,3%); кілька ударів – 17 осіб (14,6%); удушення – 1 особа (2,1%).

Знаряддя злочину: ніж – 33 (68,6%); руки (кулаки) – 5 осіб (10,4%); дерев'яні бруски та палки – 3 (6,3%); пусті пляшки – 1 (2,1%); інші предмети (сокира, молоток, дверний ключ, осколок вікна) – 6 (12,6%).

Таким чином, дослідивши кримінально-правові ознаки імпульсивних злочинів, можна підсумувати, що в середньому рівень рецидиву є невисоким – 90% осіб не були раніше судимі, що свідчить про низьку антисоціальну спрямованість злочинців. Проаналізувавши деякі об'єктивні ознаки злочинів, а саме місце, спосіб та знаряддя, можемо зробити висновок, що значна частина імпульсивних злочинів вчиняється за місцем проживання злочинців, тобто в сімейно-побутовій сфері (в середньому 90% випадків). Спосіб (нанесення одного удару – в середньому 70% випадків) та знаряддя злочину свідчать про неодноразово згадану швидкоплинність ситуації злочину. З дослідження відмічено миттєвість підбору знарядь злочину – найчастіше тих, які найшвидшим чином попались під руку злочинцям. Кухонний ніж було використано в середньому в 80% випадків, що цілком узгоджується з сімейно-побутовою сферою вчинення злочинів.

Соціально-психологічна характеристика злочинця дає можливість розкрити дію умов, що впливають на злочинну поведінку особистості, таких як

психічні аномалії, афективні стани та психологічні характеристики, властиві даній категорії злочинців.

Ще раз слід наголосити, що висновки про наявність стану алкогольного сп'яніння, психічних аномалій та афективних станів робились, виходячи з результатів психолого-психіатричних та наркологічних експертиз, результати яких містяться у досліджених вироках.

Зупинимось на **соціально-психологічній характеристиці осіб, які вчинили злочини у стані алкогольного сп'яніння.**

З дією алкоголю пов'язано вчинення трьох виділених нами видів імпульсивних злочинів:

1) злочини у стані простого (непатологічного) алкогольного сп'яніння, вчинені особами без ознак алкоголізму;

2) злочини осіб з психічними аномаліями, які поєднані зі станом простого алкогольного сп'яніння; тут окремо слід виділити психічну аномалію – хронічний алкоголізм, при якому настають серйозні особистісні зміни в характері, вольовій і емоційній сферах;

3) злочини осіб з аномальним афектом (мається на увазі діагностування у особи афективного стану наряду зі станом алкогольного сп'яніння при вчиненні злочину, а деколи одночасно з психічними аномаліями).

Відзначимо, що переважна частина імпульсивних злочинів вчинялась особами у стані простого алкогольного сп'яніння (313 випадків з 560, тобто 55,9%).

Очевидно, що зараз мова буде йти про осіб, які мають відношення до першої групи злочинів (у стані простого алкогольного сп'яніння). Насильницькі злочини, пов'язані з цим явищем, нерідко відрізняються жорстокістю, безглуздістю, низовиною і мізерністю мотивів, що посилює тяжкість злочинних дій і їх наслідків [164, с. 156].

У стані фізіологічного сп'яніння повністю не спотворюється сприйняття навколишнього світу і об'єктивної реальності, так як відбувається лише деяке тимчасове порушення психічної діяльності, прямо протилежне патологічному сп'янінню. Отже, при фізіологічному сп'янінні хоча і послаблюється

функціонування гальмівних процесів, і втрачається контроль над своєю поведінкою, однак у п'яного суб'єкта не тільки зберігається безпосередній контакт з навколишнім середовищем, але його дії і вчинки носять вмотивований характер, як у будь-якої нормальної і тверезої людини [109].

У загальній сукупності проблем, що виникають у зв'язку із вживанням алкоголю, центральне місце посідає проблема соціальної, моральної деградації. Моральна деформація особи п'яниці слугує джерелом протиправної поведінки. Алкогольне сп'яніння придушує моральні та психічні регулятори людської поведінки, які доволі часто виступають безпосередньою причиною злочину.

Причини, які визначають взаємозв'язок між пияцтвом, алкоголізмом та інтенсивністю злочинної поведінки особи, так би мовити, лежать на поверхні:

- 1) у стані сп'яніння знижується можливість особи контролювати свої дії;
- 2) вчинення злочинів стимулює алкогольна деградація особистості та пов'язаний з нею спосіб життя;
- 3) неадекватна поведінка п'яниць провокує та загострює конфлікти тощо.

Непомірне споживання алкогольних напоїв сприяє загальному зниженню морального й інтелектуального рівня осіб, полегшує і прискорює виникнення злочинного наміру, а також зумовлює переважання негативних, антисоціальних мотивів над почуттям відповідальності за законом, сприяє егоїстичним, цинічним проявам, що, зрештою, завершується формуванням наміру до вчинення злочину [133].

Психолого-психіатричні ознаки осіб з психічними аномаліями, що вчиняють імпульсивні злочини.

Всі межові стани є девіантними та віктимними. Всі вони пов'язані з нестійкістю всіх сторін психічної регуляції і зводяться більшою мірою до наступних особливостей: слабкість нервової системи, неприйняття навколишнього середовища, озлобленість, підвищена агресивність, збудливість, імпульсивність, образливість, жорстокість, схильність до конфліктних взаємодій, високий рівень самооцінки, підвищена нервово-психічна виснаженість, лабільність, часта зміна настрою, вольова і інтелектуальна обмеженість. Всі ці ознаки ведуть за собою деформацію

поведінки людини, нездатність адекватно оцінювати ступінь небезпеки в криміногенній ситуації, приймати правильні рішення, сприймати реальну обстановку.

Підвищена імпульсивність, неволодіння раціональними моделями поведінки в екстремальних ситуаціях, залежність від них, особистісна схильність до конфліктної поведінки, підвищена агресивність і тривожність, завищений рівень домагань часто властиві особам з психічними аномаліями [56, с. 78].

Всього виявлено 129 осіб з психічними аномаліями, що вчинили імпульсивні злочини. Серед них значна частина – 113 осіб (87,6%) перебували у стані алкогольного сп'яніння; у 16 (12,4%) осіб були діагностовано лише психічні аномалії.

Детальніша інформація з приводу видів психічних аномалій та конкретних складів імпульсивних злочинів міститься у Додатку 3.

Психолого-психіатричні ознаки осіб, що вчиняють імпульсивні злочини з афективними станами (табл.5)

Виявлено 70 осіб з 560, що складає 12,5%.

Таблиця 5. Вид злочину та афективний стан, при якому вчинено злочин

Стаття	Виявлений експертом-психологом афективний стан	Кількість осіб
115	емоційне збудження	3
	емоційна напруга	1
116	фізіологічний афект	20
	емоційна напруга	6
	кумулятивний афект	3
	емоційне збудження (фрустрація)	2
117	гостра реакція на стрес	1
	емоційне напруження (стрес)	1
118	емоційне збудження	1
121	емоційна напруга	3
	емоційне збудження	2
	стрес	1
123	фізіологічний афект	7
	емоційне збудження	2
	кумулятивний афект	1
	фрустрація	1
124	емоційна напруга	8
	емоційне збудження	5
	стрес	1
	фрустрація	1
	Всього:	70

Психолого-психіатричні характеристики осіб, які відносяться до групи аномального афекту.

Виявлено 48 осіб з 560, що складає 8,6%.

Зобразимо у вигляді таблиці (таблиця 6) види злочинів та осіб з аномальним афектом, що їх вчинили.

Таблиця 6

Вид аном. афекту	Аномальний афект, що розвинувся у осіб з психічними аномаліями			Аномальний афект, що розвинувся в стані сп'яніння		Аномальний афект, що розвинувся у осіб з психічними аномаліями наряду зі станом алкогольного сп'яніння		
Стаття	Виявлений афективний стан	Виявлена психічна аномалія	К-ть осіб	Виявлений афективний стан	К-ть осіб	Виявлений афективний стан	Виявлена психічна аномалія	К-ть осіб
115				емоційна напруга	6			
				емоційне збудження	3			
				збудження, страх, фрустрація	4			
				фізіологічний афект	1			
116	емоційне збудження	легкі когнітивні порушення в результаті церебрального атеросклерозу	1	фізіологічний афект	9	фізіологічний афект	легка розумова відсталість	1
	емоційне збудження	органічне ураження головного мозку	2	страх	1	фізіологічний афект	органічне ураження головного мозку	1
	емоційне напруження	органічне ураження головного мозку	1	емоційна напруга, фрустрація	1			
	фізіологічний афект	органічний розлад особистості в результаті черепно-мозкової травми	1	емоційна напруга	3			
118				емоційне збудження	2	емоційне збудження (стрес)	психопатія збудженого типу	1
				фрустрація	1			
121				емоційний стрес мобілізуючої форми	1			
123	емоційна напруга	органічне ураження головного мозку з емоційно-вольовими розладами	1					
	фізіологічний афект	органічний розлад особистості внаслідок ЧМТ, двостороння приглуховатість, потребує ПЗМХ	1					
	фізіологічний афект	органічний розлад особистості внаслідок ЧМТ	1					
	емоційна напруга	розлади адаптації у вигляді змішаної тривожно-депресивної реакції	1					
	емоційне збудження	розлад особистості емоційно нестійкого	1					

		типу, імпульсивний варіант, обтяжений алкоголізацією							
124				Страх	1	Емоційне напруження	органічний астенічний розлад	1	
				Аномальний афект	1				
		Всього:	10		Всього	34		Всього	4

За результатами психологічних експертиз із розглянутих вироків можемо зробити свого роду психологічний портрет осіб, що вчиняють імпульсивні злочини. Це особи, здатні до здійснення вчинків за першим спонуканням, володіють зниженим рівнем критичних та прогностичних здібностей, морально-етичних якостей, порушення динаміки (гальмування) психічних процесів, мають схильність до акумуляції афективних переживань, непередуманості поведінки, деструктивного способу вирішення конфліктів, невисокий рівень інтелекту, легко піддаються ситуаційно обумовленому стану емоційної напруги, що полегшує реалізацію імпульсивних, випадкових, непередуманих вчинків. Для них характерним є зниження самоконтролю, фрагментарність сприйняття, обмежена змога довільної регуляції своїх дій, звуження свідомості на психотравмуючому об'єкті, емоційна лабільність, дратівливість, а також різке зниження інтелектуального і вольового контролю поведінки з порушенням здатності до прогнозування своїх дій.

2.2. Детермінанти імпульсивних злочинів

Детермінація – узагальнена категорія, направлена на вияв залежності одних явищ від інших.

Детермінація злочинності – це сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку обумовлюють кримінальну форму поведінки у суспільстві [72, с. 72].

Говорячи про загальну взаємозалежність та взаємодію всіх речей, об'єктів, явищ і процесів, у підходах до розуміння причинності поведінки людини, науковцям властиво обирати одну з трьох парадигм:

1) ситуативний детермінізм – поведінка людини визначається ситуацією (соціальний контекст стимулює чи обмежує поведінку людини);

2) особистісний детермінізм – пов’язаний з пріоритетністю особистісних характеристик над ситуативними у поведінці людини;

3) ситуативно-особистісний детермінізм, який розглядає поведінку людини, як і результат взаємодії та взаємозалежності особистісних та ситуативних детермінант [85, с. 239; 144, с. 123].

Загальновідомо, що причинна обумовленість як людської поведінки, так і злочинності зводиться, в кінцевому результаті, до взаємодії особи і оточуючого середовища. Деякі науковці мають на це альтернативну точку зору. Зокрема, слід відзначити думку канадського і американського психолога українського походження Альберта Бандури, який є розробником потрібної моделі обумовленості поведінки людини. Дана модель була названа «реципрокним детермінізмом» (Reciprocal Determinism), що передбачає вплив на поведінку трьох перемінних: навколишнє середовище, індивідуальні характеристики та сама поведінка. Ці три фактори не однаково впливають на людську поведінку, а діють відносно, в залежності від певної життєвої ситуації. Середовищний компонент реципрокного детермінізму складається з фізичного оточення людини, яке містить потенційно підсилювальні подразники, включаючи обстановку. Навколишнє середовище впливає на інтенсивність і частоту поведінки, як і сама поведінка може вплинути на навколишнє середовище. Індивідуальний компонент включає в себе всі характеристики, які були отримані людиною в минулому. Особистісні та пізнавальні фактори відіграють важливу роль у поведінці людини, включаючи всі очікування людини, вірування та унікальні особливості особистості. А поведінка, яка також включена в модель реципрокного детермінізму, є окремим його елементом, що впливає і на навколишнє середовище, і на особистісні характеристики у будь-який конкретний час або ситуацію [176].

Детермінанти імпульсивних злочинів можна розподілити на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх детермінант слід віднести мотивацію злочинної поведінки, яка нерозривно пов’язана із зовнішніми детермінантами, а саме з впливом на злочин конкретної життєвої ситуації. Суттєвий вплив на розвиток криміногенної ситуації здійснює поведінка жертви та її особистісні якості [64].

По суті можна припустити, що імпульсивні злочини детермінуються всією логікою розвитку особистості, вже в процесі її становлення проявляючись в негативізмі, підвищеній вразливості, емоційності, невротизації та психопатизації.

Отже поведінка людини, в тому числі й імпульсивна, виходить з її індивідуальних характеристик, а також визначається навколишнім середовищем через зовнішні події та подразники.

Детермінанти імпульсивних злочинів характеризуються різноманітними криміногенними факторами, особливістю яких є ситуативність злочину наряду з психічним станом особи, яка вчиняє злочин.

Як вже відзначалось, виходячи з сукупності криміногенних явищ та процесів, які є джерелом міжособистісних конфліктів, імпульсивні злочини можна об'єднати в дві групи: сімейно-побутові та ситуативно-обумовлені. В межах даної класифікації, на нашу думку, найбільш доцільно вести пошук специфічних детермінант імпульсивних злочинів.

Імпульсивні злочини сімейно-побутового характеру обумовлені тривалими стійкими або періодичними міжособистісними конфліктами, які мають криміногенний характер. В основі конфлікту часто полягають тривалі сутички його учасників з приводу матеріальних або духовних потреб. Зовнішніми проявами таких конфліктів є сварки через аморальну поведінку учасників конфлікту, матеріальні та житлові негаразди, ревності та інші сімейно-побутові проблеми. За даними нашого дослідження, близько 80% імпульсивних злочинів стали результатом сварок, бійок, провокацій з боку потерпілих осіб та оточення. Також нами виявлена певна закономірність імпульсивних злочинів – перехід від звичайних сварок до нанесення різного роду тілесних ушкоджень та вбивств.

Імпульсивні ситуативно-обумовлені злочини переважно є результатом сумнівного вибору місць відпочинку та проведення вільного часу з малознайомими особами. Нерозвиненість закладів культури та відпочинку, особливо у сільській місцевості, породжує заміщення пріоритетів, як правило, в бік безцільного марнування часу, непомірного вживання алкогольних напоїв у випадкових місцях. Погані житлові умови, безробіття, низький рівень соціально-економічного

забезпечення посилюють психічне навантаження і напруження, є причиною виникнення психічних аномалій, невротизації суспільства. Значна конфліктність, збудливість, агресивність перетворюють осіб на злочинців або жертв імпульсивних злочинів.

Особистість будь-якої людини формується в процесі її діяльності на підставі соціального і біологічного спадкування. Соціальне спадкування означає засвоєння індивідом створених попередніми поколіннями культурних, моральних і правових цінностей, традицій, звичаїв, а також інших правил поведінки. Біологічне спадкування здійснюється на підставі передачі народженому організму генетичної програми, за допомогою якої відбувається не тільки побудова тіла, але й біологічно обумовлені особливості психіки: темперамент, задатки, інтелект, тип нервової системи, а також спадкоємні хвороби, у тому числі і психічні [93, с. 76].

Тому, говорячи про детермінанти імпульсивних злочинів, ми не можемо оминати проблему розмежування біологічного та соціального в поведінці особи. Від біологічних характеристик людини залежить, що саме вона засвоїть від середовища, в якому перебуває і розвивається. Її біологічні особливості мають важливе значення для вибору нею лінії поведінки, вони можуть визначити підвищену схильність до злочинної (антисуспільної) реакції на конкретну обстановку і, при подальшому закріпленні загалом, сформулювати стереотип особистості та постійну лінію поведінки [90, с. 27-28].

Досліджуючи теорії індивідуальної злочинної поведінки та звертаючись до проблеми біологічного і соціального в поведінці злочинця, С. Ю. Лукашевич разом зі співавторами зазначає, що жодну з теорій дослідження природи злочинної поведінки та її причини не можна визнати домінуючою. Не можна однозначно сказати, що поведінка детермінується лише одним фактором (соціальним або біологічним), у своєму взаємозв'язку вони утворюють особистість. Очевидно, варто прислухатися до наукових пропозицій окремих прибічників біологічного підходу про визнання наявності біологічних аномалій злочинця, які знижують рівень засвоєння ним соціальних норм. Це дозволить максимально індивідуалізувати

профілактичний вплив на різні категорії злочинців, що, в кінцевому розрахунку, приведе до підвищення ефективності запобігання злочинності взагалі [90, с. 30-31].

Особистість – це система психічних процесів, станів і властивостей, які виникають, з одного боку, внаслідок соціалізації, під впливом виховання і середовища, а з іншого боку – у результаті перетворень уроджених внутрішніх умов організму, що управляють діяльністю людини, впливаючи на вибір нею різних способів поведінки. З точки зору діалектико-матеріалістичного розуміння, особистість завжди виступає як конкретна людина, що характеризується соціально-психологічними і біологічними особливостями, які виступають у єдності і визначають програму, і змістовну сторону її поведінки. Особистість формується під впливом єдиного потоку біологічної і соціальної інформації, і в більшості випадків неможливо визначити головний провідний фактор, оскільки все взаємозалежно. Отже, у людині концентрується й у певних рамках взаємодіє біологічна і соціальна інформація. В свою чергу, внутрішнє відображення зовнішнього миру і відповідна реакція кожної особистості специфічна, як і увесь внутрішній світ людини, хоча він і соціально детермінований. Деякі сторони внутрішнього миру людини, її психологічного складу у більшій мірі обумовлені біологічною природою [93, с. 77-78].

Соціальні імпульси самі по собі не в змозі породити злочинця. Вони можуть тільки створити необхідні для цього умови. Лише зважаючи на психофізіологічні особливості особистості, що можуть бути або успадкованими, або придбаними, можна з великою часткою впевненості припускати, що людина встане на шлях вчинення злочинів [93, с. 78]. Така позиція, на нашу думку, не повинна мати жодних заперечень. Біологічні та соціальні фактори не можуть суперечити та взаємовиключати одне одного, а є цілком взаємопов'язаними та показують весь закономірний алгоритм механізму поведінки особи.

Важливим фактором імпульсивних злочинів є явища соціально-психологічного та психолого-психіатричного характеру.

О. Г. Кулик, який провів моніторингове дослідження соціально-психологічних явищ в суспільстві та їх вплив на злочинність, наводить вкрай

важливі для нас дані. Вчений аналізував показники моніторингового щорічного опитування населення України за 2000-2014 рр., яке проводилось Інститутом соціології НАН України спільно з центром «Социс». Цінність цих даних полягає у тому, що вони містять відповіді на значний блок запитань, які стосуються уявлень, поглядів, оцінок населення та зібрані за значний період часу, тобто таких, що розкривають динаміку розвитку певних соціально-психологічних явищ. На основі логіко-змістовного аналізу О. Г. Кулик визначив ті з них, які можуть істотно впливати на рівень поширеності злочинних форм поведінки серед населення. До таких кримінологічно значимих явищ були віднесені: рівень задоволення своїм становищем в суспільстві, емоційний стан (настрій), характер сподівань на майбутнє, рівень поширення аномії. Розглянемо деякі дані, які, на наш погляд, безпосередньо пов'язані з імпульсивною поведінкою в суспільстві.

Протягом аналізованого періоду суттєво коливався настрій населення, його емоційне ставлення до оточуючої дійсності. За даними *Таблиці 1* частка осіб, які мали чудовий настрій, протягом цих років була незначною і складала 3-5%. Відносна більшість респондентів відповідало, що вони перебувають у нормальному, рівному стані, але за ці роки відсоток таких осіб суттєво змінювався. У 2000 р. цей показник становив 36,1%, у 2005 р. він зріс до 48,6% і приблизно на цьому ж рівні перебував до 2012 р. включно. У 2014 р. частка громадян, які перебували у нормальному, рівному стані, суттєво скоротилася і дорівнювала 28,7%.

Таблиця 1. Розподіл респондентів за відповідями на запитання: «Що Ви можете сказати про свій настрій останнім часом?» за 2000–2014 рр. (у %).

Варіанти відповіді	Роки						
	2000	2005	2006	2008	2010	2012	2014
1. Чудовий настрій	3,3	5,3	4,4	3,3	4,7	4,6	2,8
2. Нормальний, рівний стан	36,1	48,6	47,4	48,3	48,5	49,0	28,7
3. Відчуваю напруження, роздратованість	39,3	26,8	30,2	31,5	26,9	28,8	41,0
4. Відчуваю страх, тугу	10,4	6,2	6,1	5,4	7,4	7,6	17,8
5. Важко сказати	10,7	12,9	11,8	11,4	12,3	9,9	9,4
Не відповіли	0,2	0,1	0,0	0,2	0,2	0,1	0,2

По-іншому змінювалася частка осіб, які відчували напруження, роздратованість. У 2000 р. вона становила 39,3%, у наступні роки складала 27–32%, а у 2014 р. зросла до 41,0%. Відсоток опитаних, які відчували страх, тугу, більшу частину розглядуваного періоду був незначним. Спочатку він зменшився з 10,4% у 2000 р. до 5,4% у 2008 р., у 2010-2012 рр. становив понад 7%, а у 2014 р. – збільшився більш ніж у 2 рази і дорівнював 17,8%. Ці дані дозволяють констатувати, що більшу частину аналізованого періоду настрої населення був відносно сприятливим, а сумарна частка осіб, які оцінювали свій настрій негативно (відчували напруження, роздратованість та відчували страх, тугу), становила трохи більше третини респондентів. Істотне погіршення суспільних настроїв сталося у 2000 р. та 2014 р. В першому випадку негативні настрої охопили майже половину опитаних, а у другому – 58%. Погіршення суспільного настрою у 2000 р. відбувалося на тлі політичної кризи в країні, викликаной касетним скандалом, а у 2014 р. – на фоні суспільно-політичної кризи, викликаной Майданом 2, та масштабним збройним протистоянням на сході країни. Поширення несприятливих суспільних настроїв породжує у частини населення зневіру у нормальному розвитку суспільства, доцільності ведення законослухняного способу життя, сприяє вчиненню необдуманих, емоційних діянь, які знаходяться на межі закону або прямо його порушують [79, с. 58; 84, с. 339-341].

За даними дисертаційного дослідження О. О. Ходимчук, особи, які мають психічні аномалії в межах осудності, становлять 36,9% серед винних у вчиненні насильницьких злочинів [165, с. 7]. Можна припустити, що зростання психічних навантажень на сучасну людину призводить до «невротизації» особистості і збільшення небезпеки психологічних зривів. При цьому і стресові стани, і самі джерела стресів не завжди усвідомлюються людьми [61, с. 88].

Про зростання кількості психічних аномалій, зокрема непсихотичного рівня, науковці свідчать досить часто [97, с. 5; 106, с. 2; 108, с. 81; 160, с. 51].

Варті уваги дані Н. О. Марути щодо поширеності та структури розладів психіки і поведінки у населення України за 2001-2010 рр. (рис. 1 та 2) [97, с. 5].

Рис 1. Поширеність розладів психіки та поведінки у 2001-2010 рр.

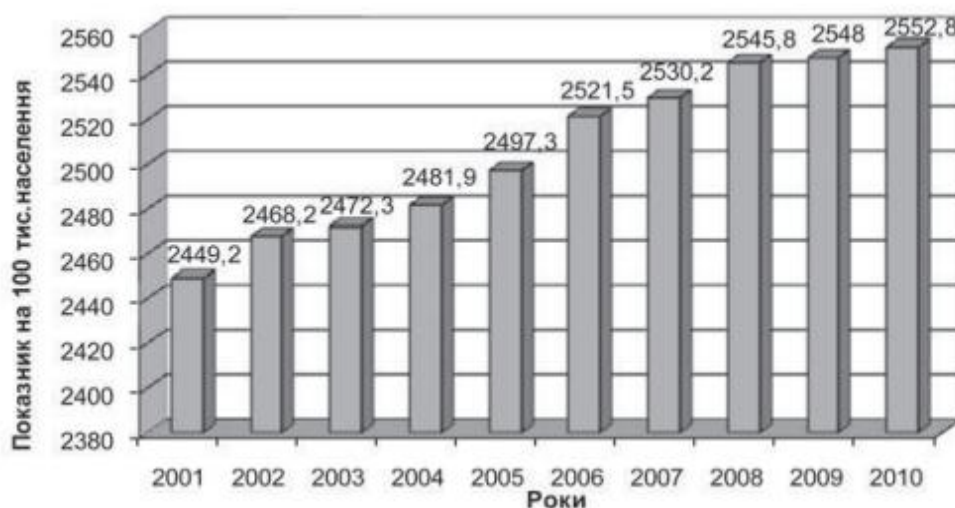
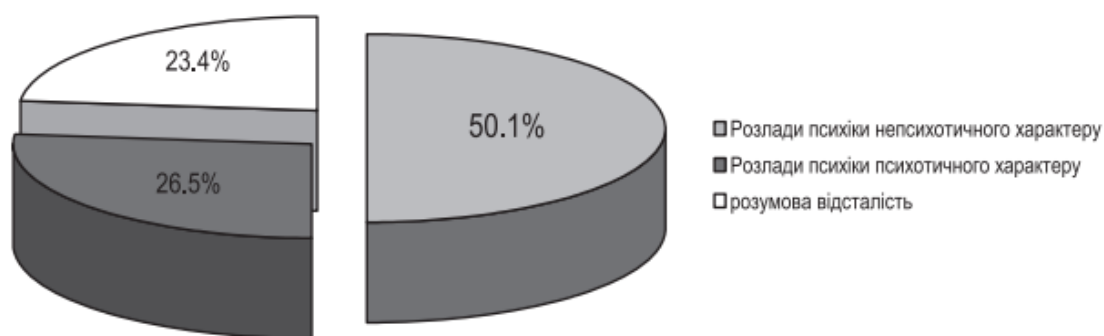

Рис 2. Структура розладів психіки та поведінки у 2010 році.

Зростання психічних захворювань у всіх економічно розвинутих країнах світу є однією з важливих медико-соціальних проблем сучасності (розлад особистості, неврози, психози тощо). Медико-педагогічний спектр криміногенних явищ звертає увагу на недостатню диспансеризацію населення з метою встановлення осіб з психічними аномаліями. Слабо здійснюються заходи щодо боротьби з ранньою алкоголізацією і наркотизацією підлітків, відсутня чітко продумана концепція медико-педагогічного попереджувального впливу на психічну захворюваність дітей і підлітків. Криміногенні детермінанти медико-реабілітаційного характеру занадто складні, а деякі взагалі ще мало досліджені. До них можна віднести детермінанти генетичного і фізіологічного походження, вплив зовнішнього природного середовища на психічну активність людини тощо. В Україні не існує системи своєчасного виявлення і обліку

осіб з психічними аномаліями, спосіб життя й поведінка яких свідчать про реальну можливість вчинення насильницького злочину, не забезпечено на належному рівні співробітництва між медичними та правоохоронними органами, постійного відповідного інформаційного обміну між ними, консультативної допомоги тощо. Істотні недоліки має діяльність органів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ та інших суб'єктів попередження злочинів з особами, які страждають аномаліями психіки. Правове забезпечення такої діяльності практично відсутнє. Крім того, надто негативний вплив на нестійку психіку неповнолітніх та молоді мають література, кіно, телебачення, відеофільми з елементами сексу і садизму, що формує збочені морально-правові погляди і уявлення [74, с. 26-27].

Психічні аномалії, без сумніву, можуть мати криміногенне, а отже і соціальне значення, але вони не можуть бути безпосередньою причиною злочинної поведінки, а особи, які на них страждають, зовсім не приречені вчиняти злочину. Психічні аномалії є внутрішніми, суб'єктивними умовами, тобто ґрунтом, на якому за несприятливих соціальних обставинах легше виникають і реалізуються антисуспільні наміри. І можливо саме тому психічні аномалії не можуть цілком пояснити деякі причини вчинення злочинів. Якщо психічні аномалії стають причиною суспільно небезпечних дій, то такі дії в жодному разі не будуть кримінально караними, оскільки така особа буде визнана неосудною, а суб'єктом злочину, як відомо, може бути тільки така особа, яка володіє свідомістю і волею, віддає звіт у своїх вчинках і керує ними. Іншими словами, якщо хвороба або інший розлад психічної діяльності являє собою причину суспільно небезпечних дій, то особа не може бути визнана осудною, тому що причиною цих дій є не антисуспільні особливості особи, а сама хвороба або зазначений розлад. У поведінці будь-якої осудної особи, в тому числі особи з психічними аномаліями, патологічні риси не є визначальними, вони опосередковуються соціальним змістом її свідомості. Так, наприклад, психопатії, навіть у сполученні з несприятливим впливом середовища, не завжди стають умовою, що сприяє здійсненню злочину [166, с. 140].

При розгляді детермінант імпульсивних злочинів, обов'язковій увазі підлягає віктимологічний аспект, а саме поведінка жертви злочину. За даними нашого

дослідження, неправомірна поведінка потерпілого у формі активних провокацій у 80% випадків послужила приводом до вчинення імпульсивного злочину. Наряду з цим неправомірна поведінка потерпілого враховувалась судом тільки в 4% випадків, як пом'якшуюча злочин обставина.

На думку О. М. Джужи, поведінка потерпілого належить до умов, які сприяють вчиненню злочину (так званих ситуаційних умов) [133, с. 98].

Однак не завжди умовами досліджуваних нами злочинів є лише неправомірна поведінка потерпілого. Інколи стимулом вчинити злочин стають, на перший погляд, безглузді спонуки, які, водночас, є суб'єктивно значущими для особи, яка вчиняє злочин. «У тривалій травмуючій обстановці, що виникла у зв'язку з раніше існуючими неприязними відносинами потерпілого і суб'єкта злочину, афект може виникнути з більшою ймовірністю навіть при дуже невеликому додатковому збудженні з боку потерпілого», – пише В.С. Мінська [98, с. 103].

Злочинне імпульсивне реагування можливе за найменшого провокуючого впливу. «...Кожна реакція на зовнішній факт, – вказує В.М. Мясищев, – визначається не тільки і не стільки цим фактом, скільки тим, яке відношення до себе він викликає: важливий він або не важливий, цікавий, привабливий або відштовхує і т.п.» [102, с. 68].

З аналізу вироків ми зафіксували, що у 80% випадків саме провокуюча поведінка потерпілого стала результатом «розрядки» злочинця та призвела до вчинення імпульсивного злочину. Особливо це стосується словесних образ з боку потерпілих, які за наявності, зокрема, стану алкогольного сп'яніння чи більшості психічних аномалій, сприймаються інакше, ніж за нормального стану психіки, – більш агресивно та неадекватно. І ось тому приклад:

Гр-н А., перебуваючи у власному будинку і знаходячись у стані простого алкогольного сп'яніння, займався господарськими справами. Дістаючи з печі глечики з окропом за допомогою ухвата, випадково вилив на себе частину окропу. В цей час його дружина гр-ка Б., яка сиділа на стільці неподалік, стала глузувати з незграбності чоловіка та виказувати своє задоволення з приводу причиненого йому болю, сказавши: «Так тобі і треба!». Слова дружини розлютили А., внаслідок чого у

нього виник раптовий задум на вбивство. Реалізуючи свій злочинний намір, А. металевим рогом пічного ухвату, який тримав у руках, з силою наніс ним один удар навмання, як виявилось, у нижню частину шії Б. Через декілька хвилин дружина померла. Засуджений за умисне вбивство [30].

Такі конфліктні ситуації інколи виникають раптово, інколи – в результаті тривалих неприязних відносин. В усякому разі поведінка потерпілого завжди є віктимогенним фактором, що обумовлює злочини, особливо імпульсивні.

Не слід забувати про методологічну важливість розмежування причин та умов злочинності, що має неабияке значення для встановлення найбільш важливих детермінант будь-якого виду злочинів, що сприяє в правильному орієнтуванні компетентних органів по запобіжній діяльності.

Причини – це явища і процеси, що безпосередньо породжують злочинність як закономірний наслідок. Умови самі по собі не породжують злочинність безпосередньо, а є сприятливими факторами для виникнення останньої.

При організації боротьби зі злочинністю важлива не стільки сама по собі констатація зв'язку якоїсь обставини зі злочинною поведінкою, скільки виявлення характеру зв'язку з нею: в яких своїх конкретних проявах, в сукупності з якими іншими факторами і в яких ситуаціях та чи інша обставина породжує злочинну поведінку. Саме це дозволяє цілеспрямовано розробляти запобіжні заходи з урахуванням конкретних умов місця і часу [66, с. 234]. І лише в нерозривному взаємозв'язку причин та умов можна прослідкувати детермінацію імпульсивних злочинів.

Причинний фактор у злочинній поведінці завжди взаємодіє із сукупністю умов: зовнішніх, притаманних середовищу, і внутрішніх, властивих людині. Умови ж можуть сприяти або перешкоджати причині [166, с. 139].

Одночасно ми погоджуємося з думкою А. І. Долгової, яка вважає, що насправді оцінка одних явищ як причин, а інших в якості умов носить відносний характер. Конкретне явище в одних взаємодіях може грати роль причини, в інших – умови [66, с. 268].

Грунтуючись на емпіричній базі дослідження та вивчаючи в попередньому питанні особливості осіб, що вчиняють імпульсивні злочини, ми акцентували увагу на певних деструктивних рисах, які дозволили підсумувати деякі негативні фактори, що призводять до ситуації імпульсивного злочину. Проведене дослідження дозволяє виділити конкретні детермінанти імпульсивних злочинів.

Недостатній рівень освіти, що породжує відсутність належного формування правосвідомості ще в юному віці. З одного боку, освіта сприяє підвищенню інтелектуального і культурного рівня молодшої людини. З іншого – освіта має величезні профілактичні можливості, що допомагають запобігти виникненню і розвитку негативних поглядів серед неповнолітніх [46].

Порівнюючи результати вивчення вироків з даними звітів Генеральної прокуратури України щодо осіб, які вчинили злочини проти життя і здоров'я, можна констатувати їх відносну схожість: за даними Генеральної прокуратури України (2017 рік) вищу освіту мають із числа засуджених за злочини проти життя і здоров'я – 9%, за даними здійсненого дослідження (відносно імпульсивних злочинів) – 3,1%; за даними Генеральної прокуратури України спеціально-технічну освіту мають 25%, за даними здійсненого дослідження – 21,7%; за даними Генеральної прокуратури України повну середню освіту мають 64%, за даними здійсненого дослідження – 71,3%; без освіти за даними Генеральної прокуратури України виявлено 2% осіб, за даними здійсненого дослідження – 3,9%.

Простежується кореляційний зв'язок імпульсивних злочинів з недостатнім рівнем освіти, який потребує додаткових досліджень.

Малоосвіченим особам більш притаманні егоїстичні інстинкти, відсутність критичної оцінки власної поведінки, вузький кругозір, примітивні потреби та інтереси, культ грубої фізичної сили, зневага до морально-культурних норм, нестриманість емоцій, брутальність, безпринципність. Люди з низьким освітнім рівнем більш грубі, нахабні, частіше створюють конфліктні ситуації, в ході яких не можуть правильно оцінити характер своєї поведінки [42].

Конфліктні та стресові ситуації, які провокують імпульсивне реагування осіб. Конфлікт передбачає наявність двох і більше конфліктуючих сторін, тому, тут

же кореспондуючим є підвищений ступінь віктимності жертв, які, самі того не підозрюючи, можуть спровокувати особу на вчинення імпульсивного злочину.

Своєрідним видом соціальної девіації В. О. Туляков називає віктимність [156, с. 110]. Віктимність, поряд з іншими причинами та умовами, сприяє вчиненню імпульсивних злочинів.

У всіх імпульсивних реакціях проявляється особистісна готовність індивіда до певних дій. При конфліктних емоційних станах почуття та емоції пригнічують раціональні механізми регуляції поведінки і набувають провідної регуляційної функції, перетворюються в основний механізм імпульсивних дій [9, с. 434].

Стресові ситуації є сприятливим фактором розвитку афективних станів, які за певних життєвих обставин можуть призвести до вчинення імпульсивного злочину. Афективні стани можуть бути спровоковані вчинками оточуючих, які посягають на самооцінку людини і тим самим травмують її особистість. Наявність конфліктної ситуації є обов'язковою, проте недостатньою для виникнення афективного стану. Велике значення мають стійкі індивідуально-психологічні риси особистості, а також тимчасовий стан суб'єкта, який потрапив в конфліктну ситуацію. В однієї особи деякі обставини викличуть порушення стійкої системи поведінки, а в іншій – ні.

Злочини, вчинені в результаті переважаючого впливу ситуації, відрізняються «ситуаційним» характером. Це означає, що саме ситуація (наприклад, неправильна поведінка потерпілого, що викликала фізіологічний афект) є безпосередньою причиною вчинення злочину [98, с. 36].

Поведінка жертви і до і після того, як вона перетворилася в реального потерпілого, – складова кримінологічної і безпосередньо кримінальної ситуації, і якщо вона (ситуація) – причина злочинної поведінки, то внесок потерпілого, у всякому разі, є компонентом цієї причини [136, с. 104].

Незайнятість суспільною працею. Нами виявлено наступну закономірність: 78,75% осіб, які вчинили імпульсивні злочини, були безробітними. Це дає змогу припустити, що незайнятість суспільною працею має свій соціальний контекст. Вважається, що нестабільний заробіток створює відчуття психічного дискомфорту, що в свою чергу призводить до збільшення агресивності, егоїстичних інстинктів тощо.

Непомірне вживання психоактивних речовин. Особливо це стосується алкоголю. Частка осіб, які вчиняють імпульсивні злочини в стані алкогольного сп'яніння, особливо висока (56%).

Невротизація та психопатизація суспільства. Відзначимо, що умови вчинення злочинів можуть бути зовнішніми та внутрішніми. «Злочинність як соціальне явище тісно пов'язана з багатьма об'єктивними та суб'єктивними процесами, котрі відбуваються в суспільстві й виступають у якості соціальних передумов (факторів) злочинної поведінки», – вважає О. Г. Кулик [79, с. 417].

Виникає питання про те, в якому ж співвідношенні знаходяться об'єктивні і суб'єктивні чинники, який механізм їх впливу на злочинність: або зовнішнє матеріальне середовище породжує злочинність, заломлюючись через їх суб'єктивні характеристики, суспільну свідомість, або вона здатна і безпосередньо породжувати злочинну поведінку? [66, с. 258]

При характеристиці сучасного детермінаційного комплексу злочинності слід обов'язково звертати увагу на важливі явища соціально-психологічного характеру, які мають безпосередній вплив на стан злочинності. Одним з елементів таких комплексів є депресивні настрої та високий рівень тривожності людей [73, с. 28], що беззаперечно сприяє росту в населення різного роду психічних аномалій.

Психічні аномалії, як відомо, сприяють формуванню криміногенних поглядів, прагнень, орієнтацій, потреб, потягів і звичок. Вони найбільш значущі для імпульсивних злочинів, до яких в більшості своїй і відносяться «сімейні» вбивства. Психічні аномалії сприяють виникненню таких рис характеру, як дратівливість, агресивність, жорстокість, і в той же час зниження вольових процесів, ослаблення стримуючих контрольних механізмів, що в повній мірі характеризує осіб, засуджених за ці вбивства. Вже перші дослідники звертали увагу на патопсихологічні риси особистості, що сприяють формуванню злочинної поведінки [4].

Психічні аномалії є внутрішніми умовами імпульсивних злочинів. Ми підтримуємо думку О. О. Ходимчук, яка відносить психічні аномалії до умов насильницьких злочинів, окремим видом яких є імпульсивні. Здійснивши

кримінологічне дослідження злочинності осіб з психічними аномаліями, науковець відзначає, що психічні аномалії, без сумніву, можуть мати криміногенне, а отже і соціальне значення, але вони не можуть бути безпосередньою причиною злочинної поведінки, а особи, які на них страждають, зовсім не приречені вчиняти злочини. Психічні аномалії є внутрішніми, суб'єктивними умовами, тобто ґрунтом, на якому за несприятливих соціальних обставинах легше виникають і реалізуються антисуспільні наміри. І можливо саме тому психічні аномалії не можуть цілком пояснити деякі причини вчинення злочинів [166, с. 139].

Злочинна поведінка людини з психічними аномаліями постає як продукт її взаємодії з соціальним середовищем, в тому числі з таким його актуалізованим проявом, як конкретна життєва ситуація. При цьому вважаємо за необхідне підкреслити провідну роль особистості в тому сенсі, що без неї злочинна поведінка неможлива, тобто ні соціальне середовище в цілому, ні конкретна життєва ситуація не є причиною злочинної поведінки. Причиною є тільки особистість, зовнішні ж обставини можуть сприяти, а можуть і перешкоджати такій поведінці [3, с. 14].

Криміногенна роль психічних аномалій розглядається лише в одному відношенні – як фактор імпульсивних злочинів. Хвороба знижує свідомий контроль за поведінкою, а це сприяє порушенню субординації особистісних установок і висуненню на перший план неусвідомленого. Але як і в інших випадках імпульсивних злочинів, зміст і спрямованість поведінки залежать в кінцевому рахунку від характеру хворого, його особистості. Отже, джерелом правопорушень з боку психічно неповноцінних осіб виступають не мозкові патології самі по собі, а відповідні установки особистості, звички, моральні й інші пороки [61, с. 84].

Як бачимо, причини та умови імпульсивних злочинів мають свою специфіку. Проте, як і детермінанти інших видів злочинності, вони діють не самі по собі, а в контексті з соціально-економічними, політичними, культурологічними та іншими криміногенними факторами.

Разом з тим, ми вважаємо, що від вищезазначених детермінант імпульсивних злочинів не можна відсторонювати й деякі інші, хоча детерміністичний зв'язок між

ними прогледіти набагато складніше. Сюди можна віднести негативний вплив мікросередовища та недоліки профілактичної діяльності правоохоронних органів.

Негативний вплив мікросередовища. Найближче оточення (сім'я, коло друзів, інші соціальні групи, в т.ч. неформальні) найбільш сильно впливає на особистість.

Сім'я – найвагоміша ланка ланцюга, що виводить до злочинного способу вирішення конфліктів.

На негативний відбиток несприятливого оточення звертає увагу професор В. М. Дрьомін. Вчений акцентує увагу на тому, що значна частина неповнолітніх (близько 30% з 500 вивчених особових справ) вирости в неблагополучних сім'ях, члени яких в минулому відповідали перед законом за тяжкі та особливо тяжкі злочини [50, с. 142], що свідчить про поглинання негативного злочинного досвіду ще несформованою психікою неповнолітнього.

Як показують психологічні дослідження особистості злочинців, вже в дорослому віці людина часто відтворює в своїй поведінці те, що закарбувалося в її психіці в період дитинства. Наприклад, вона може за допомогою грубої сили розв'язати конфлікт так, як це раніше робили її батьки. Можна сказати, що злочинна поведінка в певному сенсі є продовження, наслідок первинної соціалізації, але, звичайно, в інших формах [6, с. 40].

Якщо в найближчому оточенні особи переважають грубість, агресивність, жорстокість, злочинний спосіб вирішення будь-яких ситуацій, то така манера поведінки стає стереотипною для кожного члена мікросоціальної групи. Так, вченими встановлено, що основу більшості вбивств, тяжких тілесних ушкоджень тощо, складають особистісні мотиви, що сформувалися в особі злочинця ще у дитинстві та підлітковому віці як результат певних стосунків із батьками, однолітками, близькими особами [44]. Такий вплив мікросередовища формує особистісну конфліктність, жорстокість, дратівливість, імпульсивність тощо.

Недоліки профілактичної діяльності правоохоронних органів:

– неприйняття, несвоєчасність та недостатність профілактичних заходів щодо фактів квартирних скандалів, сімейних і побутових конфліктів, відомим правоохоронним органам;

– незважаючи на об'єктивну можливість одержання відомостей про виникнення конфліктних ситуацій, робота щодо виявлення осіб, схильних до імпульсивної поведінки в побуті, ведеться незадовільно;

– недоліки індивідуальної профілактики щодо осіб, минула поведінка і спосіб життя яких вказують на можливість вчинення імпульсивних злочинів;

– невідповідність організації діяльності дільничних офіцерів поліції масштабам поширеності злочинності (за даними веб-сайту Національної поліції за одним дільничним офіцером закріплено в середньому п'ять сіл в районі, а інколи і більше, що робить можливим лише епізодичне відвідування осіб, потенційно схильних до імпульсивної поведінки);

– нерідко відсутнє чітке та налагоджене реагування на повідомлення про бійки, скандали, побутові конфлікти, знаходження осіб у нетверезому стані в громадських місцях тощо.

Підвівши підсумки та узагальнивши вищезазначене, ми можемо констатувати, що детермінантами імпульсивних злочинів є комплекс наявних у суспільстві матеріальних, духовних, соціально-демографічних, психолого-психіатричних факторів, які обумовлюють особистісну емоційну напруженість та сприяють виникненню ситуації імпульсивного злочину. До них ми відносимо: недостатній рівень освіти, конфліктні та стресові ситуації, незайнятість суспільною працею, непомірне вживання населенням психоактивних речовин, невротизація та психопатизація суспільства.

Таким чином, криміногенні явища і процеси, які детермінують імпульсивні злочини, мають широкий діапазон: від низького рівня освіти, що породжує педагогічну занедбаність та належним чином сформовану правосвідомість, до невротизації та психопатизації суспільства. Кожний злочин характеризується індивідуальним набором детермінант та унікальними суб'єктивними особливостями його учасників.

2.3. Етапи механізму імпульсивного злочину

Жоден зовнішній прояв свідомого вчинку, в тому числі і злочину, не відбувається спонтанно: він практично завжди підготовлений більш-менш тривалим періодом формування особистості. Злочинна поведінка є процесом, що розгортається в часі й просторі і складається не лише з дій, що змінюють зовнішнє середовище, але й психологічних явищ та процесів, які передують цим діям та визначають генезис злочинного вчинку [95, с. 50].

Механізм, генезис, походження, розвиток злочину тощо – терміни, що використовують вчені для позначення одного й того самого явища, яке дає змогу простежити послідовний порядок його вчинення – від формування антисоціальних поглядів особистості на свідомому і неусвідомленому рівнях, до самого злочину та посткримінального ставлення особи до його результатів. Найбільш вживаним є термін «механізм».

Механізм будь-якого злочину реалізує волю і свідомість суб'єкта. Проте емоції, воля і свідомість злочинця спрямовані на досягнення антисоціальної мети, і їх зміст суперечить суспільним інтересам. Дослідження функціонування механізму імпульсивного злочину представляє науковий та практичний інтерес. У науковому відношенні він проявляється в тому, що розкриває властивості особистості злочинця і ті сторони соціального середовища, які утворюють детермінанти, що сприяють вчиненню імпульсивних злочинів, маловідомих кримінальній науці; у практичному – в тому що допомагає визначити заходи, здатні запобігти імпульсивним злочинам, змінити спрямованість особистості, яка здатна їх вчиняти.

Проаналізуємо думки вчених щодо поняття та сутності механізму злочину.

Головним змістом поняття «механізм злочинного прояву» є зв'язок і взаємодія зовнішніх детермінантів об'єктивної дійсності та внутрішніх, психічних процесів і станів особи, що детермінують криміногенні мотиви і рішення вчинити злочин, спрямовують та контролюють виконання цього рішення [58, с. 280].

Під механізмом вчинення злочину О. Л. Мартенко розуміє зв'язок і взаємодію зовнішніх чинників об'єктивної дійсності і внутрішньої, психічної активності особи, яка детермінує прийняття рішення та контролює його виконання.

Такий механізм, безсумнівно, є динамічним, а не статичним явищем, де всі складові (елементи) знаходяться у взаємодії [95, с. 48].

О. О. Ходимчук розуміє механізм вчинення злочину як зв'язок і взаємовідношення між зовнішніми факторами об'єктивної дійсності та внутрішніми психологічними процесами і станами, які детермінують рішення суб'єкта вчинити злочин, спрямовують і контролюють це рішення. Механізм конкретного злочину – це ідеальна модель взаємодії особи та внутрішнього середовища, результатом якої стало вчинення злочину. Саме механізм злочину зв'язує в єдину систему внутрішню і зовнішню сторони злочину, суб'єкт і об'єкт, мету і результат, несе інформацію про сутність і динаміку злочину, його обставини [166, с. 146].

Слід розрізняти механізм події злочину та механізм злочинної поведінки, які співвідносяться відповідно як частина та ціле. Механізм всіх ситуативних злочинів, в т.ч. й імпульсивних, в кримінологічному вимірі слід розглядати лише у широкому сенсі, включаючи ранній докримінальний етап формування поведінки, безпосередньо кримінальний (поведінку під час події злочину) і посткримінальний.

У ряді випадків механізм злочину носить так званий згорнутий характер: акта затримки немає, і людина відразу діє відповідно до сформованої установчої готовності. Ухвалення рішення та вибір засобів відбуваються миттєво, або під впливом ситуації, або в результаті відтворення звичних для даної особи способів поведінки в аналогічних обставинах, або під впливом співучасників. Виявляється, що в таких ситуаціях сильні криміногенні тригери можуть впливати на особу найсильнішим чином. При скороченні часу між стадією прийняття рішення (найчастіше імпульсивним) і подальшою стадією – вчинення злочину, проходить занадто мало часу для того, щоб встигли «включитися» раціональні регулятори. Це актуалізує існуючі у особи установки, які, у відповідність з теорією Д. М. Узнандзе, усвідомлюються людиною [155, с. 219].

Механізм злочину носить так званий «згорнутий» характер – акту затримки немає, й особа відразу діє у відповідності з виниклою у неї установкою. Прийняття рішення і вибір засобів відбуваються миттєво чи під впливом ситуації, або в

результаті відтворення способів поведінки, які стали для даної особи звичними в аналогічних обставинах [39, с. 189-190].

«У подібних випадках особистісні характеристики як би оголюються, – зазначає А. І. Долгова, – зовнішні регулятори поведінки (мораль, закон і т. д.), якщо їх зміст внутрішньо не засвоєно особистістю, в таких випадках не спрацьовують» [66, с. 61].

Згорнутий механізм злочину (без обдумування рішення, перебору варіантів досягнення мети) відзначається нерідко в осіб, які не звикли приймати зважені рішення і обмірковувати наслідки. Часто це спостерігається у неповнолітніх, осіб з невисоким рівнем інтелектуального розвитку або в осіб, що відрізняються імпульсивністю. Такий механізм характерний і для злочинної поведінки осіб, які перебувають у нетверезому стані. Іноді поведінка такої особи істотно відрізняється від його поведінки в тверезому вигляді. Часом це приписується виключно впливу алкоголю. Однак в таких випадках може відбуватися просто «зняття» впливу зовнішніх для особистості регулюючих норм поведінки, які внутрішньо не засвоєні. Тому характеристики людини оголюються і він найбільш повно проявляє себе з усіма сформованими у нього потребами, звичками поведінки, установками. Згорнутий механізм злочинної поведінки зустрічається також в складних, незвичайних для даної людини ситуаціях, що вимагають швидкого на них реагування. Тоді стадії мотивації, прийняття і виконання рішення практично збігаються [66, с. 61; 155, с. 219].

Таким чином, імпульсивним злочинам властивий згорнутий механізм злочинної поведінки, етапи якого ми проаналізуємо далі.

До механізму будь-якого злочину вчені відносять наступні етапи: 1) формування криміногенної орієнтації та мотивації; 2) опредмечування мотиву злочинного прояву через намір та рішення вчинити злочин; 3) реалізація злочинного наміру та, як результат, суспільно-небезпечні наслідки [58, с. 283].

Чим більш ранні стадії функціонування психологічного механізму вчинення злочину ми аналізуємо, тим більше віддалені вони в часі від самого злочинного діяння, що ускладнює розуміння його справжніх витоків [95, с. 47-48].

Структура механізму імпульсивного злочину має свої особливості.

Для досконалого розуміння поведінки особи при вчиненні імпульсивного злочину, ми вважаємо за доцільне розподілити механізм імпульсивного злочину на три етапи: докримінальний, кримінальний та посткримінальний.

Перший етап механізму імпульсивного злочину (докримінальний) – відокремлений від події злочину та характеризується негативними умовами мікросередовища з їх подальшим суб'єктивним сприйняттям. Саме такі умови формують першу ланку криміногенної орієнтації та є початком генезису психологічної основи імпульсивного злочину – імпульсивної поведінки. На цьому етапі особу оточує, зокрема, мікросередовище, пронизане насиллям, негативними емоціями, побутовим пияцтвом, можуть проявлятися ознаки психічних аномалій, засвоюватись кримінальні стереотипи вирішення конфліктних ситуацій.

Другий етап (кримінальний) об'єднує в собі наступні елементи: процес мотивації, прийняття та виконання рішення. На цьому етапі проявляється найголовніша особливість механізму імпульсивного злочину: згорнутий характер мотивації, миттєве прийняття та виконання рішення.

Імпульсивні дії вчиняються по першому спонуканню, без роздумів про їх соціальне значення і наслідки. Мотивація імпульсивних злочинів опирається безпосередньо на найнижчі рівні диспозиційної системи особистості. В їх основі лежать відповідні динамічні стереотипи, що дає підставу об'єднати їх в категорію стереотипних (або експресивних) злочинів [61, с. 70].

А. В. Савченко в своїй роботі, присвяченій поняттю, змісту, сутності, функціям мотиву і мотивації злочину, вказує, що в правничій літературі іноді зовсім не згадується про кримінологічно-психологічну природу мотивації злочину [143, с. 51]. Тому, враховуючи системне уявлення про мотивацію, її пріоритетне кримінологічне значення, яке ґрунтується на психологічних засадах, наряду з мотивацією злочинної діяльності та звичних злочинів, він також виділяє мотивацію імпульсивних злочинів. Хоча імпульсивна поведінка виникає без достатньо усвідомленого процесу мотивації, це не виключає наявності певного мотиву. Такий мотив завжди присутній в імпульсивних злочинах, і переважно – це сильна емоція.

Активність у такому випадку виникає під безпосереднім впливом вихідної спонуки і ситуації, обминаючи свідомо-вольовий контроль. Внаслідок порушення ієрархії настанов, сформований мотив миттєво, без попереднього обмірковування соціального характеру діяння, переходить у дію [143, с. 61]. Як і А. Ф. Зелінський, А. В. Савченко порівнює процес мотивації імпульсивних злочинів з коротким замиканням, оскільки суб'єкт не дбає про результати своєї дії та засоби їх досягнення. У зв'язку з цим не обґрунтовується й етап прийняття рішення [143, с. 61].

Мотивація пояснює цілеспрямованість поведінки, що особливо впадає в око, коли та сама людина намагається досягти тієї самої мети іншим способом. Якщо ж при цьому особа натрапляє на перешкоду, обирається інший шлях [10, с. 115]. Тому, суть мотивації в її звичному розумінні полягає у виборі між різними можливостями.

Відзначальною рисою мотивації імпульсивних злочинів є її бездумність та яскраво виражений експресивний характер [143, с. 60], – відзначає А. В. Савченко. Ситуація імпульсивного злочину та психічні стани особи не дають повною мірою пригнічувати експресивні витoki мотиваційних тенденцій, тому людина діє бездумно, даючи волю своїм емоційним імпульсам.

Мотивація імпульсивних злочинів віддзеркалює не стільки конкретну життєву ситуацію, в якій вона протікає, скільки весь негативний досвід особи та вплив навколишнього середовища, що сформував мотиваційну сферу її особистості. Тому мотивація імпульсивного злочину не може обмежуватись рамками конкретної життєвої ситуації. Аналізуючи мотиви поведінки, ми одночасно вивчаємо весь алгоритм становлення особистості та її попередній життєвий досвід.

За тривалістю і ступенем усвідомлення процес мотивації злочину має ряд різновидів. Умисним злочинам характерне усвідомлення суспільно небезпечних дій і їх наслідків, чітке бачення мети, початкове домінування відповідного мотиву. Але вже в умисних ситуаційних злочинах можлива напівусвідомлена згорнута мотивація, коли мета виникає миттєво, прийняття та реалізація рішення про злочин бувають несподіваними для самого суб'єкта, хоча відповідають позиції особистості, – провідну роль в мотивації грають емоційні стани [77, с. 139-140].

Нарешті, можливий і такий процес мотивації, коли вибір варіанту поведінки доведений в силу вправ до рівня автоматизованого стереотипу, майже неусвідомлюваної звички. У ряді випадків вирішальну роль у мотивації може грати тиск ззовні [77, с. 139-140].

І хоча імпульсивна поведінка виникає без достатньо усвідомленого процесу мотивації, це не виключає наявності певного мотиву. Такий мотив завжди є в імпульсивних злочинах, і переважно – це сильна емоція [143, с. 61].

Злочин в такому випадку вчиняється під безпосереднім впливом почуттів, без їх належної критичної оцінки. Під впливом емоції-роздратування та ситуації сформований мотив миттєво переходить у дію, без роздумів про його соціальне значення.

Процес мотивації афективного імпульсивного злочину наводить Н. Ф. Кузнєцова: «Дещо специфічною є мотивація при афективних злочинах. Домінуюче спонукання тут – сам стан афекту... Афект як мотив злочину, що характеризується швидкоплинністю, усвідомлюється суб'єктом лише в згорнутому вигляді. Звичайно, він в свою чергу детермінований триваючим або раптово виниклим, але інтенсивним міжособистісним конфліктом. Але в момент афективного злочину домінуючим спонуканням є саме афект, а спонукання, які його викликали, виступають лише в якості спів мотивів» [77, с. 142].

Існує найтісніший зв'язок між емоційним станом особи та мотивами. По-перше, процес мотивації злочину, як і будь-якого іншого вчинку, завжди тією чи іншою мірою емоційно забарвлений. По-друге, процес прийняття рішення про вчинення злочину, а також саме його виконання, як правило, здійснюються на фоні інтенсивного емоційного збудження. Найбільш яскраво ця риса проявляється при вчиненні імпульсивних злочинів, в яких раціональне обдумування сильно зжате або взагалі відсутнє; тому в таких випадках раціональні елементи пригнічуються, а почуття керують волею особи, визначаючи вибір злочинного варіанту поведінки та особливості його реалізації. По-третє, в багатьох випадках емоції сильної інтенсивності самі виступають в якості мотивів вчинення злочину [170, с. 9].

Первинним в часі є конфлікт та його провокація з боку потерпілого (неправомірна поведінка), що виступає як співмотив. За цим слідує виникнення, наприклад, емоції гніву, що досягла глибини афекту та стала головним мотивом імпульсивного злочину. Таким чином, мотивом всіх імпульсивних злочинів є емоції. Співмотиви, які мають другорядне значення в мотивації самого злочину, є спонуканнями до виникнення критичної ситуації злочину.

Емоції, які займають центральне місце в мотивації імпульсивного злочину, докладно досліджувала Л. І. Шеховцова. Емоція – це особливий клас психічних процесів і станів, що виконують функцію регулювання та активності суб'єкта шляхом визначення значущості зовнішніх та внутрішніх ситуацій для здійснення його життєдіяльності. Емоції, будучи основою будь-якого емоційного стану, виконують ряд особливо важливих функцій: оцінки, спонукання, активації нервових центрів і всього організму в цілому, регулюючу, синтезуючу, експресивну (виразну) [170, с. 7].

Поряд з психологічним визначенням емоції, автор наводить поняття емоційного стану особи, яка вчинила злочин, а також виділяє його основні ознаки: 1) це особливий стан особи, що має одночасно як психологічний, так і кримінально-правовий характер; 2) є факультативною ознакою суб'єктивної сторони злочину, що прямо впливає на кваліфікацію вчиненого особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого конкретно статтею Особливої частини КК України або враховується при індивідуалізації покарання винному; 3) впливає на волю і свідомість особи, визначаючи особливості суб'єктивних та об'єктивних ознак складу злочину; 4) найбільшою мірою проявляється при вчиненні умисних імпульсивних злочинів, а також деяких видів необережних діянь; 5) має значення для адекватного розуміння та правильного вирішення питань Загальної та Особливої частини кримінального права [170, с. 8].

Ми підтримуємо вищевикладену позицію, та особливо акцентуємо, що емоційний стан безперечно впливає на свідомість та волю особи при вчиненні злочину, а також найбільшою мірою проявляється при вчиненні імпульсивних злочинів.

Відзначимо особливості механізму та мотивації імпульсивних злочинів, що вчиняють особи з психічними аномаліями.

У цих випадках мотивація злочину також заснована на взаємодії особистості, умов її формування і життєдіяльності, ситуації. Але особливості психічної діяльності, в тому числі взаємодії між соціальними і біологічними властивостями таких осіб, грають специфічну роль. Відзначається, зокрема, зниження в ряді ситуацій рівня самоконтролю, пріоритет у визначенні поведінки емоційних станів, імпульсивності, переважання збудження над гальмуванням, дефекти волі. Ці особи важче адаптуються в складних ситуаціях, особливо в несподівано виниклих; їх сприйняття і реакції в цих ситуаціях часто бувають неадекватними [77, с. 147-148].

Професор А. П. Закалюк відзначає, що наявність аномалій психіки у межах осудності зумовлює такі особливості механізму вчинення злочину:

- згорнутий характер мотивації вчинення злочину, меншу диференційованість цілей, більш часту відповідність мотиву загальній спрямованості особистості, ніж окремій актуалізованій потребі;

- підвищену суб'єктивність, специфічну емоційну забарвленість сприйняття подій, у тому числі конкретної передзлочинної ситуації, що, у свою чергу, сприяло розходженню між суб'єктивною оцінкою та об'єктивною характеристикою ситуації;

- менше значення та врахування об'єктивних умов вчинення злочину при прийнятті рішення про нього, більшу суб'єктивну значущість приводу, менш детальне планування вчинення злочину, більш часте раптове виникнення злочинного умислу, прискорена активізація вольових зусиль до його реалізації, часте «перевиконання» мети у процесі вчинення злочину. Загалом здатність, імовірність та динамізм реалізації злочинного наміру значно зростають [59, с. 631].

У виникненні, розвитку і реалізації в конкретних діях криміногенної мотивації значимі і стресові стани, сформовані постійним очікуванням ворожості від оточуючих. Зокрема, у цих осіб в більшості випадків знижений поріг чутливості до дійсних і уявних образ, пов'язаних із зазначенням на їх неповноцінність. На мотивацію поведінки також впливають звичні стандарти і стереотипи у відносно

замкнутому середовищі проживання осіб з аномаліями психіки. Ці аномалії можуть не проявитися безпосередньо в якості самостійного елементу мотивації. Але в кінцевому рахунку мотивація виражає особистість як цілісність, є психічним станом, який визначається комплексом властивостей особистості [77, с. 148].

Процес мотивації імпульсивних злочинів нагадує коротке замикання, оскільки суб'єкт не дбає про результати своєї дії та засоби їх досягнення. У зв'язку з цим не обґрунтовується й етап прийняття рішення. Вчинення імпульсивних злочинів передбачає наявність умислу, але раціональний вибір оптимального варіанта поведінки з наявних можливостей за даних умов відсутній. Немає і зіставлення варіантів вибору, а також передбачення можливих наслідків. Все це виключає як наявність етапу прийняття рішення, так й інших супутніх ланок мотиваційного процесу в імпульсивних злочинах [143, с. 61].

Така позиція потребує уточнення. На нашу думку, в механізмі імпульсивного злочину етап мотивації, прийняття рішення та його реалізація збігаються, тобто відбуваються в лічені секунди. Стадія прийняття рішення є у кожному злочині. Не можна говорити про ознаку осудності суб'єкта правопорушення, якщо він особисто не прийняв рішення вчинити злочин. За вольового ставлення, прийняття рішення відбувається обмірковано, під свідомо-вольовим контролем особи. Імпульсивним злочинам властиве миттєве прийняття рішення під безпосереднім впливом вихідної спонуки та ситуації. Рішення про вчинення імпульсивного злочину не враховує всіх умов його реалізації. Таким рішенням суб'єкт не передбачає соціальної шкідливості своїх дій та невідворотності покарання за них, у нього не вистачає часу на обдумування цих обставин.

Мотиви можуть не охоплюватися свідомістю повністю, однак нормальний суб'єкт з більшою або меншою чіткістю здатний до усвідомлення своїх цілей, самих дій, їх характеру і протиправності. Лише при спеціальному психологічному дослідженні смислової сфери можливе виявлення мотивів [19, с. 158].

Будь-яка поведінка людини мотиваційно обумовлена. Особи, які володіють зниженим самовладанням, керуються, як правило, ситуаційною мотивацією. Вони мотивовані доступністю вчинення злочину і при цьому мало усвідомлюють наслідки

своїх злочинних дій, тобто у таких осіб слабо працює контролююча функція мотивації. Вони не охоплюють своєю свідомістю наслідки, ступінь відповідальності, розмір шкоди та інші обставини, які слідують за злочином [56, с. 76].

Злочинний результат тут виникає в силу недостатньої спроможності суб'єкта передбачати можливі наслідки своїх дій в силу дефектів його прогностичної діяльності, тобто відсутності контролюючої функції мотивації [56, с. 77].

Іноді при збігу раптово виниклих обставин людина змушена діяти дуже швидко. Мотиви вчинків в таких екстремальних ситуаціях називаються «вимушеними мотивами». У зв'язку з цим слід мати на увазі, що в екстремальних ситуаціях мотиви дій людини бувають згорнутими, суміщеними з раптово сформованою метою. Чим керується людина, яка обороняється від раптового нападу? В даному випадку її поведінка визначається не продуманими мотивами, а загальним спонуканням, готовністю до самозбереження, яке проявляється в стереотипних діях самооборони [56, с. 80].

Значна роль у мотивації злочинів належить ситуації. «Особливо сильно конкретна життєва ситуація впливає на вчинення імпульсивних злочинів», – відзначає А. Корягіна [64, с. 124].

Кожна імпульсивна дія – це, так би мовити, прискорена реакція на зовнішню ситуацію за участю свідомих і неусвідомлених компонентів. Адекватна оцінка конкретної життєвої ситуації, що впливає на поведінку, не є повною за умови існування імпульсу. У суб'єкта відсутнє не тільки належне уявлення про ситуацію, але й про той сенс, який він в неї вкладає. Оцінка ситуації визначається особистісними настановами і, отже, протікає за участю та під впливом неусвідомленого психічного [143, с. 62].

При аналізі механізму імпульсивного злочину не можна розглядати поведінку злочинця окремо від конкретної життєвої ситуації, в якій розгортається подія. Це є неправильним, так як особа та її поведінка не може розглядатись у відриві від подій мікросередовища. Більше того, у всіх імпульсивних злочинах ситуація не є нейтральною і більшою мірою впливає на генезис злочинної поведінки.

О. М. Джужа вбачає проблемним те, що «у кожному третьому випадку у спонтанних групах кримінальна ситуація відзначалася швидкоплинністю, що потребує екстрених профілактичних заходів, уміння розрядити ситуацію» [133].

Ситуація імпульсивного злочину передбачає наявність потерпілого, як одного з обов'язкових її елементів. Будь-яка поведінка потерпілого (активна, провокативна, нейтральна) розглядаються нами як фактор, що сприяє злочину. «У поєднанні з іншими елементами ситуації потерпілий, взаємодіючи зі злочинцем, формує бажання у нього вчинити злочин. Діючи як активний елемент ситуації, потерпілий своєю поведінкою може призвести злочинця у стан сильного афекту, страху, ненависті, люті з сильними психомоторними реакціями, які раптові, а інколи і навіть небажані для злочинця» [133].

Ситуацію імпульсивного злочину можна з упевненістю назвати екстремальною для людини. При аналізі механізму злочину в екстремальній ситуації істотним є виявлення його конкретного приводу, тобто зовнішніх обставин, що призводять в дію соціально-негативну спрямованість особистості злочинця. Будучи початковим моментом злочинного діяння, привід в екстремальній ситуації показує, з якою обставиною пов'язав злочинець своє діяння. Однак привід лише активізує раніше сформовану причину і в значній мірі характеризує особистість злочинця, його схильності до антисоціальної поведінки. Екстремальні ситуації розкривають антисоціальну кримінальну сутність особи [56, с. 76].

Приводом імпульсивного злочину є зовнішні обставини, що детермінують імпульсивне реагування особи та активізують її суспільно-небезпечну спрямованість.

По суті, привід є суб'єктивним відображенням об'єктивного змісту ситуації, причому обов'язково з негативних позицій, що визначають її «достатність» для вчинення злочину, навіть при відсутності об'єктивно поштовхових моментів [136, с. 103].

Будь-який злочин є результатом взаємодії особистісних характеристик та ситуації. В одних випадках особа може обрати правомірний тип поведінки за

конкретної життєвої ситуації, в інших – протиправний. Тобто та чи інша ситуація як певний прояв зовнішнього середовища може стати приводом до злочину.

Важливо ще й те, що ситуація може носити не тільки об'єктивний, тобто незалежний від волі і свідомості злочинця характер, а й суб'єктивний (що залежить від його волі і свідомості), наприклад, його алкогольне сп'яніння, фізична втома, хвороба тощо [21, с. 37].

Нерідко імпульсивні дії відбуваються і по «внутрішнім приводам» у зв'язку з прагненням особи самоствердитися, показати свою перевагу над оточуючими, дати вихід накопиченим негативним емоціям [56, с. 80].

Більш загальним щодо приводу є поняття «стимул», тобто зовнішній «поштовх», що є безпосередньою активізуючою ланкою вчинку (раптово виникла небезпечна ситуація, примус, насильство, прохання тощо) і посилює спонукання до дії чи безпосередньо формує її мотивацію. Так, при вчиненні насильницьких злочинів такий особистісний смисл може полягати в захисті «Я» від небажаної інформації загрозливого характеру, внаслідок чого зростає психічна напруженість, загострюються негативні емоції (гнів, страх, агресивність) [95, с. 49].

Залежність прийняття рішення від конкретної життєвої ситуації, в якій виникає привід, її визначальна роль щодо вчинення злочину неодноразово підкреслювалася в кримінологічній та психологічній літературі. Конкретна життєва ситуація проявляється як: а) завдання, що потребує вирішення й вимагає від суб'єкта якихось дій; б) ситуація прийняття рішення; в) умова прийняття рішення; г) чинник, що впливає на прийняття рішення про вчинення злочину [95, с. 49].

На нашу думку, можна виділити ситуаційні елементи імпульсивного злочину: поведінково-психологічні та віктимологічні (пов'язані з особою потерпілого).

Поведінково-психологічні включають в себе емоційний та психічний стан особи злочинця (стан алкогольного сп'яніння, пограничні стани психіки і т.д.).

Віктимологічні ситуаційні елементи включають в себе: манеру поведінки потерпілого (нейтральна або провокуюча), психологічні особливості,

взаємовідносини між злочинцем та жертвою (наявність конфліктів, як актуальних, так і триваючих).

Посткримінальний етап механізму імпульсивного злочину також має свої особливості та характеризується сукупністю ознак, властивих лише даному виду злочинів. На даному етапі відбувається мотивування поведінки особи. Мотивація і мотивування – поняття не тотожні. О. В. Попович зазначає: «Якщо мотивація означає основу і рушійний початок спонукань, то мотивування полягає в ретроспективному поясненні вже скоєного» [115, с. 18].

На етапі посткримінальної поведінки особа аналізує те, що сталося, тобто оцінює наслідки.

Ставлення індивіда до досягнутого злочинного результату дуже істотне і різне: від щирого розкаяння і усвідомлення провини до заспокоєння і глибокого задоволення досягнутим результатом. Задоволеність досягнутим злочинним результатом або незадоволеність ним веде до появи нових злочинних цілей або до самоосуду злочинної поведінки і припинення злочинної діяльності. Позитивна оцінка особою свого злочинного результату є ознакою глибокої кримінальної деформованості особистості, що відносить її до конкретного злочинного типу (нестійкого, злісного або особливо злісного) [56, с. 79].

В силу того, що через психічні стани особи, які провокують імпульсивну поведінку (алкогольне сп'яніння, психічні аномалії, афективні стани), пригнічується розумова діяльність, посткримінальну поведінку особи, яка вчинила імпульсивний злочин, доцільно розглядати:

- одразу після події злочину,
- через деякий час після події злочину.

Так, одразу після події злочину у 72% випадків злочинцем була надана перша допомога потерпілій особі та викликана швидка. 12% осіб покинули місце злочину. 16% вироків не дали змогу проаналізувати поведінку особи одразу після події злочину.

У 87% випадків особи, що вчинили імпульсивні злочини, звернулися з повинною до правоохоронних органів, засуджували свою поведінку та щиро каялися

у вчиненому. Це свідчить про низький ступінь криміногенності даних осіб та високу ймовірність недопущення рецидиву злочину.

Таким чином, поділ механізму імпульсивного злочину саме на вищезазначені етапи (докримінальний, кримінальний і посткримінальний) дав можливість глибше зрозуміти його сутність, більш наглядно представити його перебіг та уявити злочинну поведінку безпосередньо після вчинення злочину.

РОЗДІЛ 3

ПРОФІЛАКТИКА ІМПУЛЬСИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

3.1. Поняття та рівні профілактики імпульсивних злочинів

Залежно від методів і засобів запобігання, стану сформованості та ступеня реалізації злочинного прояву, запобіжну діяльність можна розділити на три етапи: до формування мотиву злочинного прояву та наміру його вчинення; після його формування, але до початку реалізації; після початку реалізації наміру через здійснення конкретних злочинних дій. З урахуванням зазначених якісних відмінностей на кожному з етапів вжиття заходів запобігання злочину з метою відрізнити змістовну відмінність останніх вживаються різні терміни щодо іменування відповідної запобіжної діяльності: «профілактика»; «відвернення»; «припинення злочинних проявів». Якщо на першому (профілактичному) етапі кримінологічні засоби є переважно виховними, соціально-психологічними, педагогічними, медичними тощо, то на другому етапі (відвернення наміру вчинити злочин) – це переважно оперативно-розшукові заходи, що поєднуються з індивідуально-психологічними. На третьому (припинення розпочатого злочину) переважно застосовуються кримінологічні, оперативно-розшукові та процесуальні засоби [148, с. 109].

«У сфері боротьби зі злочинністю використовується кілька термінів – це "попередження злочинності", "боротьба зі злочинністю", "профілактика злочинності" та ін.», – зазначає Ю. М. Антонян. Також вчений вважає, що «попередження злочинності» і «боротьба зі злочинністю» є найбільш синонімічними, а також виділяє чотири види попереджувальної діяльності: профілактика, запобігання, припинення злочинів, а також виправлення злочинців [5, с. 142-143].

П. М. Бузало попереджувальні заходи розподіляє на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні. В свою чергу, вчений виділяє напрями

спеціально-кримінологічного попередження злочинів, а саме: кримінологічна профілактика, запобігання та припинення [16].

С. Ю. Лукашевич вважає, що запобіганням злочинності є те, на що безпосередньо впливають суб'єкти запобіжної діяльності з тим, аби зменшити кількість правопорушень, запобігти конкретному реально можливому злочину, попередити його або припинити його вчинення [92, с. 91].

З практичного погляду запобігання злочинності можна поділити на профілактику й припинення. Профілактика – це діяльність з усунення, нейтралізації чи ослаблення факторів, які породжують злочинність або сприяють їй. Припинення полягає в діях, спрямованих на зупинення злочинної діяльності, що вже почалася, та на недопущення здійснення злочинного результату [63, с. 163-164].

Найбільш близькою нам є позиція В. В. Голіни, який виділяє загальносоціальне та спеціально-кримінологічне попередження злочинності. В рамках спеціально-кримінологічного попередження вчений виділяє наступні напрями: профілактика, запобігання та перетинання злочинів [38, с. 33].

Вважається, що профілактика – це термін, який найбільш доцільно використовувати для позначення запобігання імпульсивних злочинів.

«Профілактика – це сукупність видів попереджувальної діяльності щодо завчасного виявлення та усунення об'єктивних і суб'єктивних причин й умов, що породжують злочини та сприяють їх учиненню», – вважає В. В. Голіна [38, с. 33].

Профілактика забезпечується за допомогою запобігання криміногенним ситуаціям, їх усунення, ослаблення дії криміногенних факторів і їх нейтралізації, захисту можливих об'єктів від зазіхань, правової та кримінологічної пропаганди серед населення [63, с. 164].

Раптовість імпульсивного злочину є причиною неможливості його припинення. Подібно звичайному захворюванню людського організму, імпульсивність – це патологія людської поведінки. А для недопущення будь-якої патології завжди найбільш раціональною мірою є профілактика. Тому, саме цей термін найбільш вдало підходить для позначення ранньої попереджувальної діяльності щодо імпульсивних злочинів.

Під ранньою профілактикою слід розуміти виявлення і вплив на внутрішні та зовнішні причини і умови формування криміногенної мотивації, або на причини і умови утворення особистості, здатної до імпульсивної злочинної поведінки [118, с. 103-104].

Основними цілями профілактики імпульсивної злочинності є вплив на причини та умови, що призводять до виникнення емоційної, нервово-психічної напруженості осіб, розвитку пограничних психічних станів, а також до вчинення такими особами імпульсивних злочинів; криміногенних факторів, які формують антисуспільну орієнтацію і мотивацію імпульсивної злочинної поведінки у середовищі існування осіб.

Першочерговим завданням профілактики імпульсивної злочинності є вплив на причини та умови імпульсивних злочинів, які виступають її детермінантами та є чинниками формування особи, схильної до імпульсивної злочинної поведінки. Також завданням щодо профілактики імпульсивних злочинів є загальний та спеціально-кримінологічний вплив на таких осіб, нейтралізація криміногенних факторів як на особистісному так і на ситуаційному рівнях.

Основною проблемою профілактики імпульсивних злочинів є згорнутий кримінальний етап їх механізму, коли безпосередньо злочинна мотивація, прийняття рішення і акт злочину відбуваються в лічені секунди.

Згадаємо, який контингент осіб, присутніх в нашій емпіричній базі, схильний до імпульсивних злочинів. Це особи, які мають аномалії психіки; особи, які перебувають в стані простого алкогольного сп'яніння; особи, у яких під впливом ситуації виникли емоції, що досягли афективного стану.

Такі стани підвищують ймовірність вчинення злочину і водночас обмежують здатність осіб усвідомлювати характер і значення своїх дій, хоча не виключають їх осудності.

Ситуація імпульсивного злочину завжди передбачає конфлікт, який особливо сильно впливає на вищезазначених осіб та викликає у них експресивне реагування.

Оскільки основна маса злочинів, вчинених в країні, носить ситуаційний характер, попереджувальна діяльність повинна бути, поміж іншим, спрямована на

недопущення та усунення ситуацій, які сприяють вчиненню злочинів. На жаль, протягом тривалого часу і навіть зараз попереджувальна діяльність спрямована не стільки на причини злочинів, скільки на осіб, які їх здійснюють (здійснили або здатних здійснити), а ситуації, що сприяють злочинам, часто залишаються поза увагою правоохоронних органів [21, с. 36].

Ситуація грає дуже важливу роль в механізмі вчинення злочину і вимагає, на наш погляд, більш пильної уваги до себе з боку вчених і практичних працівників з метою попередження та ситуативної профілактики злочинів. Це пов'язано із тим, що подібні ситуації набагато простіше виявити, тому що найчастіше вони «лежать на поверхні», на відміну від злочинних намірів тих чи інших осіб. На такі ситуації легше впливати і усувати, ніж впливати на конкретних індивідів, схильних до вчинення злочинів [47, с. 286].

Проте, ситуативна профілактика імпульсивних злочинів сама по собі не розрахована на усунення причин злочинів, а передбачає вплив на можливість їх створення у кожному окремому випадку. Тому повноцінне запобігання неможливе без усунення особистісних причин злочинності.

Звернемо увагу на проблеми профілактики імпульсивної злочинності.

Розпочнемо з найбільш проблемного виду імпульсивних злочинів – злочинів з афективними станами. Про профілактику таких злочинів говорити дуже важко, так як супутній діянню емоційний стан особи представляється некерованим, до того ж даний тип злочинів носить ситуаційний характер, який неможливо передбачити.

І тут постає питання, чи можливо взагалі говорити про профілактику імпульсивної злочинності, яка представлена злочинами з афективними станами?

На нашу думку, можливо, так як караність імпульсивного злочину, вчиненого з афективним станом, обґрунтовується тим, що афективні стани не відносяться до тих, які неможливо подолати. Також афект не повністю виключає свідомо-вольовий контроль поведінки, а лише обмежує його. Можливість попередження афективних станів пов'язана з фазністю їх перебігу. Візьмемо за приклад фізіологічний афект. Він має три фази: підготовчу, кульмінаційну і заключну. Перша фаза (підготовча) передбачає собою перцепцію, тобто чуттєве

сприйняття зовнішнього подразника та зростання емоційного напруження. Уникнути подальшого розвитку афективного стану на підготовчій фазі може кожна людина. І тому, хибною є точка зору науковців, які наголошують на «неможливості його запобігання з боку того, у кого він виникає» [142, с. 76].

Оскільки людина не може контролювати себе в такій ситуації, основні профілактичні міри полягають у тому, щоб попередити афект: уникати провокуючих ситуацій, використовувати різноманітні відволікаючі дії, прогнозувати негативні наслідки ще до того, як запустився механізм афективної поведінки [48].

Звичайно, не кожна людина здатна на це. Стійкість людської психіки, а відповідно і можливість запобігання афективних станів, залежить від рівня розвитку моральної мотивації особистості, ступеня її антисоціальної спрямованості, психічного стану тощо. Внутрішній контроль людини, її самовладання і витримка, а також здатність до швидкого переключення уваги, відіграють вирішальну роль в управлінні імпульсивною поведінкою. Основною умовою вдалого контролю афективної поведінки є спокійна і адекватна оцінка провокуючої ситуації, стримування емоцій, а деколи і навмисна байдужість.

Оскільки афект гранично обмежує можливість довільної регуляції поведінки, рекомендації щодо його подолання, які застосовуються в педагогічній та психотерапевтичній практиці, мають на меті попередити афект шляхом уникнення ситуації, що породжують його, виконувати відволікаючі дії і т.п. [103, с. 69].

Зусиллям волі можна запобігти спалаху афекту. Чим більше розвинені вольові якості, тим менше людина піддається афекту або взагалі його не допускає. Відволікання і перемикання уваги також може послабити або попередити афект [75, с. 19].

Можливість утриматися від вчинення афективно-протиправних дій є підставою для кримінальної відповідальності за такі діяння. Іншими словами, відповідальність обґрунтовується невикористанням суб'єктом реальної можливості попередити злочинні дії в стані афекту шляхом придушення або перемикання своїх емоційних переживань [146, с. 142].

Профілактика імпульсивних злочинів, які вчиняють особи з психічними аномаліями, а також у стані алкогольного сп'яніння, також має певні особливості. В даному випадку першочерговим має стати вирішення так званих «фонових явищ», які супроводжують імпульсивну поведінку. Насамперед мова йде про пияцтво, алкоголізм та їх безпосередній взаємозв'язок з імпульсивною злочинністю, про що переконливо свідчать зібрані нами статистичні дані. Сюди ж можемо віднести ріст психічних аномалій серед населення, а також сімейно-побутове насильство.

Ще з часів СРСР в кримінології прийнято виділяти загальносоціальний напрямок запобігання злочинності. Загальносоціальне попередження злочинності являє собою одну із сторін соціального розвитку, яка взаємодіє з іншими проявами суспільного життя. Це сукупність економічних, політичних, ідеологічних, організаційно-управлінських, правових, технічних заходів, як правило, довгострокового характеру. Заходи загальносоціального попередження злочинності спрямовані на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і, разом з тим, на причини та умови негативних явищ взагалі і злочинності зокрема [91, с. 10].

Профілактичну діяльність на загальносоціальному рівні здійснюють державні органи та громадські організації, для яких така діяльність не є основною. Така профілактика являється дієвою при позитивному соціально-економічному розвитку держави загалом.

На нашу думку, слід дещо критично розглядати загальносоціальний напрямок профілактики імпульсивної злочинності, так як він дуже опосередковано впливає на її стан. Тут слід говорити про підвищення економічного добробуту, вдосконалення морального виховання людей, вирішення політичних завдань і проблем повсякденного існування, побуту, дозвілля. Все це, звичайно, має значення для загальносоціальної профілактики будь-якого виду злочинності, в тому числі й імпульсивної. Всі загальносоціальні заходи профілактики імпульсивних злочинів повинні бути спрямовані на зменшення тривожності та невротизації людей, які спричиняють агресивність та неврівноваженість людської психіки.

На даний час загальносоціальна профілактика злочинності опирається на Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», схвалену Указом Президента від

12.01.2015 року №5/2015 (далі – Стратегія). Вважається, що за допомогою Стратегії буде досягнута єдність впливу на детермінанти злочинності всіх загальносоціальних профілактичних заходів: економічних, соціальних, ідеологічних, культурологічних тощо. Серед них особливо слід виділити підвищення рівня освіти та ринку праці. Наше дослідження показало низький рівень освіти та працевлаштування осіб, які вчинили імпульсивні злочини. Тому, забезпечення державою свідомого, культурного та освіченого суспільства є одним з пріоритетних напрямків загальносоціальної профілактики.

Особливу увагу слід приділити спеціально-кримінологічній профілактиці імпульсивної злочинності.

Враховуючи детермінанти імпульсивних злочинів, їх специфіку та проблематичні моменти профілактики, вважаємо доцільним запропонувати наступні особистісно-ситуативні напрямки спеціально-кримінологічної профілактики імпульсивних злочинів.

Ситуативна профілактика кризових ситуацій – це профілактика злочинів на рівні мікросередовища, направлена на зовнішні умови формування конфліктної криміногенної ситуації.

Втручання у кризові ситуації передбачає нейтралізацію потенційних конфліктів в мікросоціальних групах. Для цього компетентним органам, в залежності від їх місцевої юрисдикції, необхідно володіти інформацією про топографію сімейно-побутових конфліктів в тій чи іншій адміністративно-територіальній одиниці, вивчати їх «гарячі точки» та ймовірні місця виникнення. Як правило, це місця проживання (квартири, будинки, гуртожитки) неблагополучних сімей, які характеризуються високим ступенем конфліктного напруження, непомірним вживанням алкоголю, побутовим насильством. Основним заходом ситуативної профілактики кризових ситуацій повинен бути соціальний контроль за обстановкою у таких «гарячих точках» шляхом співпраці правоохоронних органів з громадськістю.

Сімейно-побутова сфера, як правило, є лідером за кількістю імпульсивних вбивств та нанесень тілесних ушкоджень особами з афективними станами. Сварку

чи бійку, розпочату потерпілим, так само як і інші подібні дії, важливо припинити, перш ніж вони викличуть імпульсивну поведінку і послужать реальним ґрунтом для вчинення афективного злочину.

Об'єктом запобіжного впливу на сімейне насильство є кризові сім'ї, неблагополуччя яких спричинено різними соціальними, психологічними і навіть біологічними чинниками. Генезис (природа) чинників сімейного неблагополуччя чи їх комбінацій диктують і суб'єкту приналежність запобіжного впливу, який може мати (крім правових санкцій) характер соціальної підтримки, психологічної допомоги, медичного втручання, педагогічного переконання та ін. [41]

Сімейно-побутова сфера передбачає довготривалі конфлікти, тому успішній їх локалізації мають сприяти дільничні офіцери поліції. Глибоке вивчення причин конфліктності, визначення ступеня її напруженості – це завдання дільничного офіцера, який має застосовувати низку профілактичних заходів, передбачених законодавством.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. на жаль орієнтований більшою мірою на припинення, а не на профілактику домашнього насильства, та не враховує, що в такому середовищі значна частина злочинів вчиняється імпульсивно.

До заходів у сфері запобігання домашньому насильству, згідно з Законом, відносять:

- 1) вивчення ситуації та збір згрупованих за статтевою ознакою статистичних даних про факти домашнього насильства;
- 2) організацію і проведення галузевих та міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства, ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та практики його застосування;
- 3) організацію і проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків;

4) розроблення та впровадження у навчальних закладах навчальних і виховних програм щодо запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей;

5) залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на запобігання домашньому насильству, зокрема формування небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного повідомлення до центру про випадки домашнього насильства, зокрема насильства за ознакою статі та насильства стосовно дітей;

6) організацію та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів.

Згідно Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», превентивна (профілактична) робота дільничого офіцера поліції – це діяльність, передбачена законодавством України, що спрямована на попередження кримінальних та інших правопорушень, перевірку дотримання обмежень, установлених законом відносно осіб, які перебувають на превентивному обліку, здійснення поліцейського піклування.

Верховною Радою України 02.07.2015 р. було прийнято Закон України «Про Національну поліцію» №580-VIII. Даним Законом вперше запроваджено окремий вид поліцейських заходів — поліцейське піклування, яке має вияв тимчасового нагляду і допомоги, яку поліцейські мають надавати особам, які потребують додаткової уваги.

Поліцейське піклування характеризується одиничними випадками надання допомоги особам, які її потребують. Однак, на нашу думку, слід розширити тлумачення цього заходу на законодавчому рівні. Ми вважаємо, що поліцейське піклування має стати ключовим заходом профілактики ситуативних злочинів, які вчиняються на сімейно-побутовому рівні, в тому числі й імпульсивних. Воно повинно здійснюватись дільничими офіцерами поліції щодо осіб, а також сімей, яким властиве емоційно напружене середовище існування, конфліктність,

агресивність, скарги сусідів на постійні сварки, скандали та інші форми порушення громадського порядку. Періодичні профілактичні бесіди з дільничим повинні сприяти пошуку та усуненню причин внутрішньосімейних конфліктів, тим самим розряджати напружену ситуацію, яка часто стає приводом імпульсивного злочину.

Тому ми пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 41 Закону України «Про національну поліцію» пунктом 5 та викласти у такій редакції:

1. Поліцейське піклування може здійснюватися щодо:

1) неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду;
2) особи, яка підозрюється у втечі з психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де вона утримувалася на підставі судового рішення;

3) особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку оточуючим або собі;

4) особи, яка перебуває у публічному місці і внаслідок сп'яніння втратила здатність самостійно пересуватися чи створює реальну небезпеку оточуючим або собі;

5) осіб та сімей, яким властива конфліктність, що може спричинити вчинення злочинів.

Якщо не брати до уваги такі заходи, поглиблюється антисуспільна спрямованість індивіда, формується установка на агресію, а також спотворене поняття про вседозволеність. Саме такі установки провокують афективні стани, результатом яких є вчинення імпульсивних злочинів.

Такі заходи, передбачені Законом, не повинні мати декларативний характер, а мають добросовісно здійснюватись дільничими офіцерами поліції (далі – ДОП). Як ми вже згадували, в службі ДОП не вистачає кадрів, які без браку часу могли б виконувати коло своїх повноважень щодо профілактики злочинності. Цю проблему також необхідно вирішувати. Служба ДОП повинна стати альтернативою патрульній поліції, яка виконує функції підтримки громадського порядку на вулицях міст. В свою чергу ДОП повинні здійснювати своєрідне патрулювання, але не на вулицях, а на підконтрольних їм поліцейських дільницях, в тому числі – в місцях

проживання осіб, схильних до протиправної поведінки. Безперечно, періодичне патрулювання поліцейських дільниць стане фактором, стримуючим вчинення імпульсивних злочинів, шляхом вироблення конкретних організаційно-управлінських, педагогічних, психологічних, правових заходів, направлених на послаблення ступеня конфліктного напруження.

З метою профілактики імпульсивних злочинів, ДОП повинні активізувати співпрацю з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Суть даної співпраці має полягати у своєчасному виявленні осіб (та їх сімей), які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують допомоги у вирішенні психологічних та матеріально-побутових проблем.

Інформаційно-виховна пропаганда населення.

Сьогодні є загальновизнаним, що телебачення, радіо, преса, інтернет, аудіо- й відеопродукція – носії та провідники інформації масового споживання – перетворилися на потужний інструмент психологічного впливу, який охоплює майже все населення нашої планети. Для переважної більшості суспільства сучасні засоби прийому і передачі інформації стали основним джерелом формування соціально значущих понять, стереотипів поведінки, уявлення про різні явища. Результатом дії інформаційних засобів є ідеологічний, політичний, економічний або організаційний вплив на оцінки, думки і поведінку людей. Засоби масової комунікації є культурологічним феноменом та найбільш результативним способом трансляції стандартів поведінки і поширення певних цінностей [51, с. 238].

Засоби масової інформації (далі – ЗМІ) повинні поставити міцний заслін пропаганді насильства. Зрозуміло, ні про яку цензуру не може бути й мови, проте необхідно створити певні морально-психологічні перепони на шляху нескінченної демонстрації сцен насильства і жорстокості. Очевидно, тим, хто вирішує питання про демонстрацію сцен насильства, треба виробити внутрішню заборону, яка б диктувала їм можливість або неможливість показу тих чи інших жорстоких дій. Оскільки вчиненню насильницьких злочинів активно сприяють пияцтво, алкоголізм і наркоманія, ці негативні явища повинні стати предметом особливої профілактичної уваги. Відповідна діяльність повинна здійснюватися з урахуванням нинішніх реалій,

коли доступ до спиртних напоїв практично нічим не обмежено. При цьому треба мати на увазі, що агресивний злочин нерідко скоюють особи в нетверезому стані, які не є алкоголіками [5, с. 241].

На етапі поступового переходу до інформаційного суспільства збільшуються масштаби, ускладнюється структура та зміст інформаційних потоків і всього інформаційного середовища. Зазначене зумовлює багаторазове посилення й стрімке зростання темпів масово-комунікативного впливу на свідомість і психіку людини. ЗМІ, як один з основних чинників соціалізації особистості, можуть бути використані як на благо суспільства, його культури, моральності, так і на шкоду [161, с. 267].

З впевненістю можна сказати, що формування правосвідомості як однієї з передумов правопорядку, неабияк залежить від ЗМІ. Масмедіа відіграють значну роль у формуванні моделей правомірної та злочинної поведінки населення. Пріоритетом має стати, зокрема, не реклама алкогольних виробів на телебаченні, розповсюдження порнографічних матеріалів в мережі інтернет, а навпаки – широка пропаганда здорового способу життя, популяризація знань про шкоду психоактивних речовин. ЗМІ забезпечують регулярність та тиражованість інформації, завдяки цьому є потужним механізмом впливу на масову аудиторію, формування правосвідомості громадян.

Інформаційно-виховна пропаганда населення повинна включати заходи щодо інформованості населення через ЗМІ про: ріст ситуативних насильницьких злочинів та причини їх вчинення; наслідки проявів сімейно-побутової агресії та як не стати її жертвою; негативні наслідки вживання психоактивних речовин; зростання пограничних психічних станів (психічних аномалій); важливість участі громадськості у профілактиці та запобіганні ситуативних (в т.ч. імпульсивних) злочинів; пропагандистські заходи; запровадження спеціальних програм для навчання населення засобам захисту від імпульсивних злочинів, які характеризуються раптовістю, спонтанністю та несподіваними вибухами агресії.

Окрім ЗМІ, інформаційно-виховна пропаганда населення має входити в обов'язки ДОП, які, згідно з Інструкцією з організації діяльності дільничних офіцерів поліції, у межах дільниці повинні проводити серед населення

роз'яснювальну роботу щодо формування правової культури, негативного ставлення до суспільно небезпечних явищ, інформування про способи захисту і самооборони від злочинних посягань. Така діяльність, безсумнівно, сприятиме підвищенню іміджу поліції.

Подібну роботу слід проводити і на рівні освітніх закладів задля того, аби формувати у підлітків правильну суспільну орієнтацію на правомірне вирішення конфліктних ситуацій, вводити в шкільну навчальну програму хоча б спрощені курси кримінологічної віктимології, навчати правильному поведженню у разі несподіваної зустрічі зі злочинним проявом тощо.

Залучення громадськості до профілактики імпульсивних злочинів.

Кримінологам давно відомо, що ступінь і характер залученості різних верств населення в економічне, політичне, громадське життя безпосередньо позначається на поведінці, впливає на соціальний статус особи і спосіб життя в цілому [51, с. 237].

В Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України, схваленої розпорядженням КМУ від 22.10.2014 №1118-р зазначена необхідність впровадження в діяльність правоохоронних органів моделі «Community Policing». Визнано неможливим виконання завдань із забезпечення правопорядку без активної допомоги з боку населення. Від поліції очікується прояв інтересу не лише до інформації, яка стосується правопорушень, але і до потреб громадян та ускладнення їх стосунків, які становлять підґрунтя для загострення криміногенної ситуації [151], а одночасно і для детермінації імпульсивних злочинів.

Модель «community policing» (співробітництва правоохоронних органів і поліції), на даний час прагне бути діючою парадигмою кореспондуючої профілактичної діяльності поліції та громади. Однак, тут ми не можемо не згадати критичну оцінку такій моделі, яку надав професор В. О. Туляков, вказуючи на певні її недоліки, а саме: мозаїчність відношення до принципів законності та верховенства права у візантійській (слов'янській) системі праворозуміння; специфічне ставлення до органів охорони правопорядку у медійних ресурсах та соціальних мережах, що веде до систематичного зловживання правами як тенденції розвитку окремих

інститутів громадянського суспільства в Україні; відсутність можливостей реалізації вільного волевиявлення громадян, що веде до пониження кооперації між громадянами та державою; відсутність ефективного законодавства щодо поводження з жертвами кримінальних правопорушень; безконтрольність зростання злочинності як соціального інституту, в умовах зниження ефективності роботи органів кримінальної юстиції та певної неспроможності (відсутність політичної волі) протидії антигромадським вчинкам окремих маргіналізованих представників громадянського суспільства; обмеженість концепції громадсько-орієнтованої діяльності географічними ареалами міста, району, що веде до активізації експортно-імпортних операцій злочинності, виключність з програми контролю та профілактичного впливу безхатченків, дромоманів та інших маргіналізованих верств населення без відповідного місця проживання [157].

На противагу парадигмі «Community Oriented Policing» професор В. О. Туляков ставить парадигму «Problem Oriented Policing», за якою поліцейські заходи профілактики повинні бути спрямовані на проблемні місця: гарячі точки, нетверезих водіїв, сексуальних первертів, побутове насильство, квартирні крадіжки та суспільні заворушення. Тобто на найбільш болісні для суспільства проблеми, які мають значення для спільноти в цілому та можуть бути поштовхом до об'єднання профілактичних ресурсів населення із органами охорони правопорядку. Вчений навіть ставить питання доцільності та можливості впровадження вищезазначеної парадигми на рівні закону, обґрунтовуючи це тим, що Problem Oriented Policing (POP) лише частково виконує функцію методологічного інструментарію для Community Oriented Policy (COP), розповсюджуючи свої можливості на більш широкі сфери служіння безпеці людини, суспільства і держави, профілактиці правопорушень [157, с. 240].

Безперечно, профілактична діяльність повинна бути направлена саме на проблемні місця, так звані «гарячі точки», які слід виявляти за допомогою взаємодії правоохоронних органів та громадськості.

Позитивним є досвід таких країн, як Канада, США, Австралія, Норвегія, Великобританія, Бразилія щодо запровадження практики «neighbourhood crime

watch» (дослівно – сусідське спостереження за правопорушеннями), коли мешканці конкретної житлової території самоорганізуються для боротьби та профілактики злочинів. Кому в першу чергу, як не мешканцям однієї території, буде відомо про напружену емоційну обстановку у сусідів, загострення конфліктних сімейних ситуацій тощо.

Залучення громадськості до сфери профілактичної діяльності передбачає розвиток правосвідомості і розуміння єдності суспільних та особистих інтересів. Для цього необхідно змінити суспільний світогляд на співпрацю з поліцією, наголосити на позитивних моментах такого співробітництва.

Зменшення ситуативних детермінант злочинної поведінки. Цей напрямок профілактики передбачає вжиття спеціальних заходів, які б запобігали та ускладнювали вчинення ситуативних імпульсивних злочинів поза місцями мешкання осіб (громадські місця, вулиці, парки і т. д.). Необхідне посилене патрулювання місць з криміногенною обстановкою, особливо у вечірній та нічний час, більш ефективна боротьба з пияцтвом, продажем алкогольних напоїв у встановлений час, – все це буде надійною профілактикою для імпульсивних злочинів ситуативного характеру.

Індивідуальний рівень профілактики імпульсивної злочинності має бути представлений як психолого-психіатричний напрямок. Нагадаємо, що імпульсивних злочинів, вчинених особами з психічними аномаліями, виявлено в нашому дослідженні майже 26%.

В цьому питанні ми не можемо не згадати роботу Ю. М. Антоняна та С. В. Бородіна «Злочинність та психічні аномалії», в якій вчені розглянули проблеми профілактики злочинності осіб з психічними аномаліями в самому широкому плані, а також підкреслили особливе значення психіатричного аспекту цієї проблеми, який знаходить своє відображення в наступному: 1) надання медичної допомоги відповідним особам, всебічне врахування рекомендацій психіатрів і широке використання сучасних досягнень психіатрії; 2) при необхідності участь фахівців-психіатрів і медичних психологів; 3) коригування всіх

виховних та інших заходів в залежності від психічного здоров'я і стану конкретного суб'єкта [2, с. 164].

Коротко проаналізуємо основні положення вищезазначеної роботи Ю. М. Антоняна та С. В. Бородіна з приводу профілактики злочинної поведінки осіб з психічними аномаліями.

Практика переконливо доводить, що профілактика злочинної поведінки осіб з аномальною психікою практично неможлива, якщо їм не буде надана своєчасна психіатрична допомога. Слід виділити особливу сферу попередження злочинів – соціально-психіатричну профілактику. В основу соціально-психіатричної профілактики повинен бути покладений принцип поєднання і взаємодоповнення соціальних і медичних заходів, зближення спеціально-кримінологічних і медико-реабілітаційних програм. Така профілактика являє собою комплексну діяльність, спрямовану на те, щоб не допустити становлення на злочинний шлях осіб з психічними аномаліями, спосіб життя і вчинки яких свідчать про таку можливість. Вона повинна здійснюватися шляхом своєчасного виявлення та обліку цих осіб, застосування до них виховних, примусових і медичних заходів, створення сприятливих життєвих умов, надання допомоги у вирішенні трудових і побутових питань. Важливого значення набуває співпраця медичних і правоохоронних органів, постійний обмін інформацією між ними, надання консультативної взаємодопомоги [2, с. 165-166].

Виявлення мотивів кримінально караних діянь осіб з психічними аномаліями викликає чималі труднощі організаційного характеру. Вони, насамперед, зумовлені тим, що психіатричні огляди засуджених проводяться дуже рідко. Ось чому досить актуальною є постановка питання про більш широку участь психологів і психіатрів на всіх етапах правоохоронної діяльності. Відповідні матеріали могли б широко використовуватися у профілактиці правопорушень. Прогнозування поведінки осіб з психічними аномаліями має ґрунтуватися на знанні особистісних особливостей, і в першу чергу мотивів поведінки конкретної людини. Індивідуальний прогноз поведінки особи з психічними аномаліями надає профілактичним зусиллям попереджувальний характер. Основна складність полягає в розробці надійних

методів прогнозу. При застосуванні будь-якого з них повинні максимально використовуватися результати кримінологічних досліджень ролі психічних аномалій в злочинній поведінці, причому навіть в тому випадку, якщо характер такої аномалії робить можливі вчинки особи малопередбачуваними, що, власне, теж є прогнозом. Було підкреслено важливість цієї інформації, оскільки прогноз буде тим вірогіднішим, чим більше буде взято до уваги чинників, які детермінують поведінку. Результати прогнозу слід використовувати в якості основи для організації індивідуальної профілактичної роботи з особами, які мають аномалії психіки. Йдеться, зрозуміло, про роботу з особами, щодо яких прогноз складається несприятливо. Як показує досвід, серед них виявляються, перш за все, особи, погляди яких мають антисоціальну спрямованість, а спосіб життя свідчить про можливість кримінальної поведінки. З такими особами робота повинна плануватися на індивідуальному рівні, що дозволить враховувати конкретні особливості особистості, її поведінку і спосіб життя, пов'язані з наявністю психічної патології. Індивідуальний план проведення профілактичних заходів може включати в себе: а) діагностування психічної аномалії (аномалій); б) визначення найбільш ефективних заходів медичної допомоги та реабілітаційної програми; в) розробку виховно-профілактичних, педагогічних заходів соціально-кримінологічного спрямування; г) надання допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні; д) оздоровлення соціального середовища, усунення психотравмуючих чинників, вирішення конфліктів; е) застосування примусових заходів медичного характеру [2, с. 170-171].

Про підвищену суспільну увагу до організації діяльності щодо запобігання вчиненню злочинів особами, що мають психічні аномалії, які не виключають осудності, проведення її з урахуванням особливостей їх психічного стану писав академік А. П. Закалюк. Вчений також наголошував саме на доповненні (а не заміні) звичайних напрямків профілактики ще одним – психіатричним [59, с. 641].

Цей напрямок діяльності, крім загальної запобіжної мети щодо усунення (нейтралізації) причин і умов вчинення злочину, має і свою додаткову мету — запобігти подальшому розвитку та ускладненню психічного розладу особи, насамперед проявів, пов'язаних з ним психофізіологічних та психічних якостей

індивіда, які підвищують небезпеку останнього у суспільному середовищі, у тому числі ймовірність вчинення суспільно небезпечних діянь. Психіатричний напрямок запобіжної діяльності реалізується у різних формах: надання у загальному порядку психіатричної допомоги особам з розладом психіки; подання рекомендацій та консультацій психіатрів до правоохоронних та інших державних органів щодо врахування психіатричних аспектів у проведенні запобіжної діяльності за іншими (не психіатричними) напрямками; участь психіатрів (у доцільних межах) у проведенні цієї діяльності; здійснення спеціальних індивідуальних лікувально-профілактичних заходів щодо осіб, які демонструють небезпечний характер поведінки [59, с. 641].

Про психіатричні методи попередження злочинів писав В. В. Голіна. Утруднення соціалізації зумовлені й властивостями особи, яка через обмеження можливостей (фізіологічних, фізичних, психічних, емоційних, розумових) та різні аномалії зазнає труднощів із соціальним пристосуванням, що призводить до вчинення злочинів. Для успішного попередження злочинів такими особами слід застосовувати і своєрідні методи – методи психічного діяння, які є засобами інформаційного, інтелектуального, медико-психологічного, лікувального, медико-реабілітаційного впливу на думки, поведінку і здоров'я певної особи [38, с. 37].

Свої погляди на запобігання злочинності осіб з психічними аномаліями висловила О. О. Ходимчук. Вчена вважає, що спеціально-кримінологічне попередження злочинності – це сукупність впливу на конкретних осіб та конкретні види злочинності [166, с. 166]. Також вона зазначає, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинності осіб з психічними аномаліями проводиться з приводу вже вчинених протиправних діянь, і соціальне призначення такої діяльності, в кінцевому рахунку, полягає саме в попередженні – приватної і загальної превенції злочинів. Тобто ототожнюється кримінологічне та кримінально-правове розуміння попередження злочинності, що на нашу думку є не досить точним. На спеціально-кримінологічному рівні О. О. Ходимчук пропонує наступні заходи: 1) використання в профілактичних цілях відповідних кримінально-правових норм та інститутів; 2) своєчасне виявлення та облік органами внутрішніх справ правопорушників з

психічними аномаліями в межах осудності; 3) застосування примусових заходів медичного характеру; 4) профілактика незаконного використання вогнепальної зброї особами з психічними аномаліями; 5) усунення процесуальних помилок в слідчо-судовій практиці; 6) заходи індивідуальної профілактики; 7) віктимологічна профілактика [166, с. 166].

Психолого-психіатричний напрямок профілактики імпульсивних злочинів слід розпочинати з успішного виявлення осіб з аномаліями психіки, схильних до імпульсивної поведінки. На жаль, на даний час це зробити майже неможливо через відсутність законодавчо врегульованого механізму. Психічні аномалії можуть довгий час ніяк не проявлятися у людини, а в певній ситуації – стати умовою вчинення імпульсивного злочину. Чинний Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 року №1489-III в ст. 11 регламентує порядок психіатричного огляду особи для встановлення наявності чи відсутності психічного розладу.

Так, в ст. 11 передбачено, що психіатричний огляд проводиться лікарем-психіатром на прохання або за усвідомленою згодою особи; щодо особи віком до 14 років (малолітньої особи) – на прохання або за згодою її батьків чи іншого законного представника; щодо особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною, – на прохання або за згодою її опікуна. Психіатричний огляд особи може бути проведено без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника у випадках, коли одержані відомості дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність у особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих; неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність; завдасть значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану у разі ненадання їй психіатричної допомоги.

Отже, законом передбачена можливість психіатричного огляду особи лише при підозрі у наявності тяжкого психічного захворювання. Психічні аномалії не можуть відноситись до таких захворювань, оскільки мають «непсихотичну»

природу. Таким чином існує законодавча прогалина, яка не дозволяє у законному порядку, навіть не примусово, призначати психіатричний огляд особи при підозрі на непсихотичні розлади. Тому ми вважаємо доцільним внести зміни в ч. 3 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу» та викласти її у такій редакції:

«Психіатричний огляд особи може бути проведено без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника у випадках, коли одержані відомості дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність у особи тяжкого психічного розладу **психотичного рівня або психічної аномалії непсихотичного рівня**, внаслідок чого вона:

- вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або
- неспроможна самотійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність, або
- завдасть значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану у разі ненадання їй психіатричної допомоги».

Ч. 4 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу» передбачає, що рішення про проведення психіатричного огляду особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника приймається лікарем-психіатром за заявою, яка містить відомості про достатні підстави для такого огляду. Із заявою можуть звернутися родичі особи, яка підлягає психіатричному огляду, лікар, який має будь-яку медичну спеціальність, інші особи.

При цьому незрозуміло, які суб'єкти-заявники можуть підпадати до категорії «інших осіб». Ми вважаємо, що до переліку осіб, які можуть звернутись із заявою про примусовий психіатричний огляд, необхідно включити дільничних офіцерів поліції. Але, на жаль, зрозуміло, що дані працівники поліції на сьогоднішній день не мають достатнього освітнього рівня та кваліфікації, щоб виконувати такі важливі та відповідальні завдання. В Інструкції з організації діяльності ДОП не вказані вимоги до їх освітнього рівня. Закон України «Про Національну поліцію» в ст. 49 взагалі передбачає, що для роботи в Національній поліції достатньо мати загальну середню освіту. Ми вважаємо, що такі посади повинні займати працівники поліції, які мають

вищу юридичну освіту (що в обов'язковому порядку включає кримінологічну підготовку для успішного прогнозування розвитку небезпечних кримінологічно значущих рис і властивостей, можливого їх впливу на ймовірне вчинення злочину), а також пройшли психологічну підготовку та здобули відповідні навички для успішної профілактичної роботи з населенням. Лише за такої умови професійної підготовки дільничі офіцери зможуть повністю оцінити характер, темперамент, емоційний стан, вірогідність наявності психічних аномалій, а тим самим і схильність до імпульсивної поведінки осіб на підконтрольних їм територіях.

Таким чином, у разі перегляду вимог до освітньо-кваліфікаційного рівня осіб, які можуть займати посади дільничих офіцерів поліції, буде вважатись доцільним внести зміни до ч. 4 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу» та викласти її у такій редакції:

«Рішення про проведення психіатричного огляду особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника приймається лікарем-психіатром за заявою, яка містить достатні для такого огляду підстави. Із заявою можуть звернутися родичі особи, яка підлягає психіатричному огляду; лікар, який має будь-яку медичну спеціальність; **дільничі офіцери поліції, які мають відповідну кваліфікацію та повноваження**; інші особи».

На даний момент, коли дільничі офіцери не мають означених знань і навичок, профілактика повинна базуватись на взаємодії дільничих офіцерів із компетентними органами психолого-психіатричної допомоги.

Проводити цю роботу повинні, перш за все, правоохоронні органи, оскільки мова йде про попередження злочинів та інших правопорушень, спільно з органами охорони здоров'я та за участю громадськості.

Таким чином, до основних напрямків спеціально-кримінологічної профілактики імпульсивних злочинів ми відносимо: 1) ситуативну профілактику кризових ситуацій; 2) інформаційно-виховну пропаганду серед населення; 3) залучення громадськості до профілактики імпульсивних злочинів; 4) зменшення ситуативних детермінант злочинної поведінки.

Індивідуальний рівень профілактики має бути представлений комплексом психолого-психіатричних заходів профілактики та впливати на психічне здоров'я осіб, схильних до вчинення імпульсивних злочинів.

3.2. Віктимологічний аспект профілактики імпульсивної злочинності

Кримінологічна профілактика злочинів передбачає максимально ефективне використання всіх можливих варіантів профілактичної роботи. Віктимологічна профілактика є різновидом спеціально-кримінологічних заходів попередження імпульсивних злочинів, направленим на роботу з потенційними жертвами цього виду злочинів, а також на віктимні ситуації, виникнення яких може призвести до їх вчинення. Слід відзначити, що віктимологічний напрямок профілактики є абсолютно неефективним без традиційної профілактики злочинності.

Особливим об'єктом профілактики С. Ю. Лукашевич називає потенційних жертв злочинних посягань [92, с. 91]. Профілактична діяльність може і має бути спрямована не тільки на потенційних правопорушників, але й на реальних і потенційних жертв, що дозволяє говорити про віктимологічний аспект профілактики злочинів як органічної частини їх попередження. Звідси наочна можливість і доцільність усунення факторів, пов'язаних з особистістю і соціальним статусом потенційного потерпілого, які сприяють вчиненню злочинів. Випадання з превентивної системи такого важливого елемента як віктимологічна профілактика злочинності об'єктивно створює прогалину криміногенного характеру [138, с. 147].

Віктимологічна профілактика складається з комплексу державних та громадських заходів, що орієнтовані на запобігання злочинам шляхом знизити у населення та окремих громадян ризик стати жертвами злочинних посягань [133].

Під віктимологічною профілактикою імпульсивної злочинності ми розуміємо спеціалізований вплив соціальних інститутів на осіб з неправомірною або аморальною поведінкою, а також на фактори, що обумовлюють миттєву віктимізацію осіб, пов'язану з ситуацією імпульсивного злочину.

Механізм кожного злочину може бути повністю зрозумілий лише в результаті аналізу динаміки криміногенної ситуації. В імпульсивних злочинах така

ситуація найчастіше досягає особливої гостроти в результаті поведінки обох конфліктуючих сторін. Функціонування механізму імпульсивного злочину головним чином пов'язано з проблемами особистості. Але також не можна не враховувати проблеми потерпілих осіб та їх провокуючої поведінки, яка взаємofункціонує в рамках цього ж механізму. Недарма О. М. Бандурка та О. М. Литвинов до елементів механізму злочинної поведінки відносять і специфіку особи потерпілого, і взаємовідносини між поведінкою обох сторін злочину, при цьому наголошуючи, що властивості потерпілих найчастіше проявляються в кримінальних подіях насильницького характеру [10, с. 116].

Знання дозлочинних соціальних зв'язків між потерпілим і злочинцем грає суттєву роль в пізнанні характеру і змісту негативної поведінки потерпілого і його впливу на вчинення злочину. Крім того, воно збільшує арсенал можливих засобів запобігання злочинам, що також важливо в боротьбі зі злочинністю [98, с. 38].

В цьому питанні ми також проаналізуємо механізм віктимізації жертви імпульсивного злочину, роль потерпілого в механізмі імпульсивного злочину, а також напрямки віктимологічної профілактики імпульсивних злочинів.

Аналізуючи судову практику, ми відзначили, що потерпілі від імпульсивних злочинів володіють певними особливостями та манерами поведінки, які сприяють заподіяння їм шкоди. Суттєвою особливістю їх поведінки виступає поняття «провокація», що кореспондує вчиненню імпульсивного злочину по відношенню до них. Під провокацією ми маємо на увазі соціально негативну віктимну поведінку потерпілого, в результаті якої особа (потенційний імпульсивний злочинець) втрачає самоконтроль і вчиняє імпульсивний злочин. Підкреслимо, що провокаційна поведінка, яка спонукає до вчинення імпульсивного злочину, як правило, має активний характер, тобто виражається у фізичних (нанесення ударів, замахування різними предметами тощо) або інформаційних (конклюдентні дії або, найчастіше – образи) діях по відношенню до особи, яка вчиняє імпульсивний злочин.

За даними В. С. Мінської, «негативна поведінка потерпілих найчастіше (91,5%) виявлялася в формі активно провокаційних дій» [98, с. 38]. Але тут ми ще раз наголосимо, що набагато важливішою є не сама активна провокаційна поведінка

потерпілого, а той сенс, який вбачає в ній особа, яка вчиняє імпульсивний злочин, а самі дії потерпілого можуть бути різні в плані їх правової оцінки: протиправними, правомірними, байдужими з точки зору права, а іноді і з точки зору моралі [136, с. 96]. Як виявляється, справа не стільки в об'єктивному сприйнятті поведінки потерпілого особою, що вчиняє імпульсивний злочин, скільки в тому, як ця поведінка ним сприйнята суб'єктивно, і до якої реакції спонукає його психічна установка. Тобто ми з впевненістю можемо представити вчинення імпульсивного злочину як неадекватну реакцію на суб'єктивно сприйняту ситуацію. Таким чином, заходи віктимологічної профілактики безпосередньо імпульсивних злочинів повинні бути спрямовані з одного боку на фактори детермінації неправомірної поведінки потерпілих, а з іншого – на фактори, що слугують особі стати жертвою навіть при правомірній поведінці.

Нерідко жертва сама провокує вчинення злочину – своєю поведінкою, манерою розмови, моральними повчаннями. Агресивну поведінку, у свою чергу, «стимулює» беззахисність жертви, поступливість або, навпаки, опір жертви [133].

«...В деяких випадках вчинення злочинів жертва відіграє активну роль в ескалації дій злочинця», – відзначає К. Бартол [11, с. 169]. Активна провокаційна поведінка зі значною долею ймовірності може спонукати до імпульсивного злочину, викликати афективний стан, тим паче у нетверезих осіб, а також в осіб з психічними аномаліями.

Ступінь провокування залежить від ряду факторів. Більш ефективно здатні впливати на суб'єкта злочину дії потерпілого, безпосередньо спрямовані на нього як на одного з учасників відносин «потерпілий – злочинець» (нанесення удару, образу). Менш ефективною є поведінка, мета якої лежить за межами відносин «потерпілий – злочинець» (наприклад, вчинення необережного злочину, в результаті якого гине близька майбутньому злочинцеві людина). Ступінь провокації залежить від інтенсивності впливу потерпілого на суб'єкта злочину (нанесення ударів або образу, їх тяжкість); від характеру суб'єктивного ставлення потерпілого до своєї поведінки (умисне або необережне заподіяння шкоди, мотиви поведінки); від знання потерпілим особливостей психіки особи, яка згодом вчинила злочин [98, с. 52-53].

За тривалістю у часі слід розрізняти провокації тривалі і випадкові [98, с. 53]. Наше дослідження показало, що в 34% випадках імпульсивний злочин було вчинено на фоні тривалих провокацій, і в 66% – на фоні випадкових. Тривалі провокації більшою мірою були характерні для афективних імпульсивних злочинів сімейно-побутового характеру, оскільки впливають на психіку особи, акумулюючи негативні почуття та агресію, що нерідко є причиною багатьох афективних станів.

Випадкова провокація є причиною ситуативно-обумовлених імпульсивних злочинів і являється одиничним вчинком, як правило, не властивим особистості потерпілого (наприклад, через стан сп'яніння).

Стан алкогольного сп'яніння послаблює здатність потерпілого до опору, що певним чином полегшує вчинення посягання на нього. Нетверезі люди часто зав'язують випадкові знайомства, та в своїй більшості самі є ініціаторами сварок і бійок. Алкоголь, вражаючи психіку людини, стимулює провокаційну поведінку, але одночасно стримує її гальмівні процеси. Навіть легкий ступінь алкогольного сп'яніння робить людську поведінку примітивною та зухвалою, що детермінує гостре протікання конфліктів, як передумов імпульсивних злочинів.

Фізичні та інформаційні провокації, які вочевидь виражають негативне ставлення до особи, можуть викликати в останньої імпульсивну поведінку злочинного характеру, направлену на провокатора. Окрім направленості, імпульсивній злочинній поведінці властива активність, яка акумулює у суб'єкта негативні емоції та викликає виразні рухи. Якщо людина не зуміє стримати такі емоції, в той час як свідомість сконцентрована на подразнику, який викликав імпульсивну поведінку, вона раптово вчиняє злочин, прагнучи знищити або завдати шкоди цьому подразнику (провокатору). Таким чином задовольняється імпульс актуальної потреби, направлений на уникнення дії зовнішніх сил цього ж подразника.

Варто відзначити позицію В. С. Мінської щодо класифікації провокацій з боку потерпілих осіб, в залежності від можливості передбачення ними відповідних дій з боку осіб, відносно яких спрямовані їхні негативні вчинки, на передбачувані та непередбачувані. Передбаченою провокація може бути тільки тоді, коли майбутній

потерпілий здійснює по відношенню до іншої особи негативні з точки зору суспільства вчинки і, усвідомлюючи їх характер, передбачає, що виниклий у цієї особи в результаті такого впливу емоційний стан може викликати злочинне посягання на його (потерпілого) інтереси. Провокація є непередбаченою тоді, коли потерпілий, усвідомлюючи негативний характер своїх вчинків, через помилкову оцінку можливої психічної реакції іншої особи не передбачає в якості можливих наслідків своїх вчинків заподіяння шкоди у сфері власних інтересів шляхом злочинного посягання на них цією особою, хоча, виходячи з правильної оцінки ситуації, міг їх передбачити [98, с. 55-56].

Імпульсивний злочин характеризується непередбаченою провокацією, коли потерпілий не є готовим до імпульсивного злочинного реагування на свої дії. Жертва імпульсивного злочину, здійснюючи провокацію, як правило, знає звичайну манеру реагування іншої сторони. Однак, імпульсивні стани, про які ми вже неодноразово згадували, та моральне перенапруження перешкоджають нормальному сприйняттю ситуації особою та можуть перерости в імпульсивну злочинну поведінку. Саме цього потерпілий і не очікує [120, с. 261].

В. С. Мінська надала в своїй роботі дуже важливі для нас статистичні дані. Вчена провела віктимологічне дослідження вбивств (в тому числі замахів на вбивства) і заподіяння тілесних ушкоджень внаслідок негативної поведінки потерпілих. А так як ситуація імпульсивного злочину характеризується негативною поведінкою потерпілого та активними провокаціями з його боку, ми можемо допускати, що В. С. Мінська аналізувала саме злочини, які містять ознаки імпульсивних, і отримала наступні дані: 86% випадків ініціатором сварки був потерпілий. В процесі сварки потерпілий виявив неправомірні дії: у 60% випадків потерпілий вчинив напад на винного або його близьких (43% нападів без зброї, 17% із застосуванням зброї або інших предметів); у 22% випадків потерпілий погрожував застосуванням насильства над винним або його близькими (17% загроза адресувалася винному, 5% – його близьким); у 7% випадків потерпілий погрожував розповсюдженням відомостей, що ганьблять винного або його близьких; у 25% випадків потерпілий погрожував винному знищенням або пошкодженням майна; у

41% випадків потерпілий словесно принизив честь і гідність винного (36%) або його близьких (5%), а в 47% випадків була скоєна образа дією винного (45,5%), його близьких (1,5%); у 27% випадків потерпілий необґрунтовано звертав увагу на негідну поведінку винного, причому у 5% випадків було наперед відомо, що зауваження не відповідають дійсності; у 15% випадків потерпілий виявив необґрунтовані майнові домагання до винного [98, с. 57-58].

Протиріччям профілактики безпосередньо імпульсивних злочинів є той факт, що їх ситуація часто не передбачає, хто стане злочинцем, а хто – жертвою (наприклад, вбивство при перевищенні меж необхідної оборони; нанесення різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень в процесі бійки і т.д.). Саме тому віктимологічна профілактика такого виду злочинності часто зливається з традиційною та повинна бути направлена обопільно на осіб, які рано чи пізно можуть стати як злочинцями, так і жертвами.

Суттєвою перешкодою для профілактики імпульсивних злочинів являється неможливість її здійснення без порушення деяких конституційних прав громадян, адже сімейні конфлікти та інші неприємні стосунки, акумулюючи негативні емоції до моменту самого злочину, суттєво не порушують норми адміністративного та кримінального законодавства. Ось чому віктимологічна профілактика можлива лише за власним проханням або за добровільною згодою потенційної жертви. Саме тому доцільним є також нормативне регулювання меж втручання в особисте життя осіб, які підлягають віктимологічній профілактиці.

Слід зазначити, що вчені по-різному характеризують жертв, які потенційно можуть потерпіти від імпульсивних злочинів:

– особи з утилітарно-ситуативною активністю, установочні та раціональні жертви, а також жертви з ретретистською активністю, які серед інших типів виділяє В.О. Туляков, в залежності від характеристики мотивації провідної віктимної активності [156, с. 141];

– інверсійні та провокуючі жертви, які, зокрема, виділяє О. Ю. Юрченко, в залежності від ролі потерпілого в механізмі вчинення злочину [173, с. 11-12];

– агресивні та пасивні жертви, які виділяє Д. В. Рівман, виходячи з типового складу їх поведінкових характеристик [136, с. 269-284];

– жертви з винною та невинною схильністю, які розрізняв Б. Холист [179, с. 747].

Всі вищезазначені типи жертв, в силу своїх специфічних поведінкових ознак, схильні зазнати шкоди від імпульсивного посягання. Такі особи, в силу своєї безрозсудливості та агресивної поведінки, провокують злочинця на відповідне імпульсивне реагування, самі інколи створюють ситуацію злочину своїми зухвалими діями, одночасно зазнаючи і спричиняючи шкоду. Не піддається сумніву, що саме жертви-провокатори є ключовою ланкою афективних злочинів.

Звертаючись до віктимологічних аспектів злочинності осіб з психічними аномаліями (одного з виділених нами видів імпульсивних злочинів), Ю. М. Антонян і С. В. Бородін, на підставі дослідження, проведеного спільно з Ц. А. Голумбом, розділили потерпілих на осіб, поведінка яких носила «позитивний» характер (об'єднані в групу, умовно названу «потерпілими з бездоганною поведінкою»); другу групу осіб склали потерпілі, чия негативна поведінка об'єктивно полегшила вчинення злочину. Дослідження показало, що особи з «бездоганною» поведінкою частіше ставали жертвами осіб, які мали аномалії в психіці, ніж тих злочинців, які були психічно здоровими. Протиправна поведінка потерпілих (у справах про нанесення тілесних ушкоджень), що виразилася в активних діях (створення конфлікту, вчинення раптового нападу), більш ніж в двічі частіше спостерігалася в ситуаціях, де діяли злочинці зі здоровою психікою [2, с. 62-63]. Це свідчить про те, що злочинцям з психічними аномаліями досить найменшого приводу для провокування імпульсивної поведінки, тоді як психічно здорові злочинці більш критично відносяться до прогнозування наслідків своїх дій.

Особи в стані алкогольного сп'яніння найбільше за всіх схильні бути жертвами будь-яких злочинів, в тому числі й імпульсивних. Такі особи є віктимогенно деформованими, мають нахили до грубої, зухвалої та нестримної поведінки, що значно підвищує рівень їх віктимності.

Не кожна особа стає жертвою злочину у результаті віктимної поведінки. Певна частина членів суспільства випадково опиняється в ролі потерпілих. Однак саме віктивна поведінка перетворює суб'єкта на об'єкт злочинних посягань у ситуації взаємодії із злочинцем [35, с. 55].

Часто жертвами імпульсивних злочинів стають особи з нейтральною (пасивною) поведінкою. Віктимність таких потерпілих не залежить від їх поведінки та волі. Такі особи стають потерпілими внаслідок несприятливого для них збігу обставин, під впливом конкретної життєвої ситуації, «підвертаються під руку» злочинцю.

Значна частина імпульсивних злочинів залишилась би нереалізованою, якщо б потерпілі від них на кримінальному етапі механізму злочину проявили емоційну стриманість, толерантність, обачність і елементарну обережність. Нашаровуючись на вже існуючі конфлікти, провокаційна поведінка в критичний момент може призвести до виникнення і негайного вчинення злочинного наміру. «Потерпілий в таких випадках повинен передбачити як можливе перенапруження психічного стану суб'єкта, так і наслідки цього у вигляді реакції на провокаційну поведінку шляхом вчинення злочину», – пише В. С. Мінська [98, с. 52].

Віктимологічна профілактика імпульсивних злочинів повинна починатись виявленням потенційних жертв. На рахунок цього О. М. Джужа вважає: «Виявлення потенційних потерпілих може здійснюватися у трьох напрямках: від ситуації, коли, виявляючи та аналізуючи обстановку, виходять на конкретно потенційно уражених у цій ситуації осіб; від злочинця, коли шляхом вивчення його зв'язків або типової поведінки визначається коло можливих потенційних потерпілих від його дій; від потерпілого, коли "вихід" на конкретну особу виявляє притаманні їй підвищені віктимні якості» [133]. Також вчений наголошує на великій складності здійснення заходів, пов'язаних з виявленням осіб, віктимність яких обумовлена їх поведінкою.

На нашу думку, віктимологічну профілактику імпульсивної злочинності та виявлення потенційних потерпілих слід проводити одразу у трьох напрямках: «від ситуації», «від злочинця» та «від потерпілого». Це дозволить якомога доцільніше впливати на особистісні та ситуативні детермінанти злочину.

Виявлення потенційних жертв злочинів не повинно відбуватися у відриві від діяльності по встановленню осіб, схильних до вчинення злочину [133]. Ще раз відзначимо, що ситуація імпульсивного злочину часто заздалегідь не передбачає, хто з її учасників стане жертвою, а хто – злочинцем. Тому, вивчаючи особистість схильних до протиправної поведінки осіб, виявляючи їхні соціальні зв'язки, одночасно можна визначити й коло можливих потерпілих.

Потенційні жертви можуть бути виявлені в процесі урахування статевих, вікових, демографічних ознак та морально-психологічних якостей осіб, що опинилися у полі зору правоохоронних органів. Для організації віктимологічної профілактики важливо не просто виявити потенційну жертву, а простежити зв'язок можливого злочинця і жертви у різноманітних ситуаціях. Типовим прикладом мікроситуації є неблагополучна родина. За часом реалізації негативних моментів розрізняються ситуації реальні (або близькі до реальних) і потенційні [133].

Здійснення заходів віктимологічної профілактики повинно обмежуватись наступними етапами: збором інформації щодо потенційних жертв, її аналіз; прогнозуванням та розробленням заходів профілактики; прийняттям компетентними органами рішень щодо конкретних заходів профілактики.

Заходи профілактики можуть бути безпосередніми або ранніми. Заходи безпосередньої профілактики спрямовані на особу, яка вже стала жертвою злочину або така, яка перебуває у стані, близькому до «перетворення» у жертву; заходи ранньої профілактики – на особу, що підпадає під ознаки потенційної жертви, для якої характерним є високий рівень віктимності [133].

Заходи ранньої віктимологічної профілактики являються найбільш доцільними для попередження імпульсивних злочинів та застосовуються при досить великих проміжках часу на передкримінальному етапі механізму злочину, до моменту злочинного посягання. Тут важливим є збір інформації про осіб певної соціальної групи, які можуть стати жертвами імпульсивного злочину через свою провокативну поведінку. З виявленими таким чином особами, які мають високий рівень віктимності, необхідно проводити роз'яснювальні бесіди про всі можливі

варіанти уникнення конфліктів. Індивідуальна віктимологічна профілактика має бути спрямована не лише на потерпілих, а й на їхнє найближче оточення.

Заходи віктимологічної профілактики імпульсивних злочинів ми розподіляємо на загальні та спеціальні.

Загальні заходи віктимологічної профілактики повинні бути спрямовані на виявлення причин і умов злочинів та їх усунення, якщо вони пов'язані з особистістю і поведінкою потерпілих.

Так, загальнопрофілактичні заходи повинні включати дії щодо усунення ситуацій, які можуть призвести до віктимних наслідків, шляхом створення умов, що виключають або значно ускладнюють агресивну і разом з тим небезпечну поведінку потенційних жертв. Такі заходи, як правило, націлені на ситуації великого масштабу [136, с. 264].

До них відносяться:

- безпосереднє спостереження за особами, схильними до провокацій в громадських місцях, і своєчасне втручання у віктимонебезпечні ситуації;

- проведення цілеспрямованих бесід з батьками, педагогами, учнями різноманітних навчальних закладів, як слід поводитися і що робити в разі зустрічі зі схильними до імпульсивної агресії особами;

- у всіх навчальних закладах необхідно проводити хоча б на факультативному рівні заняття з кримінології та кримінологічної віктимології, на яких учні могли б опанувати причини та умови різних видів злочинності, заходи її запобігання, а також виробити навички оптимальної поведінки в криміногенних швидкоплинних ситуаціях.

- виготовлення та розповсюдження брошур-застережень про те, як не спровокувати злочин та не стати його жертвою;

- постійна профілактична робота серед населення, роз'яснення правил поведінки в конфліктних ситуаціях на вулицях, в інших громадських місцях, особливо з громадянами, які перебувають у нетверезому стані. Це дозволить не допустити переростання образ у фізичне насильство [167, с. 252];

- систематичний контроль патрульною поліцією громадських місць з метою виявлення осіб, котрі знаходяться в стані сп'яніння;
- інформування громадян через засоби масової інформації про те, як необхідно діяти у випадку зустрічі зі злочинцями або у разі виникнення кримінальної ситуації.

Тобто всі громадяни повинні бути готові до будь-яких швидкоплинних екстремальних, в тому числі і злочинних ситуацій, та спроможні захистити себе у разі потреби. «Самозахист, – як відзначає С. Ю. Романов, – найбільш доступний засіб забезпечення захищеності жертв злочинів» [138, с. 149].

Окремим заходом загальної віктимологічної профілактики імпульсивних злочинів має бути віктимологічне опитування, яке ґрунтовно досліджували, розглядали в своїх роботах та застосовували на практиці такі вчені як О. Г. Кулик та В. О. Туляков.

Віктимологічні опитування є одним з найбільш досконалих інструментів отримання репрезентативних і валідних відомостей про жертв злочинів і злочинності в цілому. Віктимологічне опитування, – мабуть, єдиний інструмент, що дозволяє досить повно охарактеризувати «віктимологічну і кримінальну фізіономію» суспільства [156, с. 69].

Віктимологічне опитування дає можливість отримати якісно нову інформацію про стан злочинності. Результати таких опитувань дозволяють визначити рівень суб'єктивної віктимізації населення країни, який впливає на оцінку ним стану правопорядку в державі та діяльності правоохоронних органів щодо його забезпечення. Ці дані містять більш повну інформацію про вчинення в країні злочинів певних видів, оскільки під час їх проведення про вчинення щодо них злочинів повідомляє більшість осіб, які не подавали відповідні заяви до поліції [82, с. 543].

Як свідчить накопичений досвід, анкета для проведення віктимологічного моніторингового опитування має бути досить компактною (до 70 запитань), причому більшість запитань, зокрема щодо злочинів, в яких постраждали респонденти, та їх звернення з цього приводу до поліції, мають бути представлені у

виді єдиної таблиці. Запитання мають стосуватись виключно фактів життя самого респондента та повинні бути спрямовані на встановлення осіб, які протягом року, що передує року проведення опитування, постраждали від вчинення щодо них певних злочинів. Важливим методичним положенням є включення до анкети не тільки назв або визначень злочинів певних видів, які містяться в Особливій частині КК України, а й їх опису з використанням загальновідомих термінів і пояснюючих прикладів. Також важливо забезпечити в анкеті можливість зафіксувати всі випадки вчинення щодо респондента злочинів певних видів, його звернення або не звернення до органів внутрішніх справ за кожним випадком. На завершення мають бути запропоновані питання, що визначають соціально-демографічні ознаки опитуваних: стать, вік, сімейний стан, рід занять, місце проживання. Така інформація дасть змогу встановити вплив соціально-демографічних ознак на ступінь та характер фіктивності населення, його ставлення до злочинності та діяльності поліції по боротьбі з нею [82, с. 544-546].

При забезпеченні віктимологічного аспекту профілактичної роботи на спеціальному рівні важливо виділити так звані «групи ризику» [66, с. 593]. Зокрема, слід направляти зусилля та передбачати заходи щодо найбільш віктимних осіб та нейтралізувати обставини, які реалізують дану віктимність.

Спеціальна віктимологічна профілактика імпульсивної злочинності першочергово повинна орієнтуватись на жертв з винною схильністю, а саме: побутові скандалісти, домашні тираны, а також інші особи, поведінка яких здатна носити аморальний, протиправний і тим самим небезпечний для них характер.

Спеціальна віктимологічна профілактика імпульсивної злочинності повинна включати в себе: виявлення потенційних жертв, аналіз поведінки та особистісних характеристик яких свідчить про високу ймовірність стати жертвою імпульсивного злочину; застосування до виявленої категорії потенційних жертв заходів навчання, виховання та забезпечення особистої безпеки.

Використання тих чи інших заходів віктимологічної профілактики залежить від реальної обстановки та здатності жертви надати протидію посяганню. До заходів цієї групи можна віднести заходи особистої безпеки, які виділяє О. М. Джужа:

«...роз'яснювальні бесіди, навчання прийомам самозахисту, оповіщення про потенційні ситуації, орієнтування на підтримку постійного зв'язку з правоохоронними органами, контроль за поведінкою потенційної жертви та ін.» [133].

Ю. М. Антонян приводить нас ще до одного з напрямків спеціальної віктимологічної профілактики імпульсивної злочинності – психологічного. Вчений зазначає, що встановлення різної значущості певних форм негативної поведінки потерпілих для злочинців з психічними аномаліями та без них дозволить (при знанні психіатричного діагнозу можливих учасників конфліктної ситуації) більш предметно вживати заходів віктимологічної профілактики. Ефективність її багато в чому буде залежати від залучення до цієї роботи психіатрів, своєчасного виявлення психічних аномалій серед правопорушників і можливих потерпілих. Очевидно, що деякі особи, які страждають психічними аномаліями, повинні бути об'єктом спеціальних «захисних» від злочинців заходів. Особливо це стосується тих, хто не має необхідного нагляду в сім'ї або хто вже став жертвою злочину [2, с. 65].

ВИСНОВКИ

Виконана робота щодо кримінологічного дослідження імпульсивної злочинності дозволила зробити наступні висновки:

1. Психологічною основою імпульсивних злочинів являється імпульсивна поведінка, яка є емоційно-експресивною системою поведінкових актів соціально-психологічного характеру, що загрожують нанесенням шкоди та спонукають особу до злочину під впливом криміногенної мотивації та ситуації.

2. Імпульсивна злочинність – вид деструктивної соціальної активності, яка проявляється в імпульсивних актах злочинної поведінки – імпульсивних злочинах, які розподіляються на дві категорії: імпульсивні злочинні вчинки та імпульсивні злочинні акти.

3. Імпульсивні злочинні вчинки (вчинок — соціально оцінюване діяння, що побуджується усвідомленими мотивами) вчиняються особою, отримуючи з зовнішнього середовища стимулюючий імпульс (економічний, політичний, правовий, соціокультурний і т. д.), і пропускаючи його через свою психіку. Трансформуючи цей імпульс на себе, особа співвідносить його зі своїми потребами, інтересами, можливостями, бажаннями, сподіваннями і цільовими установками. В результаті з безлічі варіантів з'являється рішення діяти саме так, а не інакше. Це рішення переростає у вчинок, який може оцінюватись як з морального, так і з правового боку, і який призводить до певного результату. До даної групи імпульсивних злочинів за певних ситуаційних умов можуть відноситись значна кількість насильницьких і корисливих злочинів.

4. Імпульсивні злочинні акти. Акцентуємо, що акт поведінки – це одинична дія. Головною їх ознакою є швидкоплинність самого кримінального етапу злочину, який характеризується згорнутим процесом мотивації, прийняття та виконання рішення, та який вимірюється, як правило, у секундах. У вигляді імпульсивних злочинних актів можуть вчинятись, зокрема: вбивство, у тому числі – в стані сильного душевного хвилювання (ст. 115, 116 КК України), нанесення різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, у тому числі – в стані сильного душевного

хвилювання (ст. 121, 122, 123, 124, 125 КК України), вбивство та нанесення тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118, 124 КК України) тощо.

5. Злочинами, які не можуть вчинятись імпульсивно є:

злочини з конкретною направленістю, в яких є чітко визначений мотив і спеціально сформована мета (господарські злочини, злочини у сфері службової діяльності, у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) тощо). З числа імпульсивних злочинів виключаються також злочини, які мають тривалість в часі (продовжувані, триваючі); багатоепізодні (які передбачають постановку проміжних цілей, а інколи спеціальних знань). Імпульсивна дія – це дія-розрядка, що вчинена спонтанно і не передбачає поетапності реалізації;

злочини, вчинені у формі бездіяльності, оскільки джерелом імпульсивної поведінки є імпульс актуальної потреби, який минув свідомо-вольовий контроль і безпосередньо вилився у дію. Імпульсивність характеризується швидкістю реакції на ситуацію, а не знерухомленістю. Імпульсивність та бездіяльність цілком протилежні по своїй суті явища. Тому імпульсивні злочини вчиняються лише у формі дії;

злочини, вчинені з виною у формі необережності. Визнаючи неможливим вчинення імпульсивних злочинів з необережною формою вини, ми повинні підтвердити це наступним фактом: злочинну самовпевненість взагалі не слід розглядати по відношенню до імпульсивних злочинів, так як в інтелектуальних та вольових ознаках останньої присутнє передбачення суспільно-небезпечних наслідків та розрахунок на їх відвернення; в характеристиці злочинної недбалості відсутня вказівка на необхідність усвідомлення суспільної небезпеки дій особи. Пояснюється це тим, що суб'єкт в разі недбалості не передбачає суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Отже, суб'єкт не передбачає, що в результаті саме його дій буде завдано шкоди суспільним інтересам. Однак суб'єкт, здійснюючи ту чи іншу дію, ставить перед собою певну ціль. Така ціль фактично не збігається з наслідками. Тому особа не може вважати свої дії суспільно небезпечними. Таке положення не має місця в

імпульсивному злочині, де суб'єкт усвідомлює фактичну сторону своєї дії, на чому неодноразово наголошувалось в юридичній літературі.

6. На теоретичному рівні запропоновано розподіл умисної форми вини на вольове ставлення (прямий та непрямий умисел) та злочинну імпульсивність, що має яскраво відобразити нетипове для парадигми сучасного законодавства психічне відношення особи до злочину.

Злочин вважається вчиненням зі злочинною імпульсивністю, якщо особа усвідомлювала суспільну небезпечність своїх дій, але не передбачала суспільно-небезпечних наслідків свого діяння, хоча мала реальну можливість їх передбачити.

7. Імпульсивність можливо розглядати як емоційний стан, який може відноситись до обставин, що пом'якшують покарання та впливають на кваліфікацію злочину. Також варіантом може стати самостійний пункт в ч.1 ст. 66, як «вчинення злочину імпульсивно», який поглинув би п. 7 ст. 66 КК «вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання».

Імпульсивність можна розглядати як пом'якшуючу обставину, так як з кримінально-правової точки зору було б негуманним покладати на суб'єкта імпульсивного злочину, так само як і за вольового ставлення до своїх дій, вимогу передбачити наслідки своєї поведінки, в той час як вольовий критерій злочинної імпульсивності взагалі не включає такого передбачення.

8. Характерними ознаками імпульсивних злочинів є: раптовість прийняття рішення вчинити злочин; швидкоплинність ситуації злочину (між прийняттям рішення вчинити злочин і безпосереднім вчиненням завжди існує невеликий проміжок часу, який, як правило, вимірюється в секундах); імпульсивний злочин вчиняється на основі одиничного акту поведінки, без внутрішньої боротьби мотивів та зважування рішень; відсутність конкретно визначеної мети злочину, яка знаходиться за межами процесу мотивації, і полягає в задоволенні імпульсу актуальної потреби.

9. Імпульсивні злочини, в залежності від психічних станів особи, поділяються на: злочини осіб з психічними аномаліями; злочини осіб у стані

сп'яніння; злочини, вчинені під дією афективних станів; аномально-афективні злочини.

10. Детермінантами імпульсивних злочинів є комплекс наявних у суспільстві матеріальних, духовних, соціально-демографічних, психолого-психіатричних факторів, які обумовлюють особистісну емоційну напруженість та сприяють виникненню ситуації імпульсивного злочину. До них ми відносимо: недостатній рівень освіти, конфліктні та стресові ситуації, незайнятість суспільною працею, непомірне вживання психоактивних речовин, невротизація та психопатизація суспільства.

11. Етапами механізму імпульсивного злочину є: докримінальний, кримінальний та посткримінальний.

Докримінальний етап відокремлений від події злочину та характеризується тривалим часом становлення та формування криміногенної орієнтації особистості, набуття досвіду антисоціального змісту. Цьому етапу сприяють негативні умови мікросередовища та їх безпосереднє суб'єктивне сприйняття. Саме такі умови формують першу ланку криміногенної орієнтації та є початком генезу психологічної основи імпульсивного злочину – імпульсивної злочинної поведінки.

Другий етап (кримінальний) об'єднує в собі наступні елементи: процес мотивації, прийняття та виконання рішення. На цьому етапі і проявляється найголовніша особливість механізму імпульсивного злочину: згорнутий характер мотивації, миттєве прийняття та виконання рішення.

Посткримінальний етап механізму імпульсивного злочину також має свої особливості та характеризується сукупністю ознак, властивих лише даному виду злочинів. На даному етапі відбувається мотивування поведінки особи.

В силу того, що через психічні стани особи, які провокують імпульсивну поведінку (алкогольне сп'яніння, психічні аномалії, афективні стани) та пригнічують розумову діяльність, посткримінальну поведінку особи, яка вчинила імпульсивний злочин, доцільно розглядати:

- одразу після події злочину,
- через деякий час після події злочину.

Так, одразу після події злочину у 72% випадків злочинцем була надана перша допомога потерпілій особі та викликана швидка. У 12% випадків злочинці засинали через стан алкогольного сп'яніння або внаслідок заключної фази афекту – виснаження. 16% вироків не дали змогу проаналізувати поведінку особи одразу після події злочину.

У 87% випадків особи, які вчинили імпульсивні злочини, звернулися з повинною до правоохоронних органів, засуджували свою поведінку та щиро каються у вчиненому. Це свідчить про низький ступінь криміногенності осіб, що вчинили злочини та високу ймовірність недопущення рецидиву злочину.

12. Заходами спеціально-кримінологічної профілактики імпульсивної злочинності є: 1) ситуативна профілактика кризових ситуацій; 2) інформаційно-виховна пропаганда населення; 3) залучення громадськості до профілактики імпульсивних злочинів; 4) зменшення ситуативних детермінант злочинної поведінки. Індивідуальний рівень профілактики має бути представлений комплексом психолого-психіатричних заходів та впливати на психічне здоров'я осіб, схильних до вчинення імпульсивних злочинів.

В рамках ситуативної профілактики кризових ситуацій пропонуються деякі зміни до законодавства, а саме доповнити ч. 1 ст. 41 Закону України «Про національну поліцію» пунктом 5 та викласти у такій редакції:

Поліцейське піклування може здійснюватися щодо:

- 1) неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду;
- 2) особи, яка підозрюється у втечі з психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де вона утримувалася на підставі судового рішення;
- 3) особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку оточуючим або собі;
- 4) особи, яка перебуває у публічному місці і внаслідок сп'яніння втратила здатність самотійно пересуватися чи створює реальну небезпеку оточуючим або собі;

5) до осіб та сімей, яким властива побутова конфліктність, що може спричинити вчинення злочинів.

Вважається доцільним внести зміни до ч. 4 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу», та викласти її у такій редакції:

«Рішення про проведення психіатричного огляду особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника приймається лікарем-психіатром за заявою, яка містить відомості, що дають достатні підстави для такого огляду. Із заявою можуть звернутися родичі особи, яка підлягає психіатричному огляду; лікар, який має будь-яку медичну спеціальність; **дільничі офіцери поліції, що мають відповідну кваліфікацію та повноваження**; інші особи».

12. Основними напрямками віктимологічної профілактики імпульсивної злочинності є: загальнопрофілактичні та спеціально-віктимологічні.

Загальнопрофілактичні заходи повинні бути спрямовані на виявлення причин і умов злочинів, які пов'язані з особистістю і поведінкою потерпілих, зокрема це заходи щодо запобігання віктимогенним ситуаціям шляхом створення умов, що зводять до мінімуму віктимну поведінку потенційних жертв (постійна профілактична робота серед населення; роз'яснення правил поведінки в конфліктних ситуаціях на вулицях, в інших громадських місцях, особливо з громадянами, які перебувають у нетверезому стані; систематичний контроль патрульною поліцією громадських місць; повідомлення громадян через засоби масової інформації про те, як необхідно діяти у випадку зустрічі зі злочинцями або у разі виникнення кримінальної ситуації; віктимологічне опитування населення тощо).

Спеціально-віктимологічна профілактика імпульсивної злочинності повинна включати в себе: виявлення потенційних жертв, аналіз поведінки та особистісних характеристик яких свідчить про високу ймовірність стати жертвою імпульсивного злочину; застосування до виявленої категорії потенційних жертв заходів навчання, виховання та забезпечення особистої безпеки, а також психологічний напрям впливу на особу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти : автореф. дис... канд. юр. наук : 12.00.08. Львів, 2008. 19 с.
2. Антонян Ю. М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии. Москва: Наука, 1987. 208 с.
3. Антонян Ю. М., Власова М. В. Предупреждение убийств, совершаемых лицами с психическими аномалиями: Монография. Москва: ВНИИ МВД России, 2005. 92 с.
4. Антонян Ю. М., Горшкова И. В., Зулкарнеева Л. М. Проблемы внутрисемейной агрессии. Москва: НИИ МВД, 1999. URL: <http://www.klex.ru/c9f> (дата звернення: 30.01.2018).
5. Антонян Ю. М. Криминология. Избранные лекции. Москва: Логос, 2004. 448 с.
6. Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. Спб.: Изд. «Юридический центр Пресс», 2004. 366 с.
7. Антонян Ю. М. Почему люди совершают преступления. Причины преступности. Москва: ИД «Камерон», 2006. 304 с.
8. Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1996. 198 с.
9. Бандурка А. М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: Учебник. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 596 с.
10. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. №3. С. 110–119.
11. Бартол К. Психология криминального поведения. Санкт-Петербург: прайм-Евროзнак, 2004. 352 с.
12. Бассин, Ф.В. Проблема бессознательного. Москва: Медицина, 1968. 468 с.
13. Бедь В. В. Юридична психологія: Навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 436 с.
14. Беличева С. А. Основы превентивной психологии. Москва: Редакц.-изд. центр консорциума «Соц. здоровье России», 1994. 221 с.

15. Бохонкова Ю. О. Детермінанти становлення випереджальної стратегії поведінки особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2012. №17. С. 46–55.
16. Бузало П. М., Денисов С. Ф., Кириченко О. В. Кримінологія: Навч. Пос. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 192 с.
17. Бурдін В. М. Кримінально-правове значення рефлексів та автоматизмів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. №1. С. 195-206.
18. Бурдін В. М. Стан сп'яніння, як обставина, що обтяжує покарання: проблеми сучасного наукового розуміння. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. №1. С. 177–182.
19. Бурлаков В. Н. Гомонов Н. Д. Патопсихологические особенности личности и механизм преступного поведения. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2001. №3. С. 157–162.
20. Варій М. Й. Загальна психологія: Підручник / Для студ. психол. і педагог. спеціальностей. Київ: «Центр учбової літератури». 2007. 968 с.
21. Варыгин А. Н. О "ситуационной" преступности и ее особенностях. *Вестник Казанского юридического института МВД России*. 2014. №2. С. 34–38.
22. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. №3. С. 73–82.
23. Вирок Арцизького районного суду Одеської області від 18 липня 2014 р., судова справа №1502/1640/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39804143> (дата звернення: 13.06.2017).
24. Вирок Дзержинського міського суду Донецької області від 23 жовтня 2013 р., судова справа №225/2032/13 к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/35529850> (дата звернення: 18.06.2017).
25. Вирок Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 22 березня 2013 р., судова справа №1306/9293/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51714735> (дата звернення: 29.11.2017).

26. Вирок Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 18 вересня 2013 р., судова справа №695/1010/13к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33709301> (дата звернення: 08.09.2017).
27. Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 19 серпня 2014 р., судова справа №500/9018/13 к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40180943> (дата звернення 12.07.2017).
28. Вирок Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 23 березня 2011 р., судова справа №1 106/11. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20136933> (дата звернення: 21.04.2016).
29. Вирок Косівського районного суду Івано-Франківської області від 25 квітня 2014 р., судова справа №347/662/14 к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38396874> (дата звернення: 30.11.2017).
30. Вирок Кролевецького районного суду Сумської області від 03 березня 2012 р., судова справа №1-24/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21753471> (дата звернення: 13.06.2017).
31. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 11 береня 2014 р., судова справа №415/4678/13 к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38045440> (дата звернення: 20.09.2017).
32. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 04 липня 2011 р., судова справа №1 416\11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49190879> (дата звернення: 12.12.2017).
33. Вирок Цюрупинського районного суду Херсонської області від 04 червня 2013 р., судова справа №664/1560/13 к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31612316> (дата звернення: 10.12.2016).
34. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
35. Віктимологія: навч. посіб. / Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуйська М. Ю. та ін. Харків: Право, 2017. 305 с.
36. Волкова Л. А. Причины криминально-агрессивного поведения подростков. *Вопросы воспитания*. 2008. №8. С. 70-72.

37. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию. Курс лекций. Москва: «ЧеРо». 2002. 336 с.
38. Голіна В. В. Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи. Харків: Рубікон, 1997. 52 с.
39. Гора І. Ю. Механізм формування антисоціальної поведінки в осіб, які вчиняють злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Юридична психологія та педагогіка*. 2014. №1. С. 183–192.
40. Грищук В. К. Философско-правовая парадигма ответственности человека: монография. Хмельницкий: Хмельницкий университет управления и права, 2015. 640 с.
41. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. Ю. Лукашевич та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків: Право, 2017. 284 с.
42. Гумін О. М. Особливості кримінологічного аналізу жертв насильницьких злочинів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2009. №3. С. 209–218.
43. Дагель П. С. Проблема "бессознательного" и некоторые вопросы вины в уголовном праве. *Российский криминологический взгляд*. 2009. №4. С. 71–81.
44. Дагель П. С. Проблемы вины в советском уголовном праве. Владивосток: «Ученые записки Дальневосточного гос.ун.», 1968. 176 с.
45. Данилевская М. В. Криминологическая характеристика и социальные последствия тяжких преступлений, совершаемых с проявлением жестокости взрослыми в отношении несовершеннолетних : автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.08. Москва, 1996. 22 с.
46. Дворкова А. В. Вплив виховного процесу в закладах освіти як фактор злочинності неповнолітніх жіночої статі. *Часопис Київського університету права*. 2013. №1. С. 271–275.
47. Дика Є. О. Заходи попередження насильства в сім'ї у перспективі реформування Національної поліції України. Одеські юридичні читання:

- матеріали роботи круглого столу на тему: «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 283-287.
48. Дорожко І. І. Фізіологічні механізми афекту. ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологічна служба. 2011. URL: http://liderstudent.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=31 (дата звернення: 17.01.2018)
 49. Дремин В. Н. Теоретические основы концепции преступной деятельности в криминологии. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. №65. С. 527-539.
 50. Дремин В. Н. Изучение криминогенного влияния ранее судимых лиц на несовершеннолетних. *Проблемы социалистической законности. Респ. межвед. науч. сб. Харьковский юридический институт*. 1982. №. 9. С. 142-151.
 51. Дрьомін В. М. Вплив громадськості на правоохоронну діяльність. Одеські юридичні читання : матеріали роботи круглого столу на тему: «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 235-238.
 52. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2014. 944 с.
 53. Еникеев М. И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии: Учебник для вузов. Москва: Норма, 2005. 640 с.
 54. Еникеев М.И. Общая и социальная психология. Учебник для ВУЗов. Москва: Издательская группа Норма-Инфра М, 1999. 624 с.
 55. Еникеев М.И. Основы судебной психологии: психические свойства личности. Москва. 1982, 124 с.
 56. Заблоцкая А. Г., Саакян А. А. Механизм преступного поведения в экстремальных ситуациях. *Вестник Волгоградской академии МВД России*. 2011. №18. С. 76–82.
 57. Загальна психологія: Підручник / Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. Київ: Либідь, 2005. 464 с.

58. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн.1.: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
59. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.
60. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Киев: Юринком Интер, 1999. 240 с.
61. Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Харьков: Вища школа, 1986. 168 с.
62. Зелинский А.Ф. Некоторые вопросы криминологии и уголовного права в связи с проблемой неосознаваемых психических процессов. *Проблемы социалистической законности. Респ. межвед. науч. сб. Харьковский юридический институт.* 1982. №. 9. С. 134-142.
63. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія: Навч. посіб. Київ: Вид. Паливода А. В., 2006. 264 с.
64. Корягіна А. Генезис злочинної поведінки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* 2016. №1. С. 123–132.
65. Костицький М. В. Психологічні фактори впливу на особу злочинця. *Науково-інформаційний вісник. Право.* 2014. №10. С. 12–19.
66. Криминология: Учебник для вузов / Долгова А. И. и др. Москва: Норма, 2005. 912 с.
67. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В. та ін. Київ: Юридична думка, 2004. 352 с.
68. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Харків: Право, 2010. 455с.
69. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов , Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
70. Кримінальний кодекс України, Закон від 05.04.2001 №2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.09.2017)

- 71.Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Стрельцов Є.Л. та ін. Харків: Одиссей, 2011. 824 с.
- 72.Кримінологія: Загальна та Особлива частини / Голіна В. В., Головкін Б. М. Валуйська М. Ю. та ін. Харків: Право, 2014. 513 с.
- 73.Кримінологія. Навчально-методичний посібник / Дрьомін В.М. та ін. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 144 с.
- 74.Кримінологія. Особлива частина: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / Даньшин І. М., Голіна В. В., О. Г. Кальман О. Г. та ін. Харків: Право, 1999. 232с.
- 75.Крысько В. Г. Словарь-справочник по социальной психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 416 с.
- 76.Кузнецов М. А. Вольова регуляції діяльності: основні закономірності, етапи і механізми. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія.* 2012. №43. С. 110-128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2012_43%281%29__18 (дата звернення: 02.04.2016).
- 77.Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. Москва. 1969. 232 с.
- 78.Кузнецова Н. Ф., Лунеев В. В. Криминология. Москва: Волтерс Клувер, 2004. 640 с.
- 79.Кулик О. Г. Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 681 с.
- 80.Кулик О. Г. Злочинність як соціальне явище: суттєві ознаки та визначення поняття. *Наука і правоохорона.* 2017. №1. С. 125-132.
- 81.Кулик О. Г. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини в Україні: сучасні тенденції. *Юридична Україна.* 2013. №7. С. 98-102.
- 82.Кулик О. Г. Методологічні засади всеукраїнського віктимологічного опитування населення. *Форум права.* 2013. №1. С. 543-548.
- 83.Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія: (2002-2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.

- 84.Кулик О. Г. Соціально-психологічні явища в суспільстві та їх вплив на злочинність: досвід моніторингового дослідження. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2016 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 339-345.
- 85.Куц В. Поняття злочинності. *Науковий часопис національної академії прокуратури України*. 2016. №2. Ч.2. С. 34-39.
- 86.Легкоступ С. В. Психологічні детермінанти особистої відповідальності у формуванні службової поведінки посадових осіб місцевого самоврядування. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. №2. С. 236–246.
- 87.Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность: учебное пособие. Москва: Политиздат, 1975. URL: <https://www.marxists.org/russkij/leontiev/1975/dyeatyelnost/deyatelnost-soznyanie-lichnost.pdf> (дата звернення: 12.07.2016).
- 88.Липпс Т. Основные вопросы этики / Пер. с нем. М.А. Лихарева под ред. П. Б. Струве и Н.О. Лосского. СПб.: Изд-во О.Н. Попова, 1905. 392 с.
- 89.Лосский Н. О. Свобода воли. YMCA Press, 1927. 182 с.
- 90.Лукашевич С. Ю., Бочарова К. А., Бурба М. А. Психофізичні та генетичні теорії індивідуальної злочинної поведінки. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. №28. С. 26-32.
- 91.Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2001. 16 с.
- 92.Лукашевич С. Ю. Системно-функціональне значення визначення об'єкта запобігання злочинності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2017. №3. С. 88-94.
- 93.Лукашевич С. Ю., Бочарова К. А., Кападзе А. С. Сучасні теорії індивідуальної злочинної поведінки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. №3. С. 76–79.
- 94.Маклаков А.Г. Общая психология: Учебник для вузов.СПб: Питер,2008. 583 с.

95. Мартенко О. Л. Основні елементи механізму злочинної поведінки. *Юридична психологія та педагогіка*. 2014. №1. С. 41–51.
96. Мартенко О. Л. Психологічний аналіз окремих кримінально-правових понять (за чинним КК України) : дис... канд. юр. наук: 19.00.06. Київ, 2005. 231 с.
97. Марута Н. О. Стан надання та перспективи розвитку психіатричної допомоги в Україні. *Архів психіатрії*. 2011. №3. С. 5–8.
98. Минская В. С., Чечель Г. И. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1988. 152 с.
99. Мирошниченко Н. А. Пропозиції щодо вдосконалення Кримінального кодексу України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. №5. С. 176–181.
100. Михайлов О. Є., Горбань А. В., Міщук В. В. Кримінологія: навчальний посібник. Київ: «Знання», 2012. 565 с.
101. Мицкевич В. В. «ЭДИКА» – новая модель психологических типов преступников. *Инновационные образовательные технологии*. 2016. №1. С. 3–6.
102. Мясищев В.Н. Психология отношений. Москва: МПСИ, 2005. 158 с.
103. Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы. Москва: Юнити, 2000. 333 с.
104. Надирашвили Ш. А. Понятие установки в общей и социальной психологии. Тбилиси: Мецниереба, 1974. 164 с.
105. Ойгензихт В. А. Воля и волеизъявление (Очерки теории, философии и психологии права). Душанбе: Дониш, 1983. 256 с.
106. Орловська Н. А. Осудність та її види (порівняльний аналіз законодавства України та інших держав) : автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 20 с.
107. Основы загальної та юридичної психології: Курс лекцій. Навч. посібн. / Бобечко Н. Р., Бойко В.П., Жолнович І. В. та ін. Київ: Алерта;ЦУЛ, 2011. 224 с.
108. Особливості аутоагресивної поведінки у пацієнтів з непсихотичними психічними розладами тривожно-депресивного спектру, коморбідними та серцево-судинними захворюваннями та їх психотерапія / Маркова М. В.,

- Бабич В. В., Степанова Н. М. та ін. *Український вісник психоневрології*. 2007. №1. С. 81–82.
109. Павлов В. Г. Избранные труды. Санкт-Петербург: Юридический центр – Пресс, 2013. 726 с.
110. Патохарактерологические особенности лиц с психическими расстройствами, склонных к импульсивной агрессии / Сафуанов Ф. С., Киренская А. В., Ткаченко А. А. и др. *Психологические исследования*. 2013. URL: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2013v6n29/831-safuanov29.html#e3>. (дата звернення: 01.03.2016).
111. Первомайський В. Б., Ілейко В. Р., Каніщев А. В. Критерії діагностики та експертної оцінки короткочасних афективних станів у судово-психіатричній практиці. *Архів психіатрії*. 2009. Т. 15, №1. С. 55–59.
112. Платонов К. К., Голубев Г. Г. Психология. Москва: Высш. шк., 1977. 248 с.
113. Познышев С. В. Криминальная психология: преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности. Москва: Инфра-М, 2007. 302 с.
114. Поляков І. О. Взаємозв'язок психологічних установок і вольової поведінки та їх вплив на професійну діяльність рятувальників МНС. *Право і Безпека*. 2012. №1. С. 339-344.
115. Попович О. В. Внутрішня мотивація формування кримінальної субкультури особи злочинця. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. №1. С. 17–29.
116. Преступность и криминологические основы уголовной юстиции: моногр. / Дремин В. Н., Березовский А. А., Орловская Н. А. и др: под ред. В. Н. Дремина. Одесса: Феникс, 2007. 280 с.
117. Прижбило А. В. Импульсивные преступления и психические состояния лиц, провоцирующие их совершение. *Legea si viata. Revista stiintifico si practica* (Republica Moldova). 2016. №10. С. 90–94.
118. Прижбило О. В. До питання профілактики імпульсивної злочинності. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку: Матеріали*

- міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя 23-24 березня 2018 року). С. 102-105.*
119. Прижбило О. В. Імпульсивна злочинна поведінка, діяльність та свобода волі: проблеми співвідношення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. №4. С. 224-230.
 120. Прижбило О. В. Імпульсивні злочини та особи, що їх вчиняють: кримінологічний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. С. 65–70.
 121. Прижбило О. В. Окремі питання віктимологічної профілактики імпульсивних злочинів. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 року) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 258-262.
 122. Прижбило О. В. Питання кримінально-правової характеристики імпульсивної злочинної поведінки. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. №13. С. 152–159.
 123. Прижбило О. В. Щодо детермінації імпульсивної злочинності. *Правові новели*. 2018. №4. С. 262-269.
 124. Прижбило О.В. Імпульсивні афективні злочини. Кримінологічний аналіз. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 15-16 вересня, 2017 р.)*. С. 57-62.
 125. Прижбило О.В. Ситуативне запобігання злочинності в контексті взаємодії поліції та ЗМІ. *Матеріали круглого столу «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (23 листопада 2017 р.)*. Одеса, 2017. С. 288-290
 126. Прижбило О.В. Теоретичні підходи щодо визначення поняття імпульсивної злочинної поведінки. *Право і суспільство*. 2017. №1 ч.2. С. 216-220.
 127. Прижбило О.В. Щодо класифікації імпульсивних злочинів. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У*

- 2-х т. Т.2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 346-348.
128. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 №2229-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>. (дата звернення: 19.04.2018).
 129. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: Наказ МВС України від 28.07.2017 №650. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення: 24.04.2018).
 130. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності: Наказ МОЗ України від 05.09.2011 №561. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11/para024#o24> (дата звернення: 12.04.2018).
 131. Про Національну поліцію: Закон України від від 02.07.2015 №580-VIII. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 24.04.2018).
 132. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 №1489-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 25.04.2018).
 133. Профілактика злочинів: Підручник / Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. та ін. Атіка. 2011. 720 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1765520/>. (дата звернення: 15.04.2018).
 134. Психологический словарь. URL: <http://psi.webzone.ru> (дата звернення: 20.05.2018).
 135. Психологический словарь / Под ред. В. В.Давыдова, А. В.Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. Науч.-исслед. инс-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. М., 1983. 448 с.
 136. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. Спб.: Питер, 2002. 304 с.
 137. Родіонова Т.В. Відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння. Правова держава. 2005. №8. С. 187-192.
 138. Романов С. Ю., Лактіонова Т. В. Щодо поняття віктимологічної профілактики злочинів у кримінології. *Право і безпека*. 2002. №4. С. 147–150.
 139. Романов В. В. Юридическая психология: учебник для бакалавров. Москва: Юрайт, 2012. 533 с.

140. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. СПб.: Питер, 2012. 288 с.
141. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2002. 720 с.
142. Савка І. М. Кумулятивний фізіологічний афект як пом'якшуюча провину обставина. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. №2. С. 71–84.
143. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину. Монографія. Київ: Атіка, 2002. 144 с.
144. Садова М. А. Психологічні детермінанти індивідуальної поведінки особистості. *Наукові записки. Серія «Психологія та педагогіка»*. 2013. №25. С. 122–125.
145. Сидоров Б. В. Аффект. Его уголовно-правовое и криминалистическое значение. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1978. 160 с.
146. Ситковская О. Д. Уголовный кодекс Российской Федерации: психологический комментарий. Москва: Волтерс Клувер, 2009. 192 с.
147. Скворчевська Є. Л. Особливості визначення поняття «мотивації» та «установки» у вітчизняній психології. *Вісник Харківського національного університету*. 2011. №981. С. 199–203.
148. Сміян Л. С., Нікітін Ю. В. Кримінологія: Підручник. Київ: Національна академія управління, 2010. 496 с.
149. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. Москва: Политиздат, 1972. 303 с.
150. Старостина С.Ф. Аномальный аффект в уголовном праве. *Актуальные проблемы формирования профессиональной компетентности и культуры сотрудников правоохранительных органов: материалы международной научно-практической конференции*. Брянск: БФ МосУ МВД России, 2006. С. 427-431.
151. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України, схвалена розпорядженням КМУ від 22.10.2014 №1118-р. URL: www.kmu.gov.ua/document/247780692/R01118-00.doc (дата звернення: 24.04.2018).

152. Твердая И. Н. Значение состояния опьянения для уголовной ответственности: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1970. 24 с.
153. Терещук А. Д. Критерії діагностики афективних станів особистості. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. №9. С. 225-235.
154. Тіщенко В. В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. №27. С. 139–145.
155. Токарев А. Л., Бодров Н. Ф. Криминологический и судебно-экспертный подходы к изучению публикаций СМИ, стимулирующих антиобщественное поведение. *Актуальные проблемы российского права*. 2012. №2. С.214-223.
156. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одесса: Юридическая литература, 2000. 336 с.
157. Туляков В.О. COP v/s POP: парадигмальна характеристика поліцейської профілактики правопорушень. Одеські юридичні читання : матеріали роботи круглого столу на тему: «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 238-240.
158. Узнадзе Д. Н Психология установки. СПб.: Питер, 2001. 416 с.
159. Узнадзе Д.Н. Общая психология / Пер. с грузинского Е. Ш. Чомахидзе; Под. ред. И. В. Имедадзе. Москва: Смысл; Спб.: Питер, 2004. 413 с.
160. Фактори, що в найбільшому ступені впливають на показники врахованої захворюваності та поширеності психічних розладів серед населення України / Підкоритов В. С., Серікова О. І., Дьяченко Л. І. та ін. *Український вісник психоневрології*. 2009. №2. С. 51–57.
161. Федчун Н. О. Можливості впливу на злочинність через взаємодію ЗМІ та поліції. Одеські юридичні читання : матеріали роботи круглого столу на тему: «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 267-270.
162. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М. Г. Ярошевский. Москва: Просвещение, 1990. 448 с.

163. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Пер.с англ. СПб: Прайм-Еврознак. Москва: олма-пресс, 2004. 607 с.
164. Хилько Ю. Ю. Усовершенствование уголовного законодательства об ответственности за преступления, совершенные в состоянии опьянения. *Право і безпека*. 2002. №4. С. 156–159.
165. Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 15 с.
166. Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання: дис... канд. юр. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 245 с.
167. Храмцов О. М. Психічне насильство та вербальна агресія у кримінальному праві та кримінології. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2000. №Спец. вип. С. 251-252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2000_Spets.vip._83 (дата звернення: 27.09.2017).
168. Шабунина А. Н. Уголовная ответственность за преступления, совершенные импульсивно: дис... канд. юр. наук: 12.00.08. Воронеж, 1999. 193 с.
169. Шавгулидзе Т. Г. Уголовно-правовое значение аффекта: автореф. дис... докт. юр. наук: 12.00.08. Москва, 1974. 37 с.
170. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/Академія адвокатури України. Київ, 2007. 19 с.
171. Шульга А. М. Право і особистість як суб'єкт свідомої, вольової поведінки. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені ЕО Дідоренка*. 2011. №. 2. С. 84-90.
172. Щодо нормативно-методичного забезпечення розроблення галузевих стандартів вищої освіти: Лист МОН від 31.07.2008 N 1/9-484. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS8203.html (дата звернення: 26.02.2018).

173. Юрченко О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинівпроти життя та здоров'я особи в Україні : автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 18 с.
174. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция. Москва: ЦСПиМ, 2013. 376 с.
175. Яковлев, А. М. Детерминизм и «свобода воли». *Перспективы изучения личности преступника. Правоведение*. 1976. №6. С. 63–72.
176. Bandura A. The Self System in Reciprocal Determinism. *American Psychologist*. 1978. URL: <https://www.uky.edu/~eushe2/Bandura/Bandura1978AP.pdf>.
177. Dickman S. Functional and Dysfunctional Impulsivity: Personality and Cognitive Correlates. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990. P. 95
178. Evenden J. Varieties of impulsivity. *Psychopharmacology*. 1999. №146. P. 348.
179. Hołyst B. Rola ofiary w genezie zabójstwa. *Państwo i Prawo*. 1964. №11. S. 747.
180. Pryzhbylo A. Paradoxical crime concept – a type of crime with impulsive behavior. *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine (materials of International scientific practical conference, January 27-28, 2017)*. Sandomierz, Poland. P. 162-164.
181. Psychiatric Aspects of Impulsivity / F. Moeller, E. Barratt, D. Dougherty and oth. *American Journal of Psychiatry*. 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/11661915_Psychiatric_Aspects_of_Impulsivity (дата звернення: 23.02.2018).

ДОДАТКИ

Додаток 1

Публікації здобувача за темою дисертації:

1. Прижбило О. В. Імпульсивна злочинна поведінка, діяльність та свобода волі: проблеми співвідношення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. №4. С. 224-230.
2. Прижбило О.В. Теоретичні підходи щодо визначення поняття імпульсивної злочинної поведінки. *Право і суспільство*. 2017. № 1 ч.2. С. 216-220.
3. Прижбило О. В. Імпульсивні злочини та особи, що їх вчиняють: кримінологічний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. С. 65–70.
4. Прижбило О. В. Питання кримінально-правової характеристики імпульсивної злочинної поведінки. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. №13. С. 152–159.
5. Прижбило О. В. Щодо детермінації імпульсивної злочинності. *Правові новели*. 2018. №4. С. 262-269.
6. Прижбило А. В. Импульсивные преступления и психические состояния лиц, провоцирующие их совершение. *Legea si viata. Revistă științifico şipractică (RepublicaMoldova)*. 2016. №10. С. 90–94.
7. Прижбило О.В. Імпульсивні афективні злочини. Кримінологічний аналіз. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 15-16 вересня, 2017 р.)*. Харків, 2017. С. 57-62.
8. Прижбило О.В. Ситуативне запобігання злочинності в контексті взаємодії поліції та ЗМІ. *Матеріали круглого столу «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (23 листопада 2017 р.)*. Одеса, 2017. С. 288-290
9. Прижбило О.В. Щодо класифікації імпульсивних злочинів. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали*

- Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т.2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 346-348.*
10. Pryzhbylo A. Paradoxical crime concept – a type of crime with impulsive behavior. *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine (materials of International scientific practical conference, January 27-28, 2017).* Sandomierz, Poland. P. 162-164.
 11. Прижбило О. В. До питання профілактики імпульсивної злочинності. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя 23-24 березня 2018 року).* Запоріжжя, 2018. С. 102-105.
 12. Прижбило О. В. Окремі питання віктимологічної профілактики імпульсивних злочинів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 року) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 258-262.*

Відомості про апробацію результатів дисертації

Дисертація виконана та обговорена на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні положення роботи були оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток правового регулювання у Східній Європі: досвід Польщі та України» (м. Сandomir, Республіка Польща, 27–28 січня 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки» (м. Харків, 15-16 вересня 2017 року); Круглому столі «Community policing – нова парадигма діяльності поліції (м. Одеса, 23 листопада 2017 року);

Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 23-24 березня 2018 року);
Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 року).

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»
проф. В. В. Завальнюк
« 11 » квітня 2018 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» Прижбило Олександра Віталійовича на тему «Імпульсивна злочинність: кримінологічні проблеми вивчення та запобігання» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Комісія у складі: голови комісії проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора М. Р. Аракеляна, членів комісії: віце-президента, проректора з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», д.ю.н., професора Г. О. Ульянової, завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» д.ю.н., професора В. М. Дрьоміна, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія», доцента А. М. Ізовіти, склала цей акт про те, що аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» Прижбило О. В. брав участь у розробці навчально-методичної документації з курсу «Кримінологія» (теми

«Детермінація злочинності» та «Механізм індивідуальної злочинної поведінки», «Концепції протидії злочинності») та спецкурсу «Запобігання злочинності неповнолітніх», зокрема: навчальної робочої програми, планів практичних занять з рекомендованою літературою, тематики рефератів та запитань для самостійної роботи. Зазначені матеріали успішно використовуються в навчальному процесі кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права НУ «ОЮА».

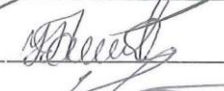
Результати дисертаційного дослідження Прижбило О. В. та основні положення наукових публікацій (Прижбило А. В. Импульсивные преступления и психические состояния лиц, провоцирующие их совершение. *Legea si viata. Revista stiintifico si practica* (Republica Moldova). 2016. №10. С. 90–94; Прижбило О. В. До питання профілактики імпульсивної злочинності. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя 23-24 березня 2018 року)*. С. 102-105; Прижбило О. В. Імпульсивна злочинна поведінка, діяльність та свобода волі: проблеми співвідношення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. №4. С. 224-230; Прижбило О. В. Імпульсивні злочини та особи, що їх вчиняють: кримінологічний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. С. 65–70; Прижбило О. В. Окремі питання віктимологічної профілактики імпульсивних злочинів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 року)* У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 258-262; Прижбило О. В. Питання кримінально-правової характеристики імпульсивної злочинної поведінки. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. №13. С. 152–159; Прижбило О. В. Щодо детермінації імпульсивної злочинності. *Правові новели*. 2018. №4. С. 262-269; Прижбило О. В. Імпульсивні афективні злочини. Кримінологічний аналіз. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 15-16 вересня, 2017 р.)*. С. 57-62; Прижбило О. В. Ситуативне запобігання злочинності в контексті взаємодії

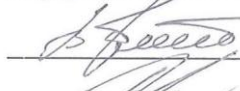
поліції та ЗМІ. *Матеріали круглого столу «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (23 листопада 2017 р.)*. Одеса, 2017. С. 288-290; Прижбило О. В. Теоретичні підходи щодо визначення поняття імпульсивної злочинної поведінки. *Право і суспільство*. 2017. №1 ч.2. С. 216-220; Прижбило О. В. Щодо класифікації імпульсивних злочинів. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.)* У 2-х т. Т.2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 346-348; Pryzhbylo A. Paradoxical crime concept – a type of crime with impulsive behavior. *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine (materials of International scientific practical conference, January 27-28, 2017)*. Sandomierz, Poland. P. 162-164) використані також співробітниками кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права НУ «ОЮА» при підготовці і викладанні лекцій з курсів та спецкурсів «Кримінологія», «Запобігання злочинності неповнолітніх», «Запобігання рецидивній злочинності».

Голова комісії

 М.Р. Аракелян

Члени комісії:

 Г.О. Ульянова

 В. М. Дрьомін

 А. М. Ізовіта

Додаток 3

Види психічних аномалій та види злочинів з Особливої частини КК (таблиця 1 і таблиця 2).

Таблиця 1.

Стаття	Вид психічної аномалії, яку діагностовано без стану алкогольного сп'яніння	кількість осіб
115	епілепсія, судорожна форма, органічний розлад особистості і поведінки обумовлений захворюванням мозку	1
	легкий психоорганічний синдром, астенічний варіант, наслідок гострого порушення мозкового кровообігу	1
	тривожний розлад особистості	1
	нестійкість зі схильністю до запальності, дратівливості	1
117	легка розумова відсталість	2
118	розлад особистості по емоційно-неврівноваженому типу	1
121	емоційно нестійкий розлад особистості	2
	органічний емоційно-лабільний розлад судинного походження	2
	акцентуація особи по афективно-застраваючому типу	2
	педагогічна занедбаність	1
124	легкий органічний когнітивний розлад	1
	органічне ураження головного мозку	1
Всього		16

Таблиця 2

Стаття	Вид психічної аномалії, які діагностовано наряду зі станом алкогольного сп'яніння	Кількість осіб	в т.ч. потреб. лікув.
115	психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності	21	6
	синдром залежності від алкоголю	6	2
	легка розумова відсталість	5	
	хронічний алкоголізм з явищами алкогольної деградації	5	
	психопатія збудженого типу	8	3
	органічний розлад особистості і поведінки, внаслідок черепно-мозкової травми з психоорганічним синдромом	4	
	органічне ураження головного мозку	4	
	органічний емоційно-лабільний (астенічний) розлад	4	
	розлад особистості внаслідок ураження головного мозку, змішаного генезису з вираженим психоорганічним синдромом	3	
	емоційно нестійкий розлад особистості	2	
	легка розумова відсталість, ускладнена розладами психіки та поведінки, хронічним алкоголізмом	2	
	акцентуація особистості по нестійкому типу, ускладнена психічними і поведінковими розладами внаслідок вживання алкоголю з шкідливими наслідками	2	
	акцентуація особистості по афективно-нестійкому типу, психічні і поведінкові поруш в результаті вживання алкоголю із шкідливими наслідками	2	

	педагогічна занедбаність в результаті захворювання органів слуху	1	
118	психічні та поведінкові розлади, викликані вживанням алкоголю, синдром залежності, хронічний алкоголізм	4	1
	емоційно нестійкий розлад особистості	1	
	хронічний алкоголізм	1	1
	розлади особистості та поведінки внаслідок епілепсії	1	
	легка розумова відсталість	1	
121	легка розумова відсталість	10	3
	розлад особистості по емоційно-нестійкому типу, ускладнений психічними і поведінковими розладами в результаті вживання алкоголю	2	
	органічний емоційно-лабільний (астенічний) розлад	3	
	хронічний алкоголізм	2	
	хронічний алкоголізм, поєднаний з акцентуацією особистості по афективно-збуджуючому типу	1	
	емоційно-нестійкий розлад особистості, психічні і поведінкові порушення в результаті вживання алкоголю, синдром залежності	2	
	органічне ураження головного мозку складного генезису	1	
	психопатія збудливого типу	2	
	психічні і поведінкові розлади внаслідок вживання алкоголю з синдромом залежності	13	4
	Всього:	113	19